

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

RIBE DOMKIRKE

RIBE DOMKIRKE

I ANLEDNING AF KIRKENS
HOVEDISTANDSÆTTELSE

1882—1904

UDGIVET AF

MINISTERIET FOR KIRKE- OG UNDERVISNINGSVÆSENET

VED

DR. JACOB HELMS OG PROF. H. C. AMBERG

KØBENHAVN

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

1906

TO AFSNIT
AF
RIBE DOMKIRKES HISTORIE
AF
DR. JACOB HELMS

DA de to Afsnit af denne gamle Kirkes Historie, af hvilke der her skal gives en Fremstilling, indbyrdes ere saa forskellige baade med Hensyn til det Aaremaal, som hvert af dem omspænder, og med Hensyn til den Maade, hvorpaa Stoffet er behandlet, maa der til bedre Forstaaelse deraf her forudskikkes et Par Oplysninger.

Den i 1870 som et Folioværk fra min Haand fremkomne historiske Beskrivelse af Ribe Domkirke sluttede med Omtalen af dens i Aarene 1843—45 foretagne Restauration. Derfor, da jeg nu for snart to Aar siden efterkom den til mig rettede Anmodning om for et paatænkt Festskrift i Anledning af Indvielsen af Domkirken efter dens tilendebagte Restauration at skrive denne sidstes Forhistorie, maatte det falde naturligt, at jeg da tog Traaden op igen fra det Punkt af, hvor jeg i mit Værk havde sluppet den. Men det fulgte tillige af de foreliggende Forhold, at jeg nu her langt mere end hist maatte gaa ind paa Enkeltheder ved de deri fremstillede Forhandlinger og Arbejder. Foruden det, at der dertil forelaa en Del Arkivmateriale, havde jeg desuden ogsaa selv, til Dels paa nært Hold, med største Interesse fulgt Sagens Udvikling, allerede inden jeg blev som Medlem af Restaurationskomiteen sat til paa mere personlig Maade at tage Del deri.

Den i hin Anledning udarbejdede Fremstilling er nu her kommen til at staa som det andet af de ovennævnte to Afsnit af Domkirkens Historie. Det omfatter et Tidsrum af et Par og tredive Aar, ganske vist tilstrækkelig langt for en Forhistorie til en Restauration — og i nærværende Tilfælde blev dog denne Forhistorie endnu nogle Aar længere —, men i Sammenligning med den nu foran det stillede første Afsnits mere end tyve Gange saa lang Tid omfattende Periode alligevel næsten betænkeling kort.

Længe efter at dette Arbejde var blevet færdigt fra min Haand, blev jeg nemlig anmodet om til det nævnte større Skrift ogsaa at

meddele en kortfattet Oversigt over den nuværende Bygnings hele tidligere Historie, saa vidt denne for Tiden kendes. Til at imødekomme ogsaa denne Opfordring maatte jeg være saa meget mere beredvillig, som jeg derved tillige fik en ønskelig Lejlighed til baade at supplere forskellige Mangler og rette nogle Fejltagelser i den af mig for mere end en Menneskealder siden forfattede Beskrivelse. Og netop den nu tilendebagte Restauration havde givet mig enkelte særdeles betydningsfulde Oplysninger i saa Henseende.

Maatte nu end disse to efter en forskellig Plan udarbejdede Stykker paa den ene Side holdes ude fra hinanden, forekom de mig dog paa den anden Side, trods al indbyrdes Forskel, nok at kunne sidestilles og sammenfattes under den ovenstaaende fælles Overskrift.

I. HOVEDTRÆK AF DOMKIRKENS HISTORIE INDTIL RESTAURATIONEN 1843—45

NAAR den gamle Ribe Bispekrønike beretter, at Biskop Thure, der faldt i Slaget ved Fodevig 1134, var den, der først begyndte paa at grundlægge Ribe Domkirke af kvaderformede Sten, da er der god Grund til at holde denne Beretning for rigtig og tillige til at antage, at noget af den Del af Kirken, som hin Biskop begyndte at opføre, endnu er for Haanden i den nu staaende Bygning. Som det med punkterede Linier er antydet paa tre af de paa Folioværkets Tavle VIII og IX meddelte Tegninger, kan der nemlig paa Kirkens Østparti paa-vises Skillelinier imellem et mindre omfattende ældste Parti deraf og Bygningens store Hovedparti, som i en senere Tid er kommet til at slutte sig dertil. Paa Korets Apsis løber Skillelinien langs hen under Vinduesrækken. Medens den hen igennem den nordre Korsarms tre Sider efterhaanden skræner stærkt ned imod Gulvet, stiger den derimod, hvad Korets og Korsets Sydparti angaar, her straks saa højt op, at ogsaa den udvendig i Korets Sydøsthjørne indsatte skraat riflede lille Søjle kommer med ind under den. Af denne søndre Korsarms prægtige Portal — »Kathoveddøren« — hører væsentlig kun selve Dør-rammen og dens derover værende, ved sit Billed- og Skriftsmykke saa mærkelige Tympanon, med til Kirkens allerældste Parti. Dog gælder det samme utvivlsomt ogsaa de sære Løvefigurer, der ligge under Portalens forreste Søjlepar.

I alt, hvad der ligger under de nævnte Skillelinier, synes der som oprindeligt Materiale kun at forekomme disse tre Stenarter: 1. Rullestengranit, 2. Sandahl og 3. den fjerntfra hentede vulkanske Tuf fra Eifelbjergene ved Rhinen, nær ved Andernach.

Som nu tilstrækkelig bekendt er denne gulgraa, lette og bekvemme Bygningssten især i den tidligere Middelalder bleven overordentlig meget benyttet til Opførelse af Kirkebygninger ogsaa videre om paa den

jydske Halvøs Vestkyst, hvortil den er ført ad Søvejen over de hollandske Rhinstæder Deventer og Utrecht. Men ingen Steder Nord for Holland findes der en saa talrig Gruppe af Kirker, der ere byggede deraf, som omkring Ribe, og heller ikke er der Nord for de tyske Rhinlande noget andet saa udmærket Bygningsværk for Haanden, hvori denne Tuf er Hovedmaterialet, som vor Domkirke i Ribe.

Men at nu det her omtalte Parti af Domkirken virkelig hidrører allerede fra Biskop Thures Dage, derfor taler fremfor alt den Omstændighed, at der midt inde i Jylland, og det netop i Ribe Stift, i Landsbyen Gjellerup, findes en anselig Granitkirke, der ifølge den derpaa anbragte Indskrift er grundlagt i Aaret 1140, og hvis Tilstedeværelse og Bygningsmaade her i en saa tidlig Tid vilde være aldeles uforklarlig, hvis den ikke havde hint Parti af Domkirken som sin Forudsætning. Allerede den sikre Maade, hvorpaa den er bleven funderet, den fortrinlige Behandling af dens Kvadre, dens Piller og Buer med deres Gesimser og Kilesten viser et Mesterskab, som nok kan minde om den overlegne Dygtighed, hvormed den fire Etager høje prægtige Sokkel under Domkirkens Apsis er bleven bygget. Af større og, som det maa synes, af afgørende Betydning med Hensyn til den nære Forbindelse mellem Gjellerup Kirke og det nævnte ældste Parti af Ribe Domkirke ere dog Indskrifterne paa de to Tympanonsstene over de gamle Indgangsdøre paa hin Kirke; — i Indskriften over den sydlige Dør er det, at Aarstallet for Grundlæggelsen er angivet. Saadanne oprindelige Indskrifter paa gamle Kirker ere jo i det nordlige Europa i det hele noget ret sjældent; men paa den Maade ordnede, som de findes paa Gjellerup Kirke — langs med Halvkreds-buen foroven og den vandrette Linie forneden — forekomme de endnu meget sjældnere og hos os ikke paa nogen anden Kirke end paa denne foruden netop paa den foran nævnte Tympanon over Indgangsdøren i Ribe Domkirkes søndre Portal. Paa denne er Skriftens Ordning langs med Buens Yderkant imidlertid tilstrækkelig motiveret ved, at den angiver Navnene paa de derved og derunder i Relieffet fremstillede Personer. Paa Gjellerup Kirkes tvende halvrunde Døroverliggere findes der derimod ingen saadanne, og Grunden til, at Skriften er bleven anbragt saaledes her, er fra først af utvivlsomt alene den, at Mesteren, som har hugget den, kendte dens Anbringelse paa denne Maade fra Ribe Domkirke.

Efter Biskop Thures bratte Død 1134 fulgte der, inden den evnerige og daadskraftige Flamlænder Elias 1142 blev Biskop, i denne Stilling to Mænd, om hvilke Bispekrønikens Forfatter ikke har erfaret

noget mærkeligt. Det er da meget sandsynligt, at der, tilmed under de daværende urolige politiske Forhold kan i denne Mellemtid være indtraadt en Standsning i Bygningsarbejdet paa Domkirken. Hvor godt passer det da ikke hermed, at vi 1140 træffe en saa øvet Mester i Virksomhed ude paa Landet med Opførelsen af Hovedkirken i Hammerum Herred i samme Stift! Og det samme synes ogsaa at have været Tilfældet med Hensyn til andre af Granitkvadre byggede Herredskirker ude i Stiftet og ikke usandsynligt da ogsaa med en saa tidligt og saa nobelt bygget Tufstenskirke som Kirken i Jernved en god Milsvej Nord for Ribe.

Men fra hvilken Tid hidrører da nu Domkirkens store og saa nøje sammenhængende Hovedparti? Vi sammenfatte under denne Benævnelse de Dele af Koret og Korsfløjene, der hæve sig op over de forannævnte Skillelinier, tillige med Apsis- og Kuppelhvælvingen over Koret, samt dernæst Langhusets oprindelige Skibe, dog med Undtagelse af Korsarmenes og Midtskibets store Hvælvinger og de med disse nøje sammenhørende Stave og spidsbuede Vinduer. Foruden de videre udviklede Arkitekturformer i dette Kirkens store og skønne Hovedparti møder der os her ogsaa en væsentlig Forandring med Hensyn til de anvendte Bygningssten. Fra Benyttelse af Ahl er man nu helt kommen bort. Ved Siden af Granitten og Tuffen har man derimod i stor Udstrækning anvendt den den smukke, finkornede og lyse, rødligt-gule Sandsten, der er bleven brudt ved Bückeberg højt oppe ved Weser, og som efter paa Flodskibe at være bragt ned til Bremen («Bremer-Sandsten») sikkert nok derfra er bleven hentet hjem til Ribe af jydsk Sømænd. Den er i denne Del af Kirken, paa nogle faa Undtagelser nær oppe i Galeribuerne, bleven brugt gennemgaaende til alle finere arkitektoniske Led inde i Kirken og her tillige i en ikke ringe Mængde sammen med Granitten baade som Kvadre og Kilesten i Gulvarkaderne. Ogsaa i Bygningens Ydre er den anvendt saa vel paa Apsis og i Korsfløjenes Portaler som i Murhjørner.

Dog har man desuden i denne Del af Kirken ogsaa, om end kun i ringere Mængde, brugt forskelligt andet dels indenlandsk, dels fra Udlandet hentet Stenmateriale, deriblandt ogsaa Trachyt fra Drachenfels. Og endelig møder der os her brændte Mursten, dog nærmest kun som underordnet Materiale og anvendt paa Steder, hvor det kun lidet faldt i Øjnene. Dermed var saaledes Cylinderen omkring Marietaarnets Vindeltrappe bleven opmuret, og vi se dem ogsaa endnu i de nu foroven afbrudte spidse Buer, som findes indmurede i den otte-

kantede kappeagtige Omslutning foroven omkring Korets halvkugleformede Kuppel.

Hvad angaar hele dette Kirkens store Hovedparti, da er der ved et Par af de Undersøgelser, som den nu tilendebagte Restauration har foranlediget foretagne dybere nede under Gulvene, bragt Forhold for Dagen, som utvivlsomt maa nøde os til at træde tilbage fra den Opfattelse af dets Alder, som hidtil har været den gængse, og for hvilken jeg selv i sin Tid i Folioværket om Domkirken er fremtraadt som Ordfører.

Det Spørgsmaal, som det herved drejer sig om at faa besvaret rigtigt, er dette: hvad og hvor meget brændte der af Domkirken ved den Brand, som hærgede Kirken ved Midten af totvte Aarhundredes anden Halvdel, og som af en senere Forfatter siges at have fundet Sted 1176? Ved denne fortæredes jo Martyrbiskoppen Leofdags Ben, hvilke Biskop Radulf en Tid i Forvejen egenraadigt havde ladet optage og i et Skrin opsætte paa et Alter i Kirken. Da jeg i sin Tid ikke var i Stand til i Kirkens Østparti at opdage noget Spor af en større Brand eller af Fornyelse efter en saadan, hvorimod det jo var tydeligt nok, at der i Hovedskibets Vestende mødte os flere væsentlig yngre Arkitekturformer, var jeg derved bleven bragt til at antage, at det ikke var paa Kirkens Højalter, Martyrens Skrin var bleven opsat, men at Biskop Radulf derimod her havde baaret sig ad, som det ofte var sket andetsteds under lignende Forhold, at han nemlig havde ladet indrette et nyt og andet Kor vestligst i Hovedskibet, og at det var paa det her værende Alter, han havde ladet Skrinet opsætte. Den nævnte Brand havde, tænkte jeg mig da, væsentlig kun berørt det vestlige Parti af Kirken, og fra Forandringer og Fornyerelser, som derefter vare foretagne her, var det da, at de yngre Former maatte skrive sig. Derimod maatte det antages, at Bygningens store Hovedparti da var forblevet staaende væsentlig uberørt af Branden, og at dette i saa Fald hidrørte fra Biskop Elias's Dage, maatte da synes at være det ene rimelige. Thi at denne energiske, virkelystne og indflydelsesrige Mand, som dertil 1145 havde stiftet Domkapitlet, ikke med Kraft skulde have fortsat det af Biskop Thure paabegyndte Bygningsarbejde paa Domkirken, maatte jo anses for næsten ganske utænkeligt.

Som det vil ses af mine Bemærkninger i Folioværket Sp. 112, var jeg alligevel ikke uden Betænkeligheder ved denne Opfattelse, især fordi de Former, der mødte mig i Vestportalen og i de smaa Galerisøjler ved Kirkens nordvestre Hjørne, havde et saa sent Præg, at det faldt vanskeligt at bringe dem i Forbindelse med en saa tidligt ind-

truffen Brand. Senere saa jeg ogsaa, at den ansete tyske Forsker Dehio i det bekendte store Værk »Die kirchliche Baukunst des Abendlandes« I, 1892, S. 506 udtalte om Kirken, at den var »bygget efter en Brand 1176«; men da han ikke angav sine Grunde for denne Opfattelse, og især fordi han syntes ogsaa at henføre Midtskibets store Hvælvinger til denne Tid, kunde jeg dog ikke straks lægge videre Vægt paa disse Ord. Af en afgørende Betydning med Hensyn til Spørgsmaalets Løsning, og det i en anden Retning, end jeg hidtil havde tænkt mig, maatte derimod, som alt sagt, de Undersøgelser blive, der i de senere Aar er blevne foretagne dybere nede under Domkirkens Gulve. Medens der nemlig her paa den ene Side ved de Arbejder, som foretoges under Gulvet af Midtskibets vestlige Fremspring, ikke var af Professor Amberg forefundet Spor af, at der her nogensinde kunde have været anlagt et vestligt Kor, viste det sig paa den anden Side ved de Undersøgelser, som i December 1901 lededes af Direktør Møllerup, at der derimod i Kirkens østlige Ende i en meget tidlig Tid havde raset en voldsom Ild, der havde efterladt sig saadanne Spor, at der var al Grund til at mene, at det var her, Leofdags Relikvieskrin havde staaet og var gaaet til Grunde ved Branden 1176. Oppe i Kirkens Apsis dybere nede, under Fundamentet til det senere (formentlig netop efter 1176) over en noget højere Grund anlagte Højalter, fandtes der nemlig da, sammen med smaa Glasstykker, Klumper af smeltet Metal, der ved en overordentlig høj Varmegrad til Dels vare sammenbrændte med kileformede og for et Relikviegemme tildannede Tufsten, — alt sammen paa en saadan Maade, at Spørgsmaalet derved maa synes afgjort.

Det er ikke ganske klart, hvad Forfatteren af Bispekrønens ældste Parti mener med Udtrykket den »dobbelte Ildebrand«, ved hvilken han siger, at »Kirken tillige med Kanikeklosteret« den Gang blev ødelagt, — om han dermed mener, at det var ved en ved to forskellige Lejligheder indtruffen Brand, eller om »dobbelt« skal betyde, at begge de to nævnte Bygninger da fortæredes ved den samme Ildsvaade. I sidste Tilfælde maa da Ilden, som ogsaa har raset saa voldsomt inde i Kirken paa Højalterets Plads, jo have medtaget denne Bygning i en saa høj Grad, at dette slet ikke vil lade sig forlige med den Antagelse, at en saadan Brand da skulde være overgaaet den nu staaende Kirkes Hovedparti, der saa lidt bærer Spor deraf. Mere tydeligt hedder det unægteligt i den senere Redaktion af Bispekrøniken, at »1176 d. 1. Oktober brændte største Delen af Byen Ribe tillige med Vor Frue Kirke med hele dens Skat og Prydelse«; men

uheldigvis véd vi jo ikke, om denne Beretning er lige saa paalidelig, som den er tydelig. Dog hvordan det saa end forholder sig hermed, saa maa Resultatet af de her fremdragne Momenter dog utvivlsomt blive dette, at der er mest Grund til at antage, at den af Thure paa-begyndte og ventelig af Biskop Elias fortsatte og maaske af ham ogsaa fuldendte Kirkebygning er i den Grad bleven ødelagt ved Branden 1176, at den, med Undtagelse af det lille Parti forneden af Koret og Korset, er bleven sløjft helt ned til Fundamenterne, og at der saa derefter paa disse er med Benyttelse tillige af Bremer-Sandsten og med mere udviklede Former kommet til at rejse sig en helt ny Bygning. Med den forandrede Opfattelse heraf maa det da ogsaa høre sammen, at vi ikke mere tør gaa ud fra, at den endnu staaende Underdel af Østpartiet var det eneste, Biskop Thure var naaet til at faa rejst af Kirken. Tværtimod kan dennes Bygning jo godt have været langt mere fremskreden før 1134, men alt det øvrige kan efter den nævnte senere Brand have været saa medtaget og maaske f. Eks. ved megen Benyttelse af Ahl nu være befundet saa lidet tiltalende, at man foretrak at fjerne det helt.

Men hidrører Domkirkens nu staaende Hovedparti først fra Tiden efter Branden 1176, vil der ikke kunne være Tvivl om, hvilken Biskops Tid og Indflydelse det er, dets Opførelse skyldes. To Aar derefter var det jo, at Absalon, Dagen efter sin egen Indvielse til Erkebiskop, indviede sin Ven og tidligere Vaabenfælle fra Vendertogene Omer til Biskop i Ribe, i hvilken Stilling denne forblev indtil sin Død 1204. Han var en evnerig Mand, og han gjorde sig i flere Henseender meget fortjent af sit Stift bl. a. ogsaa af Løgumklosters Bygninger. At det er ham, som har faaet Kirken opført paa ny, derfor taler ogsaa Efterretningen om de kostbare Inventariesager, hvormed han forsynede den, og da ikke mindst dette, at han skænkede en Mark Guld til Forgyldning af dens Højalter.

Skønt det er saa let at se, at Ribe Domkirkes Bygningsmaade er meget stærkt paavirket af den romanske Arkitektur ved Rhinen, særligt fra Strøget imellem Köln og Koblenz, møder der os dog ogsaa i den ét og andet, som synes at pege mod andre Egne. Det er muligt, at dette allerede gælder den hesteskoformede Bue, som vi finde baade i Grundformen af dens Apsis, altsaa i Bygningens allerældste Parti, og i den yngre Del af den søndre Korsfløjs Portal. Maaske har dog ogsaa allerede tidligere denne Bueform været anvendt paa dette Sted. Mere afgjort synes den prægtige Dobbeltkuppel over Koret at

pege paa Forbindelser meget længere Syd paa, eftersom denne fra Konstantinopels Sofiekirke stammende Kuppelform ellers ikke vides at forekomme i nogen Bygning fra Middelalderen Nord for Alperne og for Loire, Syd for hvilken Flod jo den med San Marco i Venedig saa nær beslægtede Saint-Front i Perigueux er bleven Udgangspunktet for en større Gruppe af Kirker med saadanne Kupler. Hører end den nu forhaandenværende Kuppel over vor Domkirkes Kor næppe mere til denne Kirkes første Anlæg, saa gør den forholdsvis ualmindelige Bredde af dens Kor — og dermed da ogsaa af Langhusets Midtskib — det dog sandsynligt, at det allerede fra først af har været tilsigtet at opføre en saaledes formet Kuppel her.

Og vende vi os til det Relief med Kristus og Jomfru Maria troende foroven i det himmelske Jerusalem og de tilstrømmende Menneskeskarer forneden, dette store Billedværk, som udfylder Gavlpartiet over den nysnævnte søndre Portal, da bringes vi heller ikke ved dette til at tænke paa Paa-virkning fra Rhinen, men maaske nok fra de østligere øvresachsiske Egne. Der er forøvrigt vistnok ingen Tvivl om, at dette Relief først hidrører fra det trettende Aarhundrede.

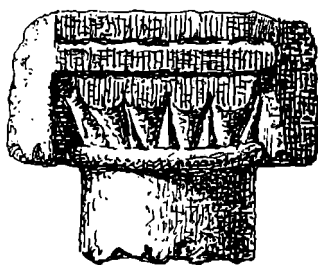

Fig. 1. Det saakaldte »foldede« Kapitæl.

Da Ribe havde saa stor Betydning ogsaa som almindeligt Gennemfartssted for Rejser til det sydlige og vestlige Udland, maatte de ledende Mænd der i de Dage let faa Forbindelser til flere Sider, og det er derfor ikke at undres over, at vi finde Spor deraf i dens store Domkirke. Ogsaa af den i Normandiet og England hjemmehørende Arkitektur møder der os her enkelte Spor. Hertil maa sikkert regnes det ind i Murfladen fordybede og skraa Linier følgende trekantede Rudeornament (»trowelpoint-ornament«), som ses paa Forsiden af de Murfyldinger, der oppe i tre af Galeriarkaderne begrænses foroven af den store og forneden af de tre smaa Buer. (Et saadant Ornament findes efter Restaurationen 1843—45 rigtignok anbragt paa disse Murfyldinger i alle Galeriarkaderne, men det er kun oprindeligt og ægte i de tre Buer, i hvilke det har et mere djærvt og tillige mindre regelmæssigt Præg.) — Et andet lille Spor af Bekendtskab med hine Egnes Arkitektur have vi ret sandsynligt ogsaa i det i ovenstaaende Fotografi gengivne saakaldte »foldede« Kapitæl. Denne Kapitælf orm havde slet ikke været kendt i Domkirken, før Professor Amberg 1884 opdagede

og fremdrog dette, som hidtil havde været skjult af en i en senere Tid foran det tilbygget Mur. —

Medens Domkirkens Sideskibe allerede fra først af have været dækkede af de endnu i hele det sydlige og i de tre østlige Fag i det nordlige bevarede smukke ribbeløse Spejlhvelvinger, har Midtskibet uden Tvivl den Gang faaet Træloft, og i Sidemurene under dette har der da efter al Sandsynlighed været anbragt en Række rundbuede Vinduer.

Til Kirkens her nærmest omhandlede store Hovedparti har da ogsaa hørt ikke blot det ved Restaurationen 1791—93 for største Delen nedbrudte, dog nu atter opførte Marietaarn, men ogsaa et med dette overensstemmende og dertil svarende Taarn foran det nordre Sideskibs Vestende. At der før Opførelsen af det store Nordvesttaarn paa dette Sted maatte have været opført et saadant med Marietaarnet jævnbyrdigt og i romansk Stil fremstillet mindre Taarn, maatte man jo efter hele Kirkens Fysiognomi allerede paa Forhaand have Grund til at antage; men det er dog først ved de Afdækninger dybere nede, hvilke have fundet Sted under den nu tilendebragte Restauration, at dette synes paa mere haandgribelig Maade at være bleven godtgjort.

Af alt det af Kirkens Bygning, som vi hidtil har betragtet, er der — med Undtagelse af det nysnævnte yngre Parti af »Kathoveddøren« — næppe noget, der er fra en senere Tid end tolvte Aarhundrede. Derimod møder Præget af det næste Aarhundredes Arkitektur os aabenbart ogsaa i Hovedskibets Vestende, hvor det fremtræder baade i den den ganske og aldeles i Granit udførte smukke Søjleportal og tillige i de med dennes Arkitektur saa nær beslægtede, men i en grønlig-graa blød Sandsten udførte fine Søjlepar oppe i tre af de nordvestlige Galleriarkader. Foruden det nær herved staaende store Taarn hidrører utvivlsomt ogsaa Højkirkens Indhvelving — alene med Undtagelse af den allerede omtalte Kuppel over Korsskæringen — fra Tiden nær ved Midten af trettende Aarhundrede. Naar man har været tilbøjelig til at mene, at Højkirkens oprindelige Træloft er bleven ødelagt ved den store Ildsvaade, som omtales 1242, er der næppe blevet lagt tilstrækkeligt Mærke til, at der ikke haves nogen helt paa-lidelig Hjemmel for, at Byens Brand den Gang ogsaa ramte Domkirken, og endnu mindre synes man at have været tilstrækkeligt opmærksom paa, at dersom det brændende Tag og Loft den Gang var styrtet ned i Midtskibet, vilde vi ikke kunne have haft dettes Indre bevaret

i en saa uskadt og oprindelig Tilstand, som vi nu se det. Usandsynligt er det derimod ikke, at den truende Fare ved den Lejlighed kan have virket som en kraftig Tilskyndelse til ikke at opsætte at faa ogsaa Korsarmene og Hovedskibet forsynet med stærke Stenhvælvinger. Den interessante, allerede stærkt goticerende Maade, hvorpaa Midtskibets Hvælvinger ere satte i Forbindelse med de firkantede Gulvpiller og især med de harmonisk under deres Kapper indordnede spidsbuede Vinduer, synes i alt Fald ikke at pege paa nogen synderlig tidligere Tid. Og at der snart efter den nævnte Brand har været store Byggeforetagender i Gang paa Domkirken, høre vi desuden om i et 1249 af Biskop Esger udstedt Afladsbrev, hvori der klages over, at Kirken da manglede Midler »til sin Opførelse«. Selv det latinske Udtryk »ad sui constructionem«, der i Originalen er brugt herom, synes af sig selv at lede Tanken hen paa, at det snarest er Hvælvinger, hvormod der her er Tale.

Det kom ved en senere Lejlighed til at vise sig, af hvilken Betydning disse Højkirkens stærke Hvælvinger have været for Bevarelsen af Kirkens Indre under en Brand, der ødelagde hele dens Tagværk. Men paa den anden Side blev det i Tidernes Løb ikke mindre vitteligt, at Trykket af deres meget svære Gjordbuer imod Højkirkens Sidemure har i ikke ringe Grad været fordærveligt for Bygningens Stabilitet. Denne uheldige Virkning af hine Gjordbuers Sidetryk, der helt ned til vore Dage har vist sig saa faretruende, synes allerede meget tidligt at have gjort sig gældende. Thi uden Tvivl er det dertil, der sigtes allerede i et 1266 af den pavelige Legat Kardinal Guido udstedt Afladsbrev, hvori det hedder, at Domkirken »truer med en stor og farefuld Nedstyrtning«. Som et Middel herimod er det da vistnok, at man har bestemt sig til at forhøje Sideskibenes Udmure, saaledes at der ogsaa over Gallerierne kunde anbringes Hvælvinger, hvis Gjorder fik fuldt Murværk helt op til den derover værende Tagskraaning. Derved kunde nemlig disse Gjordbuer komme til som en Slags Stræbebuer at modvirke de store Hvælvingsgjorders Sidetryk.

Rent ud gotisk Arkitektur, om end ganske vist i ret tunge Former, træder os ved Ribe Domkirke først i Møde i dens store Taarn, hvilket, som alt sagt, sikkert ogsaa maa være opført nær ved Aarhundredets Midte og i alt Fald, inden den nu omtalte Overhvælvning af Gallerierne blev iværksat. Af dette store »Ribe Taarn« var det kun den underste Del, i Højde med Højkirkens Mure, der nærmest tilhørte selve Kirken, som deri havde og endnu har to bevarede Kapeller, det ene

over det andet. Derimod har Overdelen af dette Ribe Bys gamle og anselige Vartegn været Borgerskabets Vagt- og »Stormklokketaarn« i Lighed med lignende Taarne (»beffrois«), som Borgerne i mange af de den Gang blomstrende belgiske og nordfranske Stæder af Lands-herrerne havde faaet Ret til at opføre som Symbol paa deres større Selvstændighed og til Forsvar imod indre og ydre Fjender. Ogsaa der var det jo nemlig ofte et anseligt Kirketaarn, der var blevet bygget eller taget i Brug dertil.

Ved dette Taarns Opførelse er den rhinske Tuf ikke mere bleven benyttet. Dets Materiale er gennemgaaende røde Munkesten, dog ere Hjørnerne og de største Blindinger kantede med hugne Sten. Herved saa vel som ved dets Afdeling i de tre omtrent lige høje Afsnit med en lille inddragende Afsats oven over hvert af dem falder det let i Øjnene, hvor nær beslægtet dette Taarn i arkitektonisk Henseende er med mange andre lignende masseagtige Kirketaarne i de nordlige tyske og især i de hollandske Rhinlande. Man behøver her blot at tænke paa Taarnet ved St. Jacob i Utrecht for at føle sig slaet af Ligheden.

Som det store Ribe Taarn først var opført, kom det dog ikke til at staa synderlig længe. Ifølge en Antydning i Bispekrøniken maa det antages allerede ved et meget hæftigt og her til Lands vidt udbredt Jordskælv i Aaret 1272 at have taget en saa stor Skade, at det væsentligt har været denne, der har forvoldt, at — formodentlig under et Stormvejr — Overdelen af det styrtede ned Julemorgen 1283, og da medførte ikke alene stor Ødelæggelse paa den tilstødende Del af Kirken, men ogsaa forvoldt mange Menneskers Død, som da vare der til Stede¹⁾. Af de mange forskellige Mærker, som Taarnets Fald den Gang lige indtil vore Dage har efterladt sig foroven og forneden paa det nærmest tilstødende Parti af Kirkebygningen, skal der her blot nævnes dette, at det utvivlsomt ogsaa hidrører derfra, at de tre vestligste Hvælvinger i det nordlige oprindelige Sideskib ere ved Fornyelse blevene forsynede med Ribber, medens de øvrige i samme Række, nøjagtigt overensstemmende med alle dem i det tilsvarende sydlige Sideskib, ere ribbeløse Spejlhvælvinger.

¹⁾ Da Slesvig Domkirkes tidligere tvende Vesttaarne, der ogsaa først kunne være blevene opførte i trettende Aarhundrede, ligeledes nedstyrtede sammen med en stor Del af selve Kirken allerede 1275, maa den Formodning ligge nær, at ogsaa disse Taarne have faaet deres Grundskade ved hint »forfærdelige Jordskælv i Danmark« 1272. Aarb. f. Nord. Oldk. og Hist. 1898, S. 40 ff.

Vistnok især i Løbet af det fjortende Aarhundrede ere de fleste af de Kapelbygninger blevne opførte, af hvis Tage der endnu kan ses Mærker forskellige Steder paa Udsiden af de oprindelige Sideskibes forhøjede Ydermure. Muligvis kunne uforsigtige Gennembrydninger af de gamle Sidemure for disse Kapellers Skyld, foruden det stadigt skadevirkende Sidetryk fra Højkirkens Gjordbuer, have bidraget deres til, at der i et Afladsbrev af 1386 ikke mindre end godt hundrede tidligere klages ynkeligt over, at »Kirken truer med at styrte sammen, hvis der ikke hurtigt raades Bod paa dens store Mangler«. Om nogen enkelt bestemt stor Ulykke, som er ramt Kirken, berettes der os dog igennem dette ellers paa ulykkelige Begivenheder saa rige Aarhundrede intet udtrykkeligt; men vistnok er dens Indre dog ikke blevet forskaanet for den forfærdelige Stormflod 1362, »af hvilken næsten hele Ribe By blev overskyttet«. Næppe komme vi imidlertid ind i det næste Aarhundrede, før der fra Aaret 1402 møder os Efterretningen om en stor Ildsvaade, som sammen med, at den lagde en Del af Byen i Aske, tillige i høj Grad gik ud over Domkirken. Det er aabenbart dennes stærke Hvælvinger, vi have at takke for, at Kirkens Indre dog ikke er kommen til at lide særdeles meget ved denne Brand. Thi vældigt maa Ilden have raset oven over dem. Ligesom der oppe i den smalle Gang imellem Korkuppelens Omslutning og Muren over Apsisbuen i vore Dage have været og vel sagtens endnu ere Tufsten at se, som ved Ilden have faaet en grøn Glassur, saaledes er der ogsaa oven over det nordre Galeris Hvælvinger fundne med Murgrus blandede Klumper af smeltet Bly, som paa dette Sted afgjort maa hidrøre fra denne Brand. Med alle de brændte Tage, de ødelagte tilbyggede Kapeller m. m. maa Kirken i Tiden nærmest derefter sikkert have frembragt et sørgeligt Skue, og i tvende to Aar efter udstedte Afladsbreve siges der ogsaa om den, at den paa Grund af denne Brand »truer med en nær forestaaende Sammenstyrning«, og at der endog er Fare for, at den skal styrte sammen »helt ned til Grunden«. Det kom imidlertid til at trække meget længe ud med Istandsættelsen. I et af Pave Eugenius IV 1437 i Bologna udstedt Afladsbrev berettes det nemlig udtrykkeligt, at Domkirken paa Grund af ulykkelige Forhold i Landet endnu ikke er bleven istandsat, »efter at den for lang Tid siden var næsten fuldstændig afbrændt«. I Forbindelse med et af Erkebisperne i Lund og Nidaros samt fjorten andre Biskopper tre Aar tidligere udfærdiget Afladsbrev har dette pavelige Opraab dog formodentlig ogsaa virket til, at de fornødne Midler i Løbet af de nærmest følgende Aar ere blevne bragte til Veje. Thi

vi tør dog sikkert nok forudsætte, at for Christoffer af Bayerns Krong, der fandt Sted Nytaarsdag 1443 med en saa overvættets stor Pragtudfoldelse og flere fremmede Fyrsters Nærværelse, vilde Ribe Domkirke ikke være bleven valgt som det betydningsfuldeste Midtpunkt, hvis den ikke da igen var bleven bragt i en god og smuk Stand.

Det er sandsynligvis ved Istandsættelsesarbejderne efter den nys omtalte Brand, at Kirken er kommen til fremstaa i den meget forandrede Skikkelse, hvori den forefandtes ved Reformationstiden. I Steden for de spredte og uensartede Kapeller ved Langhusets Sider var der da bleven føjet et nyt Sideskib til hvert af de oprindelige, saa at Kirken nu var bleven femskibet. Især paa begge Langhusets Længdesider kom dens Ydre derhos nu til at fremtræde i stærkt udprægede gotiske Former. Og disse vare navnlig for den mere fritliggende Nordsides Vedkommende ogsaa ret pyntelige. En særlig Prydelse for denne Side var bl. a. det smukke lille, foroven ottekantede Trappe-taarn. Fælles for begge Sideskibes Længdesider var det, at der oven over de store spidsbuede var kommet en Række mindre og foroven fladbuede Vinduer, der førte Lys ind over Hvælvingerne, og at hver af Sidemurene foroven var bleven kronet af ti smaa Gavle, bag hvilke Tagrygge med Render imellem løb ind imod Højkirken. Denne sidstes Tagstol var nu bleven anbragt saaledes, at der, ligesom paa saa mange større gotiske Kirker, kunde paa langs hen over selve Kirkens Sidemure løbe »en Vægtergang« imellem den lave Mur, der bar Taget, og et udenfor værende Brystværn, hvilket her sagtens ogsaa blot har været en lav Mur.

Fremdeles vare nu alle Kirkens fire store Gavle blevne forsynede med i Trappeform anlagte Kamme, og muligt er det, at man allerede den Gang har taget sig for at forlænge de fleste af Vinduerne i Apsis paa den lidet tiltalende Maade, hvorved ogsaa de, rigtignok kun ved Til sidesættelse af alt Hensyn til denne Bygningsdels ejendommelige Stil, opnaaede at faa mere goticerende og til Dels spidsbuede Former.

Af andre Tilbygninger til Domkirken var selvfølgelig den ved dens Sydside beliggende »Omgang« for Processioner, hvilken omsluttede den som Kirkegaard benyttede »Lindegaard«, den mest udstrakte. Dens Østfløj sluttede sig til Kathoveddøren, dens Vestfløj til en Dør ved Marietaarnets østlige Side. Ved samme Taarns Vestsida laa Nikolaj Kapel. Til Østsiden af den søndre Korsarm sluttede sig Barbaras Kapel og til samme Side af den nordre Kapitellhuset, til hvilket

der var brudt Indgang igennem Apsismuren. Foran den nordre Korsfløjs Dør var der opført et Vaabenhus, hvis Façadedekoration ifølge Stallknechts Tegning fra 1736 synes at have været nær beslægtet med nordtysk dekorativ Murstensgotik. I det hele have vistnok alle disse her nævnte Tilbygninger været opførte af brændte Sten. Med rhinsk Tuf synes der ikke at have været bygget paa Domkirken senere end i anden Halvdel af trettende Aarhundrede. Det Sted, hvor det kan spores, at den i Middelalderen sidst er bleven benyttet her, er i de ældste Hvælvinger over Triforiegalerierne, hvilke vistnok vare fra den Tid.

Naar undtages Overdelen af det store Taarn, synes de ydre Omrids af Domkirkens Bygning i det hele ikke at være undergaaet store Forandringer i de første to Aarhundreder efter Reformationens Indførelse. Anderledes derimod med Hensyn til Kirkens Indre. Dog ere Forandringerne her sikkert nok først gennemførte efterhaanden. Endnu længe efter, at Messelæsningen foran det store Antal Sidealtere og deres Helgenbilleder var ophørt, ere vistnok mange af disse selv endnu forblevne paa deres Plads. Indtil 1560 stod endnu den store vistnok et Par hundrede Aar gamle Tværmur, der skilte Koret med dets Højalter fra den øvrige Kirke, og oven paa hvilken Lektoriet befandt sig, hvorfra der tidligere var bleven prædiket og oplæst kirkelige Bekendtgørelser. Indtil da var efter Indførelsen af den forandrede Kirkeskik det gamle »Sognealter« (»Formessealter«), der stod nede i Hovedskibet — neden og midt for den nævnte Tværmur og dens Vestdør —, ved den almindelige Gudstjeneste bleven benyttet som Kirkens Alter; ja foran dette var det ogsaa, at Hans Tavsens 1542 var af Bugenhagen bleven indviet til Biskop.

Angaaende det saa almindeligt mødende Spørgsmaal, om Domkirkens store Taarn ikke tidligere har haft et Spir, maa her bemærkes, at naar vi se bort fra den kun lidet oplysende skematisk Antydning af et saadant, som findes i Ribes to gamle Bysegl fra trettende og fjortende Aarhundrede, er det først i det sekstende Aarhundrede, at der gives os klar Besked om, hvorledes dette Taarn tidligere har været afsluttet foroven. Fra hver af dets fire Sider hævede der sig den Gang en temmelig høj Gavl, og bag disse fire Gavl løb der i Højde med dem Tagrygge tilbage, hvilke midtover krydsede hinanden. Ret sandsynligt havde der tidligere oven over disse endnu

hævet sig et fra Hjørnerne nederst imellem Gavlene udgaaende Pyramidetag, paa samme Maade som det endnu ses paa Taarnene ved de allerfleste tørningehnske Kirker, hvilke i Middelalderen hørte med til Ribe Erkedegns Provsti, og som derfor vel ret sandsynligt kunne tænkes at have faaet denne hos os ellers ikke meget almindelige Kirkespirform netop fra Domkirken.

Men i denne Skikkelse stod Taarnet kun til i Marts 1594. Efter at man mange Aar igennem havde været højst betænkelig ved dets faretruende Tilstand, styrtede da en Nat saa stor en Del af dets nordre og vestre Side ned, at den endogsaa tog den 1333 støbte Stormklokke med sig i Faldet. Som Minde derom se vi endnu Aarstallet 1595 anbragt med store Jernsifre langt nede paa Taarnets to nævnte Sider. Uden Tvivl har man altsaa da begyndt at tage fat paa Istandsættelsen. Men det kom til at trække længe ud med Fortsættelsen. Først 1610 naaede man at komme til Ende med Arbejdet, hvorved Taarnet, der ved den Lejlighed skal have mistet 18 Alen af sin tidligere Højde, blev bragt i den nuværende Skikkelse med et fladt Tag, der er omgivet af en Balustrade af Sandsten.

Foruden denne Ulykke med Taarnet høre vi ellers i lang Tid ikke om nogen enkelt saadan stærkt indgribende Begivenhed med Hensyn til selve Kirkebygningen. Derimod forefaldt der ofte under Uvejr saadanne Tilfælde, som at større eller mindre Partier af dens Skalmure eller af Taget styrtede ned og da tit medførte ogsaa anden Skade paa Bygningen. Paa Grund af de Forandringer, som Reformationens Indførelse medførte, blev det ganske vist i Regelen meget vanskeligere end tidligere at faa tilstrækkelige Midler bragt til Veje til denne store Kirkes Vedligeholdelse, og dertil kom jo nu tillige Byens efterhaanden stærkt tiltagende Tilbagegang i Handel og Velstand. Og saa kom dertil de store Ulykker, som ramte Ribe under de tre sørgelige Krige i det syttende Aarhundrede. Imellem den første og den anden var det tillige, at Vesterhavet i Aaret 1634 ved den noksom bekendte Stormflod hjemsøgte Domkirken, »gik tværs igennem den« og stod »over en Alen højt« derinde, og under den næste Krig var det, at det store Taarn i August 1644 led den Skade, hvorom dets Balustrade foroven endnu kan fortælle os, af de paa Riberhus kæmpende Svenskes Kanonkugler. Dog have disse Begivenheder sikkert nok kun været mindre at regne imod de Forstyrrelser og store Tab, som Krigen 1657—60 forvoldte ogsaa Domkirken, der bl. a. endnu lang Tid derefter paa Grund af Fæsternes Forarmelse næsten ingen Indtægter kunde faa af sit Jordegods. I den følgende Tid vidne

da ogsaa mange Poster i Kirkens Regnskaber om, hvorledes det da tit stod til med dens Vedligeholdelse. Saaledes, naar der ved én Lejlighed høres om Udgifter til Folk, der maatte lejes til at bære Is og Vand ud af Kirken, ved en anden om Husleje, der maatte betales for Klokkeren, fordi en Del af det store Taarns yderste Mur truede med at styrte ned over hans Kirken tilhørende sædvanlige Bolig. Endelig nødtes man da i det følgende Aarhundrede til omsider at faa gjort Udvej til en omfattende Restauration af Kirken. Den begyndte 1738 og varede 4 å 5 Aar. Det allermeste af de omtrent 20,000 Rdl., den kostede, var indkommet ved en Kollekt.

Ved denne Restauration bleve væsentlige Dele af den gotiske Iklædning, som navnlig Langhusets Ydre havde faaet efter Branden 1402, atter fjernede. De smaa Gavle med deres »Ryglinger« og Render bagved bleve nu raserede, og det samme blev da ogsaa Tilfældet med Vægtergangen oven over Højkirken Mure, da Tagstolen heroppe nu igen kom til at strække sig ud over disse. I Steden for de i Trappeform opstigende Kamme fik de tre store Gavle nu mere moderne svejfede Omrids. Det var fremdeles ved denne Lejlighed, at det lille Spir over Korsskæringen blev forandret til den Skikkelse, som det beholdt til vore Dage, medens dets Form indtil da havde været omtrent som det nuværendes. Ogsaa nedbrødes da nogle af Kirkens foran nævnte Tilbygninger, deriblandt den østre og søndre Fløj af Processionsgangen.

I lang Tid derefter synes Domkirken, navnlig da hvad det Ydre angik, mest at have været overladt til sig selv. Først naar det i en eller anden Henseende kom saa vidt, som da det 1771 viste sig, at der i dens Vinduer manglede 619 Ruder, fandt man det fornødent at skride ind. Noget mere resolut var man dog til at foretage Forandringer i Kirkens Indre. Her iværksatte man bl. a. en Flytning af Orglet, det samme, som var i Brug indtil den sidste Restauration, og hvis Façade da er det endnu. Da det 1634 var bleven anskaffet til Kirken, havde det faaet sin Plads oven over de østligste Piller paa den nordre Side af Midtskibet. Men det var i Tidens Løb kommet til at ryste, naar der blev gaaet paa dets Gulv, og der var da maaske Grund nok til at flytte det herfra. Men en heldigere Plads havde man burdet kunne finde for det, end den, det nu fik, da man stillede det op paa fire Piller, paa tværs midt for den østlige Ende af Hovedskibet, saaledes at man fra nu af igen ligesom i Pavedømmets Tid ikke kunde se frit op i Koret. Og paa dette Sted blev det som en

Skillevæg imellem Kirkens to Hovedpartier ved at staa lige til Restaurationen 1843.

Blot et halv Snæs Aar efter denne Orglets Flytning traf man til Gunst for Byens Honoratiores en anden Foranstaltning i Kirkens Indre. Paa Midtskibets Sydside, tværs over for Prædikestolen, der da var paa dettes Nordside, indbyggede man nemlig i de fem Buer over Gulvpillerne lukkede Pulpiturstole med ialt 240 Glasruder, alt-sammen »saa smukt af Indretning og Farve, at det« — hedder det derom — »kan regnes blandt Kirkens smukkeste Prydelser«. Ogsaa disse Højsæder beholdt deres Plads der til 1843.

Omsider fandtes det da nødvendigt, at Domkirken igen maatte underkastes en omfattende Istandsættelse. Det Overslag, som var gjort for denne, der kom til Udførelse i Aarene 1791—93, lød paa 14,650 Rdl.; men Summen blev i København nedsat til 11,820 Rdl., og hele Arbejdet blev sluttelig taget i Entreprise for 10,050 Rdl. I Forhold til alt det, der skulde udføres, var denne Sum ganske vist for lille, om der end var indrømmet Entreprenørerne en saa ejendommelig Fordel, som at de for egen Regning maatte bortsælge en stor Mængde Kirken tilhørende Kvadersten, af hvilke i alt Fald en stor Del havde været Kantstene i det store Taarn. Betegnende for denne Restauration var det ogsaa, at der i alt Fald blev set igennem Fingre med, at Kirken udplyndredes for flere af sine værdifuldeste Inventariesager. Iblandt disse var ogsaa den store udmærkede Gravplade med graverede Portrætfigurer af den 1363 afdøde Borgemester Anders Bundesen og Hustru. Sammen med et Par andre højst mærkelige Stykker blev den som gammelt Metal, »der ikke duede noget«, og hvis Indskrifter dertil vare blevne befundne »ulæselige« af Entreprenørerne (!), overgivet til Udsmelting til en Kobbersmed som et lille Afdrag paa hans Regning for fire nye Urskiver til det store Taarn.

Ved denne Istandsættelse borttoges, med Undtagelse af den vestre Længe af Processionsgangen, alle de andre indtil da endnu tilbage-ladte Tilbygninger til Kirken og af denne selv ogsaa Marietaarnet, der forøvrigt længe til Dels »havde staaet paa Fald«. Dog blev der af dette endnu tilbage, foruden den hele af det forhøjede Terræn skjulte dobbelte Granitsokkel, tillige Halvdelen af selve Taarnet i samme Højde som Sideskibets derved staaende Mur. I Kirkens Ydre kom der dog intet af denne Rest til Syne. Fremdeles borttoges da igen de ved 1740 paa de fire store Gavle anbragte Forsiringer.

Iblandt det meget, der ved denne Restauration maatte vække stor Uvillie hos dem af Byens Beboere, der havde nogen Sans for og

Kærlighed til deres gamle Kirke, skal der her blot nævnes to Ting, af hvilke den ene vedkom det Indre, den anden det Ydre af selve Bygningen. Inde i denne havde man da paa en raa og plump Maade med Kalk afpenslet de fine Fugelinier paa de prægtige Gulvpiller, og uvendig endte man med at overslaa hele Kirkens Ydre med en uhyggeligt udseende Puds af en sortgraa Kønrogfarve¹⁾. Maaske kan

¹⁾ I »Tilskuerens« Novemberhefte 1904 har Hr. Th. Oppermann leveret en Kritik af Ribe Domkirkes to sidste Restaurationer, d. e. den 1843—45 og den nu sidst afsluttede, hvori han i mange Henseender sammenligner det Udseende, Kirken ved disse har faaet, med det Udseende, den væsentligt skyldte den her ovenfor omtalte Restauration. Resultatet af denne sidstnævnte skildrer Forfatteren deri paa en Maade, der er vidt forskellig fra den Karakteristik deraf, som jeg her har meddelt. Grunden dertil er imidlertid, at de Kilder, hvoraf han har øst sit Kendskab til denne Sag, heller ikke ere de samme som de, jeg har benyttet. Hovedkilden i denne Henseende for Hr. O. har jo — for Korthedens Skyld ville vi her blot holde os til Kirkens Indre — saa godt som alene været J. Roeds, kunstnerisk Henseende ganske vist fortræffelige Maleri deraf i Hirschsprungs Samling, hvilket Forfatteren tillige berømmer for »den store Troskab«, hvormed det er udført. Hvorledes Forfatteren har opnaaet at forvise sig om dette sidste, ses imidlertid ikke, lige saa lidt som det kan skønnes, at han er bekendt med, at Roed selv aldrig havde set Kirkens Indre saaledes under ét, som han der har malet det(!). Man kan ikke noksom undre sig over, at Hr. O. ikke har vidst dette. Thi om han ikke havde faaet Underretning derom fra et af de mange andre Steder, hvor der staar at læse derom, maatte man dog vente, at han var bleven underrettet derom af P. Adlers Kalenderartikel (i »D. Folkekalender f. 1843«), hvilken Hr. O. ved denne Lejlighed selv anbefaler — og sammen dermed tillige Høyens Afhandling (i »D. Ugeskrift« 1842) — som et Hjælpe-middel, der »paa en meget instruktiv Maade« supplerer Roeds Billede. Hvad der har hindret Roed, da han i Trediveerne i forrige Aarhundrede udførte Maleriet, i at se Hovedpartiet af Kirkens Indre under ét, var jo det, at Orglet, der fra 1766 til 1843 var, som allerede foran omtalt, placeret paa fire Piller tværs over Midtskibets Østende, dannede en Skillevæg, hvorved der, som det udtales i Restaurationsforslaget af 1789, hindredes »alt det smukke Syn, der i Kirken burde og kunde have til Alteret og til den smukke i sammes Chor opførte Hvælving m. m.« — Og heller ikke af Høyens »meget instruktive« Afhandling ses det, at Hr. O. i nogen høj Grad har ladet sig belære, i alt Fald ikke af, hvad Høyen, der i 1830 havde studeret Kirken saa grundigt, deri udtaler om dens »hæslige Affugning og den deelwise aldeles upassende Overhvidtning baade ud- og indvendig«. Sikkert nok vilde Hr. O. da i saa Fald heller næppe med Hensyn til Kirkens Indre saa afgjort have udtalt: »Lysforholdene er udmærkede«, eftersom han da vilde være bekendt med, at der iblandt de Grunde, hvorfor Høyen ønskede, at de yderste Sideskibe skulde fjernes, ogsaa var den, at dette Indre efter hans Mening derved kunde genvinde »et roligere og bedre fordelt Lys«.

Der vil ifølge det her fremførte næppe kunne være Tvivl om, at jo det Indtryk af Skønhed i Rummet og harmonisk Helhed, som udmærker Roeds Maleri af Domkirken Indre, — selvfølgelig næst efter Bygningens eget store kunstneriske Værd — i ulige højere Grad skyldes Malerens Kunst end nogen særlig Fortjeneste fra deres Side, der havde forestaaet den omtrent 40 Aar tidligere foretagne Restauration. — Et meget stort Spørgsmaal er det forøvrigt vistnok ogsaa, om Prædikestolens og Kirkestolens af Hr. O. anpriste »Overmaling med en lys Perlefarve« vilde, set i Virkeligheden og paa Stedet selv, have virket lige saa tiltalende som i Roeds lille Maleri. Den Erfaring, som

dette frastødende Udseende af Bygningen have bidraget noget til, at den Pietet, som dog tidligere af mange var bleven følt for den gamle Kirke, nu hos de fleste Ripensere sank ned til et saadant Lavmaal, at den igennem de første Aartier af forrige Aarhundrede kom til at staa i en højst ilde medhandlet og sørgelig fornædret Tilstand. Efter at den gamle Kirkegaard, hvoraf den hidtil havde været omgivet, ved

vistnok mange af os have modtaget fra andre Kirker om Virkningen paa Øjet af gammel Overmaling med Perlefarve, taler i alt Fald stærkt der imod.

Naar der i den omhandlede Kritik paa en saa afgjort og ubetinget Maade fordømmes al »Rekonstruktion« af noget som helst ved Bygningsmindesmærker fra Arkitekters Side, vil det næppe være af Vejen at gøre dens Forfatter opmærksom paa, at netop i det her omtalte, af ham selv saa højt skattede, ja for dets store Troskab i Gengivelsen saa særligt roste Maleri har Roed som Maler, og det paa en meget let vildledende Maade, gjort sig skyldig i dette »at rekonstruere«. Og at dette er gjort her ikke blot med Hensyn til den omtalte i Fantasien foretagne Bortfjernelse af Orglet, men ogsaa i flere andre Henseender, kunne vi overbevise os om ved at sammenholde Maleriet med en dermed samtidig af Theophilus Hansen udført højst interessant Blyantstegning, som efter i lange Tider at have været i mit Eje nu forefindes i Nationalmuseets Arkiv. Ligesom Roed har nemlig ogsaa Th. H. her givet et perspektivisk Billede af Kirkens Indre fra Vest imod Øst og set omtrent fra det samme Standpunkt, men dog noget mere midt for Hovedskibet, og ligesom i hins Maleri ses ogsaa her Orglet fjernet. Men paa den anden Side mangler der i denne Tegning ikke en paa en ret sindrig Maade given Antydning af, at dette kun skyldes en Frihed, Kunstneren — foreløbigt — her selv har taget sig. Paa det Sted, hvor Orglet paa den Tid i Virkeligheden stod, har han nemlig anbragt fire Arbejdere, der ere beskæftigede med at ordne de Forhold i Gulvet, hvilke tænkes forstyrrede ved de bærende Pillers Fjernelse.

Der er derimod flere andre Ting i Kirkerummet, hvilke Th. H. i denne Tegning fremstiller netop saaledes, som de den Gang vare for Haanden, hvorimod Roed i sit Maleri mere eller mindre har modificeret deres Udseende, utvivlsomt for at bringe mere Harmoni og Skønhed ind i Fremstillingen. Naar begge Billeder sammenholdes, ses dette saaledes baade i Baggrunden med Hensyn til Formen foroven af de paa en saa hæsleg Maade udvidede og forlængede Apsisvinduer, og i Forgrunden til venstre, hvor Th. H. saa klart har gengivet den da forhaandenværende Klodsform af Kapitælerne i det nordre Galeris vestligste Arkade. Ogsaa under den svære Gjordbue i Forgrunden har Roed malet en Rundstav, der vel tidligere havde været lige saa vel der som under den næste, men som bevisligt den Gang ikke var til Stede, medens Th. H.'s Tegning derimod af denne gode Grund ingen Rundstav viser os her. Med Hensyn til den ovenfor i Teksten omtalte raa og plumpe Afpensling af Granitpillernes Fugelinier fremhæver den som Øjenvidne og i det hele med Hensyn til disse Forhold saa særlig sagkyndige Adjunkt Tetens Hanssen (se Ribe Kathedralskoles Program 1831), at »den især viser sig paa en afstikkende ubehagelig Maade paa det ældgamle Madonna-Billede, der er malet paa selve Pillen«, — og de meget uheldige Mærker deraf ere jo den Dag i Dag ret klart til Syne paa denne Pille. Men medens det da i Th. H.s Tegning ogsaa ses, at saadanne senere anbragte Streger da vare trukne tværs hen over det nævnte Mariebillede, findes der derimod i Roeds Maleri — i alt Fald i Gengivelsen deraf i »Kunst« — ingen Antydning af denne Vandalisme.

Hvad der her er omtalt, maa utvivlsomt være nok til at vise, hvor lidet Roeds nævnte Maleri er egnet til at bruges som et Hovedbevismiddel for, hvorledes det deri fremstillede Parti af Ribe Domkirkes Indre i det hele og i det enkelte har været at se

omtrent 1810 var bleven nedlagt, og dens Terræn anvendt til Udvidelse af Byens Torv og Markedsplads, maatte Bygningen taale megen raa Overlast. Det hørte nu til Ungdommens stadige Fornøjelse at sende Stene og Snebolde ind igennem dens Ruder. Kirkeværgen maa ved én Lejlighed oplyse, at største Delen af dens Indtægter medgik til nye Ruder, og ved en anden, at nu var der af de flere hundrede Ruder, som hørte til det den Gang forhaandenværende monstrøse Vindue i Vestfaçaden, kun syv Stykker hele. Men han føjer til, at det vilde være helt spildt Arbejde at sætte nye ind, saa længe der endnu laa Sne paa Latinskolens Disciples Legeplads der foran. Domkirkens hele Bygning, der hidtil havde været assureret for 15,000 Rdl., blev da ogsaa ved den Tid sat ned til en Assurancesum af 12,000 Rdl.

Den Mand, hvem det fremfor alle skyldes, at Sansen i vort Folk blev vakt til Live igen for vore gamle Kirkebygninger, og deriblandt ganske særligt for Ribe Domkirke, var jo afdøde Professor N. L. Høyen. I Sommeren 1830 opholdt han sig tre Uger i Ribe for at studere Kirken, og baade straks der og snart efter i København talte han da med al den Varme og Harme, som var ham egen, dette saa skammelig oversete og mishandlede Mindesmærkes Sag. Derved bevægedes to saa ypperlige unge Kunstnere som den senere saa berømte Arkitekt Theophilus Hansen og Maleren Jørgen Roed til i Sommeren 1836 at tage til Ribe, hvor de da udførte deres fortrinlige Tegninger og Malerier af Domkirken. Der kommer nu Liv i Bevægelsen. Det næste Aar er førstnævnte atter i Ribe for efter Anmodning af Kirkeinspektionen at gøre Udkast til en omfattende Restauration af Domkirken, og snart efter beordrer ogsaa Kancelliet et Overslag udført over Omkostningerne ved en saadan. Efter yderligere Forhandlinger gives der saa senere Tilladelse til, at der overalt i Kongeriget maa foretages en Indsamling for at tilvejebringe Midlerne dertil. Denne Kollekt foretoges 1842.

i Mellemtiden imellem den 1793 afsluttede og den 1843 paabegyndte Restauration af Kirken. Og det vil sammen dermed vistnok ogsaa være bleven klart, at en Kritik, der har taget sit Udgangspunkt fra et saa usikkert og lidet prøvet Grundlag og fra et saa ringe Kendskab til de i Forvejen forhaandenværende virkelige Forhold og til de dybere liggende Brøst, hvilke med Nødvendighed krævede baade den her sidst nævnte og den nu nyligt afsluttede Restauration af Domkirken, i det hele ikke har kunnet undgaa i væsentlige Henseender at blive meget misvisende.

II. AF DEN SIDSTE RESTAURATIONS FORHISTORIE

1. Kirkens Tilstand 1845—1875

DET var ikke uden god Grund, at Resultatet af den nærmest under Ledelse af Arkitekt, senere Justitsraad N. S. Nebelong 1843—45 udførte Restauration af Ribe Domkirke hos Samtiden vakte stor og almindelig Glæde. Udvendig vare forfaldne Partier og ødelagte Gesimser blevne istandsatte, senere indkomne hæsle Vinduesformer blevne fjernede, og efter lange Tidens Vanrøgt var nu i det hele Bygningens Ydre bleven sat i en sømmelig Stand. I det Indre var Orglet nu ikke længere placeret saaledes, at det hindrede det frie Blik fra Langhuset op i Koret; perlemaalede lukkede Stole med deres mange Vinduesruder og grønne Gardiner skæmmede nu ikke mere Buerne over Hovedskibets sydlige Pillerække, og tillige vare Piller og Søjler friede for raa Afpensling, Overkalkning og Overmaling. I det hele og store maa det siges, at i Kirkens Indre var dens rige og skønne Arkitektur igen kommen til sin Ret.

I flere Henseender havde imidlertid denne nu for tresindstyve Aar siden fuldendte Restauration ogsaa sine store Mangler. Og hvor kunde det være andet, naar alt det overvældende meget, som der her skulde raades Bod paa, skulde gøres for blot lidt over 41,000 Kr., idet der nemlig fra Statskassen kun blev tilskudt 7,000 Rdl. til de 13,667 Rdl., som vare indkomne ved den over hele Landet iværksatte Kollekt. For et saadant Beløb kunde der jo selvfølgelig ikke foretages nogen grundig og for en længere Tid holdbar Istandsættelse af en saa stor og meget længe saa godt som helt forsømt Bygning. Der blev den Gang ogsaa kun Mulighed for paa en ganske kort Strækning foran Hovedindgangen at faa Kirkens Fod frigjort for den omgivende Jordopfyldning, der berøvede Bygningen saa meget af dens Højde og Anseelse. — Dog var der ogsaa andet end de knappe Pengemidler, det da kom til at skorte paa. Den Kunst at restaurere en monumental Bygning fra Middelalderen med væsentligt Hensyn til

dens Stilejendommelighed, var den Gang aldrig tidligere kommen til Anvendelse hos os. Siden Begyndelsen af Aarhundredets anden Fjerdedel var der jo ganske vist blevet iværksat ikke saa lidt i den Retning i de anførende store Kulturlande, men ogsaa der dog kun sjældnere saaledes, at væsentlige Misgreb derved vare undgaaede. Hvorledes skulde saadanne da i de Dage helt kunne undgaaes i Ribe! Men hvad der absolut den Gang burde have været undgaaet, var den store Hensynsløshed, som der da endnu udvistes over for flere af de i Kirken hidtil bevarede betydningsfulde historiske Minder. Dog vilde det være stor Uret at lægge Skylden herfor paa Arkitekten alene.

Havde man nu altsaa ved denne Istandsættelse i mange Tilfælde været nødt til at tildække og skjule Bygningens dybere liggende Brøst, kunde det jo heller ikke vare ret længe, inden det begyndte at komme for Dagen, i hvor ringe Grad disse i Virkeligheden vare blevne afhjulpne. Allerede i Løbet af Halvtredserne var der saaledes mange af os, der havde faaet den gamle Kirke inderlig kær, som med Sorg og Betænkelse saa paa, hvorledes grønne Fugtighedspletter og hist og her Mærker af nedrindende Regnvand efterhaanden tiltog mere og mere paa de indre Vægflader, og hvordan der ogsaa her og der kom Revner og Sprækker til Syne. Om Domkirkens hele Tilstand i Tiden derefter foreligger der de bedste Oplysninger i »det særlige Kirkesyns« Protokol. Dette Syn var jo blevet oprettet i 1861, og det kom da til at bestaa af Kunsthistorikeren Professor Høyen og af Arkitekterne Chr. Hansen og Herholdt. Ved deres i det følgende Aar afholdte første Møde i Ribe tilførte de Synsprotokollen, at saaledes som Kirken da stod, var dens Bevaring vel for den nærmeste Tid ikke udsat for nogen Fare; men den Tid kunde dog ikke være fjern, da det vilde blive en uundgaaelig Nødvendighed paa en gennemgribende Maade at sørge for det Ydres Vedligeholdelse og for, at dette Monument igen kunde komme til at fremstaa i sin oprindelige Renhed, hvortil da Synet ogsaa henregnede, at de senere tilbyggede Side-skibe fjernedes. Kirkesynet maatte derfor forbeholde sig et af de følgende Aar at komme tilbage til det lige saa vigtige som vanskelige Spørgsmaal om, hvad der kunde gøres for en saadan Fornyelse af Kirken, som kunde svare til dens monumentale Betydning og borge for at have Varighed, et Foretagende, som maatte medføre en langt større Bekostning, end der nu vilde kunne stilles til Raadighed. For Øjeblikket vilde Synet derfor indskrænke sig til særligt at henlede Opmærksomheden paa det Indre og da som det nærmest fornødne at foreslaa, at Koret og Korset maatte blive nærmere undersøgte bl. a.

for at erfare, om der ikke der paa Hvælvinger og Vægge maatte findes Spor af ældre malede Prydelser, der kunde lægges til Grund for Forslag om en saadan Udsmykning deraf, som kunde stemme med Bygningens hele Karakter. Ved Mangelen derpaa var Koret jo kommet til at staa fattigt og nøgent over for Langhuset med dets rigere Arkitektur, og derpaa burde der snart raades Bod.

Angaaende denne Henstilling brevvekslede Ministeriet snart efter med Stiftsøvrigheden i Ribe; men Resultatet blev, at ligesom Domkirken selv var aldeles ude af Stand til at afholde nogen Udgift til dette i sig selv ganske vist meget ønskelige Foretagende, saaledes havde heller ikke Ministeriet selv nogen Konto til sin Raadighed, hvorefter Beløbet dertil kunde udredes.

Ogsaa i 1863 var det særlige Syn i Ribe. Det maatte da udtale sig meget alvorligt om den højst fordærlige Fugtighed, der fremtraadte saa godt som i hele Bygningen — ikke mindst i det store Taarn —, og som bredte sig bestandig mere og mere. Denne Fugtighed hidrørte dels fra oven som Følge af Blytagets Utæthed samt Lugers og Laagers slette Tilstand, dels fra neden som Følge af, at Gulvet i Kirken laa hele seks Trin lavere end den omgivende Grunds Overflade¹⁾, hvilken jo endogsaa paa Langhusets Sydside naaede nær op imod Kirkens Vinduer. For at afhjælpe dette burde Kirken ved en Udgravning helt rundt isoleres fra det omgivende Jordsmon. Der ved vilde den tillige i det Ydre faa sine rette Højdeforhold tilbage, og ved en saadan Isolering vilde den ogsaa kunne befries for den højst uanstændige Maade, hvorpaa det nærmeste Rum tæt op ad den nu benyttedes paa Torve- og Markedsdage. For at forberede en saadan Udgravning opfordredes Kirkeinspektionen til ved sagkyndige og paalidelige Mænd at lade udføre et Nivellement af Pladsen og tillige — hvad der jo maatte være af den allerstørste Interesse for mig, hvem da ogsaa denne Sag blev overdraget — at lade foretage Eftergravninger paa en Del forskellige Punkter rundt omkring Bygningen, for at man kunde blive nærmere bekendt med Opfyldningens Højde og med Soklernes Tilstand. — Begge Dele iværksattes da ogsaa endnu samme Aar.

Med Henviisning til disse da foreliggende Arbejder gentog Synet ved Mødet i 1865 sin ved den foregaaende Synsforretning gjorte Hen-

¹⁾ Ved sine senere Arbejder herved har Professor Amberg dog faaet Lejlighed til at overbevise sig om, at ligesom Jordopfyldningen uden om Kirken var ganske tør, saaledes befandtes ogsaa selve Murværket i Underdelen af Udmurene uberørt af Fugtighedsforhold.

stilling om, at der til en vis Dybde maatte blive foretaget en Udgravning rundt omkring Kirken, og paa det næste Møde derefter, i Sommeren 1867, kom dette Krav igen frem, men nu paa en langt mere bestemt og skarp Maade og dertil med særligt Hensyn til, at Kirkens Bygning derved, eller og midlertidigt ved en i en passende Afstand anbragt Indhegning, for Fremtiden kunde sikres imod at forulempes, paa en saa usømmelig Maade, som den nu var udsat for. Det havde nemlig truffet sig saa, at det netop var paa en Markedsdag, at Synet dette Aar var til Stede i Ribe, og dets Medlemmer maatte da med Sorg og Indignation være Vidner til, hvorledes Boder vare støttede op imod Kirkens Mure, hvorledes Skiveskydning holdtes ind imod dem, og hvordan, medens der købsloges, baade Mennesker og Kreaturer gned sig opad dem, ja besudlede dem.

Ved Synsforretningen samme Aar viste det sig, at paa den imellem den 3die og 4de af de store Hvælvinger liggende Hovedbjælke vare Hovederne raadne. Det maatte derfor være nødvendigt, at der nu ogsaa her, ligesom det var sket for en Del Aar siden imellem den 2den og den 3die Hvælving, blev langs hen under Bjælken indlagt et svært, udvendig paa Højkirkenes Mure fastgjort Jernanker for at holde disse Mure sammen.

Ogsaa i begge de følgende Aar var Synet i Ribe. Det fandt Arbejdet ved det nævnte Ankers Indlægning godt udført; men det maatte med stedse stigende Bekymring lægge Mærke til den Bevægelse, der ved Ridser og Revner viste sig at være i Hvælvingerne, og det maatte udtale, at hvis ikke Taget over Hovedskibet uopholdelig blev sat i tilbørlig Stand, vilde Kirkens alt nu forhaandenværende store Brøst »snart tiltage i en faretruende Grad«.

Efter Høyens Død 1870 blev Kammerherre Worsaae Formand i det særlige Syn, og snart efter indtraadte ogsaa Etatsraad, nu Kammerherre Meldahl i dette i Steden for Etatsraad Chr. Hansen. Ved de Møder, som Synet derefter afholdt i Ribe i 1873 og 1875, tilførte det Protokollen meget alvorlige Ord om Kirkebygningens hele Tilstand. I 1873 fremhævede det særligt den farlige Bevægelighed, som nu var i Gang i hele Bygningen, og som kendetegnet var i Tiltagende, og i 1875 maatte det bestemt fraraade, at der nu foretoges nogen delvis Restauration, hvorimod det maatte henstille, »at der efter Samraad med Synet vælges en sagkyndig Arkitekt til at fremkomme med Forslag og Overslag til en saadan Restauration, der paa en værdig Maade kan betrygge Bevaringen af et af vore mærkeligste Bygningsmindesmærker fra den ældre Middelalder«.

2. To Restaurationsplaner

(1876—82).

Foranlediget ved denne Henstilling opfordrede Ministeriet i Efteraaret 1876 Professor H. Storck til at udarbejde en Plan og Ovetslag til Domkirkens Restauration, derunder ogsaa indbefattet det i Slutningen af 18. Aarhundrede for største Delen nedbrudte Marietaarn, af hvilket — som allerede foran omtalt — en ikke lille Levning endnu var for Haanden, dog uden at være synlig i Kirkens Ydre. Denne Kunstner efterkom Opfordringen, og efter omhyggeligt at have undersøgt Bygningen forelagde han et Par Aar derefter Ministeriet sit Forslag med Tegninger og Overslag, hvilket sidste lød paa omtrent 404,000 Kr.

I denne sin Restaurationsplan havde Professor Storck fjernet de senere tilbyggede yderste Sideskibe. Det samme havde tidligere ogsaa Theophilus Hansen gjort i den Plan, han i 1837 havde udført til denne Kirkes Restauration, og i sin Afhandling om Domkirken i 1842 havde jo senere ligeledes Høyen anbefalet dette, ligesom det særlige Syn, hvad vi foran have set, i 1863 helt havde sluttet sig hertil. Men dette var ikke det eneste af det, der i en senere Tid var føjet til Kirkens Bygning, som Professor Storck i sin Plan foreslog fjernet. Det samme var ligeledes Tilfældet med Forhøjelsen af de oprindelige Sideskibes Udmure og altsaa ogsaa med de af dem baarne Hvælvinger over Triforigalerierne. Og fordi Højkirkens nuværende brede og spidsbuede Vinduer jo afgjort først ere indkomne her sammen med de senere indsatte store Hvælvinger, foresloges det nu tillige, at der i deres Sted her skulde anbringes smalle rundbuede Vinduer, som der jo utvivlsomt ogsaa fra først af har været her.

Da Ministeriet i Februar 1880 sendte denne Plan til det særlige Syn, for at det skulde afgive Betænkning derom, medfulgte der tillige Erklæringer fra Kirkeinspektionen og Stiftsøvrigheden i Ribe, hvem den først havde været forelagt. Disse Erklæringer gik bl. a. ganske særligt ud paa, at begge disse Autoriteter vare afgjort stemte imod Fjernelsen af de yderste Sideskibe.

I sit d. 26. April s. A. til Ministeriet indgivne Svar udtalte Synet, at det i gentagne Møder havde drøftet Restaurationsplanen, men at det paa Grund af Medlemmernes mangelfulde Kendskab til Kirkebygningens nuværende Tilstand maatte ønske, inden det indgav sin Betænkning, først at have faaet Lejlighed til paa Stedet selv nærmere at undersøge de omtvistede Forhold og eventuelt at forhandle derom

med Kirkeinspektionen og Stiftsøvrigheden. — Dette bifaldt Ministeriet, og det underrettede tillige Synet om, at det af Hensyn til den paatænkte Dekoration af Domkirkens Indre m. m. havde anmodet Etatsraad Arkitekturmaler Heinrich Hansen om som ekstraordinært Synsmedlem at deltage i Mødet i Ribe.

Det saaledes forstærkede Syn opholdt sig da saa i Eftersommeren 1880 flere Dage i Ribe for at drøfte det foreliggende Spørgsmaal. Alle Medlemmer vare her enige i at anerkende den store Dygtighed og Omhu, hvormed den foreliggende Restaurationsplan var udført; men derimod viste der sig ingen Mulighed for, at de kunde komme til Enighed om, hvor vidt det var paa den Maade, at Domkirken burde restaureres.

Det var nemlig den fra saa mange Lejligheder, baade før og efter den Tid, saa velbekendte Strid imellem to modsatte Principper for Restaurationen af Bygningsmindesmærker fra Middelalderen, der nu ogsaa her bragte Meningerne til at divergere. Medens nemlig det ene af disse Principper kræver Restaurationen gennemført saaledes, at Bygningen saa meget som muligt føres tilbage til den oprindelige Skikkelse, saa at der tilvejebringes Enhed i Stilen, idet helst alt det, der har et yngre Præg, fjernes, optræder derimod det andet Princip afgjort imod, at der ved en saadan Fjernelse af de fra den mellemliggende Tid hidrørende Led gøres Brud paa den fortløbende Sammenhæng i Bygningens Historie. Det kræves derfor, at Mindesmærket, selv ved gennemgribende Istandsættelser, i det hele og store bevares saaledes, som det er kommet til os med Hilsen og Bud ikke blot fra dets første Ophavsmænd, men ogsaa fra de senere Slægter, der med Kærlighed have fredet om det eller bygget videre paa det, ja tillige fra en Del af dem, der i Tidernes Løb have haft deres Gang og Gerning derinde. Ved at der vises en tilbørlig Hensynsfuldhed imod senere tilkomne historisk værdifulde Arkitekturformer bliver den gamle monumentale Bygning jo i Stand til i en større eller mindre Grad selv at fortælle sin egen Historie.

Efter det førstnævnte Princip var det jo, at Professor Storck havde udarbejdet sin Restaurationsplan, og det er let at forstaa, at det var de to Arkitekter i Synet, der i denne Henseende samstemmede med ham, ligesom ogsaa, at Historikeren Worsaae ikke lod sig bevæge til at fravige det sidstnævnte Synspunkt. Hvad Heinr. Hansen angik, da turde han den Gang endnu ikke udtale sig bestemt om, hvor vidt det var paa Hensynet til Arkitekturens Enhed eller paa Hensynet til den historiske Sammenhæng, at Hovedvægten i dette Tilfælde burde lægges.

Det var imidlertid ingenlunde alene hos det særlige Kirkesyns Medlemmer eller hos Fagmænd overhovedet, at der var bleven vakt livfuld Interesse for disse Spørgsmaal og da særligt for det, om de nævnte yderste Sideskibe skulde bevares eller fjernes. Som alt bemærket havde allerede tidligere baade Stiftsøvrigheden og Kirkeinspektionen, hvoraf Ribe Bys højt fortjente Historiker Overlærer Kinch den Gang var Medlem, udtalt sig for deres Bevarelse. Da nu disse Autoriteter under Synets nævnte Ophold i Ribe vare blevne indbudne til et Fællesmøde med dette d. 31. Juli, vilde de begge der have udtalt sig paa ny og endnu stærkere mod den forelagte Plan, idet de tillige vilde have henvist til den Bevægelse, der var vakt imod den ikke blot i Byen selv og dens nærmeste Omegn, men ogsaa nogle Steder længere ude i Stiftet. Men til deres mindre kærkomne Overraskelse kom denne Sag slet ikke til Forhandling, og der blev uden nærmere Motivering blot sagt dem af Formanden, at den »endnu ikke kunde komme til at ligge for«.

Imidlertid blev Spørgsmaalet ved derovre stærkt at optage Gemytterne. Efter Opfordring af L. Schrøder kom jeg snart efter over til Askov Højskole for der under et Lærermøde at holde et Par Foredrag om Ribe Domkirke med særligt Hensyn til dette Spørgsmaal, og da jeg saa sammen med dem, der havde været forsamlede der, straks efter tog ind til et større Møde i Ribe, blev jeg der Vidne til en Bevægelse i den Anledning, hvilken jeg senere fik Grund til lidt nærmere at omtale i en Artikel i Berlingske Tidende for 16. Februar 1888. Som jeg der har berettet, fik jeg da angaaende denne Sag saa mange indtrængende Opfordringer, ogsaa af Mænd, der med Skuffelse havde deltaget i det nævnte Fællesmøde sammen med det nævnte særlige Kirkesyn, at jeg ikke kunde undlade at tage til København for at tale derom med Worsaae. Denne meddelte mig da — »konfidentielt« —, at det var fordi han i Synet stod ene med sin Mening, at han ikke vilde have Sagen frem paa hint Møde i Ribe. Han sagde mig tillige, at foreløbig var Sagen kørt fast, og at den eneste Udvej, han for Øjeblikket saa for, at den igen kunde komme i Gang, var, om Heinr. Hansen kunde vindes for hans Opfattelse. Han bad derfor mig gaa til denne for at forsøge, om jeg ikke skulde kunne formaa at bringe ham dertil.

Dette gjorde jeg da, og det lykkedes mig da ogsaa under en længere Samtale at bringe ham — Arkitekturmaleren — til at erkende, at for det Indres Skyld, for de nuværende rige Perspektivers Skyld og for den Lysmængdes Skyld, der igennem de yderste Sideskibes

store Vinduer strømmede ind i Langhuset, burde denne vor eneste femskibede Kirke ikke berøves disse yngre Tilbygninger. Og dette Synspunkt fraveg han heller ikke senere.

Fra nu af kom der altsaa til med Hensyn til Spørgsmaalet om Sideskibenes Bevarelse i Synet at staa to Stemmer mod to. Dette bidrog selvfølgelig ikke til, at de modsatte Meninger i dette kom hinanden nærmere. Trods mange Forhandlinger kunde Samstemning ikke bringes til Veje. Omsider enedes dog alle fire Medlemmer om i en d. 8. Marts 1881 til Ministeriet ingiven Skrivelse at indstille, at der foruden den nu foreliggende Plan maatte — helst ved samme Arkitekt — blive til Sammenligning udarbejdet Tegninger og Overslag til en Restauration af Domkirken med det bestaaende som Udgangspunkt. Naar ogsaa en saaledes udarbejdet Plan forelaa, haabedes der paa, at man med mere Frugt paa ny kunde tage Principspørgsmaalene under Overvejelse.

I den Skrivelse af 6. Januar 1882, hvormed denne Indstilling besvaredes, gaves der Synet følgende Meddelelse: »I Anledning heraf« — d. e. i Anledning af hin Indstilling — »har Ministeriet bedet Professor Storck om at udarbejde den saaledes ønskede Plan. Men Professor Storck har anset det for sin Pligt at bede om Fritagelse for dette Hverv, da han ikke har noget Haab om, at der ad denne Vei vil kunne naas en heldig Løsning. Da imidlertid Arkitekt H. C. Amberg, efter at være bleven bekendt med det i Sagen Fremkomne, underhaanden har erklæret, at han tror sig i Stand til at løse den paagældende Opgave, er Ministeriet sindet at overdrage ham Udarbejdelsen af den ommeldte Plan, men har ikke villet undlade, forinden Videre foretages, at udbede Sig De Herrers behagelige Ytringer, om De maatte have noget at erindre herimod«.

Allerede d. 25. Juli s. A. saa Ministeriet sig i Stand til at tilsende Synet Arkitekt Ambergs Forslag til Domkirkens Restauration med Tegninger paa det nævnte Grundlag samt hans Overslag, der lød paa omtrent 419,000 Kr., og hermed fulgte tillige alle Sagens ældre Akter og Tegninger samt en Skrivelse fra Professor Storck med tilhørende 3 løse Calquer. Ministeriet udbad sig nu, at De Herre, naar de havde holdt et Møde i Ribe, til hvilket det ansaas for hensigtsmæssigt, at ogsaa Amberg kom til Stede, vilde meddele det definitiv Betænkning om Principspørgsmaalene for Domkirkens Istandsettelse.

Det nævnte Møde blev allerede den 29. s. M. afholdt i Ribe. Men hverken paa dette eller paa de derefter i Kjøbenhavn afholdte

Møder lykkedes det at naa videre frem, saa at det d. 11. August maatte meddeles Ministeriet, at med Hensyn til Principspørgsmaalene vedblev Opfattelsen hos det udvidede Syns fire Medlemmer at være delt ganske paa samme Maade som hidtil.

Efter at have faaet denne Erklæring tøvede Ministeriet ikke med nu paa en mere direkte Maade at tage Sagen i sin egen Haand. Som varmt interesseret og særlig virksom for Ribe Domkirkes Restauration paa den Maade, at den historiske Traad fastholdtes, fortjener ved denne Lejlighed ved Siden af Kultusminister Scavenius ogsaa den nu afdøde i det hele af vore gamle Kirkers Bevarelse saa højt fortjente Fuldmægtig — senere Kontorchef — G. Burman Becker her at nævnes. Allerede d. 16. s. M. udfærdigede da Ministeriet nu en Skrivelse til Kammerherre Worsaae, Etatsraad Arkitekturmaler Hansen og til nærværendes Forfatter Sognepræst Helms i Skjellerup med Anmodning til os om at træde sammen som Komité for ved nærmere Forhandling med Arkitekt Amberg at tilvejebringe en detailleret Plan til Domkirkens Restauration. Heri udtalte Ministeriet tillige, at Bevarelsen af de yderste Sideskibe og af Hvælvingerne over Gallerierne nu maatte betragtes som fastslaaet. Foruden de af Arkitekt Amberg foreslaaede Sikringsarbejder skulde saa for øvrigt nævnte Plan gaa ud paa: 1. at give Sideskibene et passende Udseende, enten i Overensstemmelse med de af Arkitekt Amberg udarbejdede Tegninger eller med mulige Ændringer i disse; 2. i øvrigt saa vidt muligt at bevare ethvert Spor, der havde Betydning med Hensyn til Kirkens Kunst- og Bygningshistorie; 3. Istandsættelse af den tilbageværende Levning af Processionsomgangen; 4. eventuel Indlægning af et Varmeapparat, og endelig selvfølgelig 5. Bevarelse med den største Omhu af Domkirkens historiske Minder.

Naar det erindres, at det særlige Kirkesyn, saa længe det havde bestaaet, altid havde haft to meget ansete Arkitekter i sin Midte, vil det forstaaes, at denne Komité, der med Hensyn til Ribe Domkirke, nu dertil under et saa ualmindeligt stort Foretagende, i det hele skulde træde i det nævnte Syns Sted, maatte føle sig trykket ved Bevidstheden om, at ingen af dens Medlemmer besad nogen Indsigt paa Statikkens og Teknikkens Omraader. I den udførlige Betænkning om den forelagte Restaurationsplan, som Komiteen d. 14. Juni 1883 indgav til Ministeriet, kunde den derfor ikke undlade at udtale Ønsket om, at ogsaa nu en eller flere Arkitekter maatte blive stillede i Forhold til Sagen, eftersom intet af dens Medlemmer selv havde Forudsætninger til at kunne overtage noget Ansvar i de nævnte Hen-

seender, ligesom et saadant Ansvar heller ikke syntes at burde lægges over paa den udførende Arkitekt alene.

Foranlediget herved sendte Ministeriet i August s. A. Arkitekt Ambergs Restaurationsplan til de to jydsk Bygningsinspektører Justitsraad Winstrup i Kolding og Professor Walther i Aarhus med Anmodning om, at de vilde udtale sig om de statiske og tekniske Spørgsmaal ved Sagen og tillige om et Par andre mere specielle Punkter. Dog hverken den det næste Foraar fra dem indkomne Betænkning eller nogle lidt senere af dem gjorde Bemærkninger bleve af nogen Betydning med Hensyn til Restaurationssagen, og de nævnte Mænd fik heller ikke senere mere dermed at gøre. Derimod bevægede Ministeriet i Forsommeren 1885 Etatsraad Herholdt til at indtræde i Komiteen. Det var dog kun for at udfylde det nævnte Savn af en Arkitekt i denne, at han lod sig bevæge dertil; thi med Hensyn til det omhandlede Principspørgsmaal forblev hans tidligere Mening uforandret.

3. Det store Taarns Restauration

(1883—85).

Uagtet det særlige Syn allerede tidligere gentagne Gange havde udtalt sig ret alvorligt om Brøstfældighederne ved Domkirkens store Taarn, var det dog først ved Professor Storcks nærmere Undersøgelser under Forarbejderne til hans Restaurationsplan, at det kom til at vise sig, at disse vare af en særlig faretruende Karakter. Som Professor Storck derefter havde indberettet til Ministeriet, havde han nemlig fundet, at meget værre end den til Dels let iøjnefaldende store Skrøbelighed ved saa meget af Murværket i det Ydre var den højst betænelige Sag, at Taarnets indre Sammenhæng paa alle fire Sider var brudt ved Revner, der strakte sig igennem største Delen af dets Højde. Idet Ministeriet i en Skrivelse af 23. Februar 1883 meddelte det særlige Syn dette, kunde det end ikke tilbageholde sine »Tvivl om, hvor vidt de af Arkitekten tilraadede Foranstaltninger ved Taarnet vilde lede til en varig Forbedring af dets Tilstand, og om det ikke vilde være nødvendigt fuldstændigt at forny dette Taarn«.

Da det særlige Kirkesyn i Juli 1882 var til Stede i Ribe, maatte det da ogsaa udtale i Synsprotokollen, at Skrøbelighederne ved Taarnet nu vare kendeligt tiltagne, og at Nedstyrtning af enkelte løse Sten nu fandt Sted saa hyppigt, at man ved Rækværk havde maattet afspærre Passagen forbi dets ene Side. Paa det sydvestlige Hjørne

havde der tillige vist sig Revner, som lode befrygte, at større Partier af Murværket kunde løsne sig og styrte ned. Synet maatte derfor »paa det mest indtrængende anbefale, at Taarnet snarest muligt underkastedes en gennemgribende Istandsættelse med de bedst mulige Midler«.

Hvilket nedslaaende Indtryk vilde det ikke have fremkaldt over det hele Land og ikke mindst hos Nordslesvigs danske Befolkning, om dette gamle »Ribe Taarn«, denne Danmarks Riges fremskudt stillede og højt ragende Mærkesten, helt eller delvis var faldet sammen! Ministeriet maatte derfor finde det nødvendigt, at Restaurationen af denne Del af Kirken toges for særskilt, og at Midlerne dertil hurtigst muligt sikredes. Skønt Ribe By da befandt sig under meget trykkede Kaar, lod den sig dog bevæge til at tilskyde 20,000 Kr. til Istandsættelsen af dette dens gamle »Stormklokketaarn«, og de 50,000 Kr., som endnu kom til at mangle, erholdtes fra andre mere bemidlede Kirker.

Ministeriet overdrog Udarbejdelsen af Planen og Ledelsen af Arbejdet, der tog sin Begyndelse i Sommeren 1883 og fuldendtes i 1885, til Arkitekt Amberg, hvis senere derom afgivne Beretning findes trykt i »Ministerialtidende« for 1887 Nr. 3. Skønt denne Sag jo ikke hørte imellem dem, der særligt vedkom den i 1882 nedsatte Restaurationskomité for Domkirken, undlod Ministeriet dog ikke ved forskellige Lejligheder at raadføre sig med den derom.

Idet der om det nærmere ved Arbejdet henvises til Professor Amberg's herefter følgende Fremstilling, maa det allerede her nævnes, at der først opførtes et Stillads omkring hele Taarnet; at Balustraden foroven nedtoges; at alt løst og forvitret Murværk afhuggedes, nogle Steder endog til en Alens Dybde, og at der samtidig dermed bores Huller til Indlæggelse af en betydelig Del gennemgaaende Jernankere i de forskellige Stokværk. I 1884 udgravedes og udbedredes Taarnets Sokkel, og derefter tog Opmuringen af Skalmur og Indsættelse af Hjørnekvadre sin Begyndelse, hvorefter saa efterhaanden alt det videre fornødne foretoges.

Under forskellige af disse Arbejder gjorde Arkitekten baade forneden og højt oppe paa Taarnet forskellige lagttagelser, der ere af Interesse med Hensyn til dettes og Kirkens Historie. Det viste sig saaledes ved Fremgravningen af Taarnets Sokkel, der var skjult i Jorden i en Dybde af $1\frac{1}{4}$ Alen, at dens nederste Led var sammensat af Fragmenter af en gammel romansk Sokkel af Granit, medens Ledene foroven vare af Sandsten og havde gotiske Former. Granitfrag-

menterne stemmede ganske med Sökkelen under Kirkens den Gang endnu kun som en Ruin henstaaende Marietaarn, og de afgave saaledes et vægtigt Vidnesbyrd for, at der inden det nuværende store Nordvesttaarn opførtes, ogsaa her en Gang har været et til hint sydvestlige svarende Taarn af mindre Omfang. I alt Fald har da et saadant i sin Tid været paabegyndt.

Af endnu større Interesse var dog noget, som kom for Dagen oppe paa det øverste af Taarnets tre store Afsnit. Meget nær oven over de runde Gennembrydninger, der nu dækkes af Urskiverne og de paa Linie med dem værende runde Fordybninger, blev der nemlig — paa Østsiden helt hen og paa Nordsiden halvt hen over Murfladen — forefundet betydelige Levninger af en Spidsbuefrise, der utvivlsomt maa have løbet nær under en Gesims, som i sin Tid har afsluttet den egentlige Taarnbygning. Inde i denne er det paa dette Sted, at der i Murhjørnerne findes de smaa overhængede Kamre, der ere fremstillede i Folioværket om Domkirken Sp. 160, og oven over hvilke Professor Amberg ifølge nogle forefundne Spor har tænkt sig,

at der i sin Tid kan have hævet sig smaa Hjørnespir. Mere sikkert end dette er det derimod vistnok, at det er fra denne Højde, at de fire store Gavle have rejst sig, hvormed Taarnet indtil 1594 var afsluttet foroven. Herfor taler nemlig i høj Grad den Omstændighed, at medens den da indtrufne Nedstyrtning af Taarnets nordvestre Hjørne og den som Følge deraf iværksatte Istandsættelse saa aldeles tydeligt har kunnet forfølges nedefter i omtrent Taarnets halve Højde, var der derimod slet intet Spor deraf for Haanden i dets derover værende korte øverste Afsnit. Og dog var paa den anden Side det i dette sidste værende ensartede og godt sammenhængende Murværk, hvori der fandtes indblandet mange Formsten fra Hvælvingsribber, Vinduesposter m. m., kendelig meget gammelt, saaledes at det maatte antages først at være bleven anbragt her, ikke længe før Balustraden i Aaret

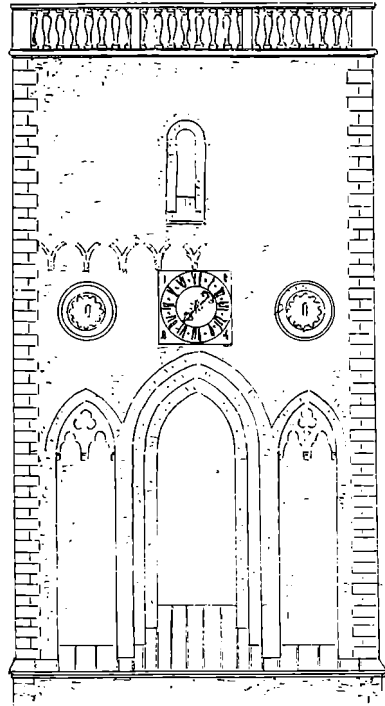

Fig. 2. Parti af Taarnets Overdel.

1610 blev opsat oven paa det. Altsaa maa det, der efter hin Katastrofe 1594 endnu var blevet staaende af hine fire Gavle, være blevet helt raseret, inden hint øverste Afsnit af fortløbende Mure blev tilføjet Taarnets hidtilværende lavere Murfirkant.

At nu Taarnets fire store Gavle i sin Tid have hævet sig op netop fra den ved Levningerne af den omtalte Spidsbuefrise nogenlunde antydede Højdelinie, derfor taler ogsaa den af Terpager i Ripæ Cimbr. p. 348 (se og Folioværket om Domkirken Sp. 144) meddelte Tegning, hvilken af ham holdtes for at være en Gengivelse af Taarnets og dets Spirs ældste Udseende, medens det i Virkeligheden sikkert kun er et fra 1597 hidrørende Projekt til et Spir, hvormed man da havde ønsket at faa Taarnet prydet. Her genkende vi nemlig i de tre paa Række siddende Rundkredse, hvilke der ses allerøverst oppe paa Taarnets Murflade, uden Vanskelighed de tre paa denne Maade anbragte cirkelrunde Kredse, som endnu — men nu ikke mere øverst — ere for Haanden her oppe paa hver af Taarnets fire Sider, nemlig den ovenfor nævnte runde Gennembrydning, der nu skjules af Urskiven, og de to runde Blindinger, en ved hver Side deraf¹⁾).

Med Hensyn til Istandsættelsen af Taarnets øverste Balustrade maa det her nævnes, at de syv og en halv Balustre, der under Artillerikampen 1644 vare blevne nedskudte af den svenske Besætning paa Riberhus, og som siden den Tid have været af Træ, for det historiske Mindes Skyld nu atter fornyedes af Træ; men dette beklædtes da nu tillige med Kobber. — Ogsaa Gesimsen derunder fandt Professor Amberg stærkt beskadiget af de fjendtlige Kugler, hvoraf

1) Fordi Taarnets øverste Parti — den øverste Trediedel — ikke harmonerer med det nedenfor, antager Professor Amberg (se den nævnte Beretning i Ministerialtid.), at det først senere er føjet til. Hertil maa nu først bemærkes, at det ved Taarne af den Familie, hvortil Ribe Taarn hører, ikke er noget usædvanligt, at der mangler en saadan Harmoni imellem deres forskellige store Afsnit, men det skal dernæst gerne indrømmes, at det vist slet ikke er saa usandsynligt, at man efter den store Ulykke 1283 har fornvat hele det øverste Afsnit. Men at Taarnet i sin første foreløbig færdige Tilstand ganske skulde have manglet dette, saa at dets Spir skulde have rejst sig helt nede fra Overkanten af dets mellemste Afsnit, tør derimod næppe antages. Naar det er gjort gældende, at Stormklokken jo hænger i dette, maa det erindres, at det først er i attende Aarhundrede, at den er fra det øverste Afsnit bleven flyttet ned deri. Og paa Ribes gamle Bysegl fra 13. Aarhundrede ses der jo ogsaa to slanke Afsnit af Taarnet at rage op over selve Kirkebygningen. Men hertil kommer saa endnu dette, at Taarnets Fald 1283 sikkert ikke vilde være blevet af saa ødelæggende Virkninger for de tilstødende Dele af selve Kirkebygningen, som det endnu kan kendes, hvis det ikke havde været højere oppe fra nedstyrtende Murmasser, der havde forvoldet disse.

han maatte slutte, at hvad der gentagne Gange, baade i 1728 og 1738, havde været ymtet om, at der da hemmeligt skulde være bleven taget noget af Taarnets Højde, næppe har kunnet være rigtigt. Det lod sig nemlig ikke let antage, at hvis de saa stærkt beskadigede Gimsstykker én Gang havde været optagne, de da atter vilde være blevne nedlagte her i samme Tilstand og i samme Stilling.

Saaledes var da det gamle Taarn paa ny blevet helt igennem styrket og kommet til at vise sig i en forynget og meget oplivet Skikkelse. Særlig i sidstnævnte Henseende var det blevet af stor Virkning, at i Restaurationens andet Aar vare de store, af to Profiler omgivne, 9 Alen høje og spidsbuede Lys- og Lydaabninger paa alle fire Sider af dets øverste Afsnit igen blevne aabnede. I lange Tider havde de siddet tilmurede med Undtagelse af den paa Nordsiden; dog var ogsaa denne baade bleven formindsket og paa en raa Maade omformet. Det meste af alt dette hidrørte uden al Tvivl fra Kirkens Restauration 1738—43. Indtil da havde den store Klokke haft sin Plads her oppe, ud for disse Lydaabninger. Ogsaa den Gang havde Taarnet jo befundet sig i en saa betænkelig Tilstand, at det var blevet bestemt, at hele dets øverste Afsnit skulde nedbrydes og det tiloversblevne dækkes af »en vælsk Hue« — vistnok i Lighed med dem, Viborg Domkirkes tvende Vesttaarne da nylig havde faaet. Heldigvis blev dog dette atter opgivet, og man nøjedes i dets Sted med at flytte Stormklokken ned i det mellemste Afsnit, hvor den siden den Tid hænger. Iblant de Midler, hvorved man har ment at kunne styrke det nu altsaa bibeholdte, men stærkt svækkede øverste Parti af Taarnet, eller da i alt Fald bedre at kunne holde Regn og Sne ude deraf, havde da sandsynligvis ogsaa hine Tilmuringer været.

4. Foranstaltning imod Langhusets Udskriden

(1886).

Inden det store Taarns Istandsættelse endnu var helt tilendebragt, og inden Overvejelserne og Forhandlingerne med Hensyn til det hele Spørgsmaal om Domkirkens Restauration endnu vare fremmede saa vidt, at et Forslag derom kunde forelægges Rigsdagen, kom der til at vise sig en saa overhængende Fare for et Hovedparti af selve Kirkebygningen, at det ogsaa her maatte findes nødvendigt snarest muligt at faa sat et særskilt og ret betydeligt Sikringsarbejde i Værk.

I Juni 1885 modtog nemlig Kirkeministeriet fra Stiftsprovst Koch

og Biskop Balslev i Ribe en af en Tegning af Arkitekt Amberg ledsaget Skrivelse, hvori det meddeltes, at der paa den næstøstligste Murpille imellem det oprindelige og det tilbyggede nordre Sideskib paa alle Sider var kommet meget betydelige Revner til Syne. Ministeriet, der straks sendte denne Sag til Komiteen med Anmodning om ved den nær forestaaende Synsforretning i Ribe nærmere at undersøge Forholdene, anmodede efter Etatsraad Herholdts Forslag, paa Grund af Sagens Alvor, tillige Arkitekt Gnutzmann om som særlig sagkyndig Statiker at overvære Synet og staa Komiteen bi.

For Arkitekt Amberg og for andre, der ellers den Gang kendte Bygningens Tilstand, var det ikke noget helt uventet, at der ved Lejlighed kunde komme en saadan med et snart forestaaende Fald alvorligt truende Brøst til Syne paa den. Lige siden Slutningen af Tresserne havde jo ogsaa det særlige Syn med stedse stigende Betænkelighed maattet udtale sig om den Bevægelse, der var i Gang i Langhuset. Og dertil var det jo heller ikke paa nogen Maade saa, at det først var for nylig, at denne faretruende udadgaaende Bevægelse var begyndt. Tværtimod! Endnu den Dag i Dag kan det — og i 1885 kunde det i endnu videre Omfang — paa Kirkebygningen selv eftervises, hvorledes Frygten for Virkningen af denne Bevægelse allerede Aarhundreder tilbage har fremkaldt alvorlige Bestræbelser for at afværge den derfra truende Fare. Denne udgik jo som allerede foran omtalt fra de i Midten af trettende Aarhundrede over det brede Midtskib indspændte Hvælvinger, og særligt da fra disses svære Gjordbuers Sidetryk imod Højkirkens Vægge, der vare byggede af de lette og derfor mindre modstandsdygtige Tufsten. Det kan næppe have været saa grumme mange Aar efter, at denne Overhvælving var bleven fuldendt, at der 1266 lyder de stærke Nødraab med Opfordring til at komme Ribe Domkirke til Hjælp, da den truer med at styrte sammen. Med en saadan Fare var man paa denne Tid, da man ret var kommen i Gang med at overhvelve Kirkers højere opstigende Midtskibe, ogsaa i andre Egne bleven ret fortrolig, og særlig ved Rhinen, hvor vi finde Forbillederne ogsaa til de nævnte store Hvælvinger i vor Domkirke, anvendte man da med Forkærlighed det Forebyggelsesmiddel at anlægge overhvelvede Gallerier over Sideskibene for ved deres Hvælvinger at tilvejebringe et Modtryk imod Højkirkens. Og da nu Sideskibsmurenes Forhøjelse og Galleriernes Overhvælving i Ribe Domkirke kendeligt maa være omtrent fra denne Tid, ligger det nær at antage, at det ogsaa her er for at afgive Modtryk imod de store Hvælvingers Sidetryk, at Gallerierne ere blevne overhvelvede. Og dette saa meget

mere, som vi se, at i Forbindelse dermed Sideskibstagen ere blevne saaledes forhøjede, at Højkirkens den Gang ret nye spidsbuede Vinduer derved maatte, til stor Skade for deres Udseende, miste ikke lidet af deres alt i Forvejen temmelig ringe Højde. Og af den samme Grund maa det da ogsaa være, at Galerihvælvingernes Gjorder have faaet fuldt Murværk helt op til de nævnte forhøjede Tagflader. Noget senere maa man imidlertid være kommen til Erkendelse af, at denne Foranstaltning alene ikke havde vist sig virksom nok, og derfor er man da skredet til paa det nordre Galeri under de Gjordbuer, som vare lige ud for de store Hvælvingers Gjorder, at indsætte to svære Mure af Mursten. Hvad Kirkens Sydside angaar, da havde der her allerede fra en Tid, der laa forud for Hovedskibets Overhvælvning, oppe paa Galeriet været en lignende, men meget sværere, af Tufsten bygget Tværmur for Haanden, hvilken saa der kom til at give Modtryk imod Hovedskibets østlige Gjordbue. Og meget senere, da det yderste Sideskib blev bygget, havde man her inde i dettes øverste Stokværk anbragt fire 18 Tommer tykke Spændbuer med Murstensmurværk helt op til Taget. Som ligeledes allerede foran omtalt havde man jo endelig i nyere Tid, for at holde Højkirkens udad trykkede Sidemure sammen, lagt de to stærke Jernankere hen over de svære Gjordbuer. Men intet af alt dette havde kunnet standse hin langsomt udadskridende Bevægelse eller hindre, at de tilbageladte Murpiller imellem de oprindelige og de senere tilbyggede Sideskibe — og da ganske særligt de fire Piller ud for Hovedskibets to svære Gjordbuer — efterhaanden vare komne i en saadan Tilstand, som Professor Amberg i sin til Ministeriet indgivne Beretning (se Ministerialtidende 1888 Nr. 9) skildrer med disse Ord: »foruden at de i en betydelig Grad helde udefter, vare de fra øverst til nederst spaltede, med Revner paa 2 til 3 Tommers Aabning, ikke alene i Kirkens Længderetning, men ogsaa vinkelret derpaa, saa at Pillerne vare delte i fire Dele«.

Det var disse betænkelige Forhold, som nu forelaa for Komiteen ved den Synsforretning, som afholdtes i Ribe d. 9. Juli 1885. Det Resultat, hvortil man derved kom, var dette, at om end de tilsynkomne Revner i det væsentlige vistnok vare ældre, maatte de dog synes at være i Tiltagende, og det maatte indrømmes, hedder det i Synsprotokollen, at »det ikke var ganske uden Grund, at der i Menigheden havde udbredt sig Frygt for en Nedstyrtning af dette Parti af Kirken«. Synet maatte derfor finde det paatrængende nødvendigt,

at der snarest muligt blev foretaget det fornødne, for at en betryggende Tilstand kunde opnaas.

Kun faa Uger efter, at Kammerherre Worsaae havde ledet dette Møde, var det, at han saa brat blev os berøvet. Efter hans Død blev Dr. Henry Petersen optaget i Komiteen.

Den Plan, som Arkitekt Amberg paa det nævnte Møde havde forelagt til Sikringsforanstaltninger imod den truende Fare, gik ud paa, at der i hvert af de yderste Sideskibe skulde anbringes tvende Tværmure, hvilke — med Fundamenter i samme Dybde som Kirkens — skulde føres op igennem Hvælvingerne og afgive Hvilepunkter for Stræbebuer, som hen over Triforigalerierne og rækkende helt op til den skraa Tagflade over disses Hvælvinger, skulde spænde ind imod Højkirkens Sidemure paa de Steder, hvor de indenfor værende Gjordbuer udøvede det fordærvelige Sidetryk paa dem.

Dette Forslag, der havde vundet Komiteens Bifald, blev da saa iværksat i Løbet af det næste Aar, i Tiden fra Maj til November. Ved denne Lejlighed genindsattes da ogsaa over hver af Hovedskibets Gjordbuer tre særdeles vigtige murede Vederlagsribber imellem de stærkt opstigende Hvælvingskapper. De vare øjensynligt i sin Tid meget uforsigtigt blevne borttagne for bedre at kunne anbringe de før omtalte svære Jernankere hen oven over Gjordbuerne¹).

Der var i Forvejen bleven udtalt den Formening, at Anbringelsen af de nu saaledes anbragte Støttemure nødvendigt maatte komme til at virke til Skade for Indtrykket af Kirkens Indre. Det var derfor Komiteen en Tilfredsstillelse ved sit Møde i Ribe i August 1887 at kunne overbevise sig om, at paa Grund af de høje spidsbuede Gennemgange igennem de nævnte Tværmure inde i de yderste Sideskibe og ved den Maade, hvorpaa det hele Arbejde var bleven gennemført, var dette ingenlunde bleven Tilfældet. Det maatte tillige anerkendes, at de oprindelige Sideskibe havde vundet ved, at deres hidtil udad heldende ydre Murpiller med deres Halvsøjler efter Arkitektens Forslag nu vare blevne afrettede, og det maatte ligeledes findes at have været til Held for Galerierne derover, at de hule Mure under Spændbuerne, ved hvilke det først var paatænkt at afdele hvert af dem i tre Rum, ikke vare komne til Udførelse. Derved var der nu heroppe tilvejebragt anselige Lokaler med herlige Perspektiver og i hele deres Længde med Gulvet frit og ligeledes med den Væg fri, hvori Tri-

¹) Med Hensyn til det nærmere ved hele Arbejdet maa henvises til Professor Ambergs nævnte Beretning i »Ministerialtid.«.

foriegalerierne og, for det nordres Vedkommende, tillige flere interessante gamle Halvsøjler forefindes.

Ogsaa fortjener det her at omtales, at Professor Amberg ved Udførelsen af Sikringsarbejderne paa Kirkens Nordside, hvor Galerihvælvningernes Kapper i de tre østligste Fag vare af Mursten, medens de i de tre vestligste vare af Træ, oven over de tre førstnævnte forefandt en Del smeltet Bly, som til Dels var løbet ned i Fugerne. Da dette ikke kan være sket senere end ved Branden 1402, maa altsaa disse Murstenshvælvinger allerede da have været for Haanden. Men det viste sig tillige, at der allerede forud for dem her maa have været andre Hvælvinger med Kapper af Tufsten, eftersom der nede i disse Hvælvingers Spidser fandtes Rester af dette Materiale. Og dette sidste var ogsaa Tilfældet i de tre vestligste Hvælvinger med Kapperne af Træ.

Atter, da det forannævnte Møde i 1887 afholdtes i Ribe, var der i Restaurationskomiteens Sammensætning foregaaet en Forandring, idet nemlig Etatsraad Herholdt paa Grund af Alder og øvrige Forretninger i Begyndelsen af Aaret havde ønsket at udtræde. I hans Sted fik saa Arkitekt Gnudtzmann Plads i Komiteen.

5. Nyt Overslag 1887. — Tufstensspørgsmaalet.

Medens Istandsættelsen af Taarnet og de nu omtalte Sikringsarbejder stode paa, havde Arkitekten tillige stadig været optaget af Forarbejder til hele Kirkens Restauration og da ganske særligt af indgaaende Undersøgelser om, hvor meget af dens Murværk der trængte til at fornyes. Det kom derved til at vise sig, at det nu ikke mere kunde forsvares at indskrænke Istandsættelsen til det Omfang, som var lagt til Grund for Overslaget af 1882. Vi ville her nævne de vigtigste Poster, som krævede, at dette nu maatte forhøjes meget betydeligt.

Den Gang havde saaledes Restaurationen af Apsis været beregnet til blot c. 12,900 Kr. Det havde nemlig da ikke kunnet ses, at der fra det øverste af alle dens Vinduer gik Revner op imod Halvkuplens Midtpunkt. Det blev i den Anledning foreslaaet, hvad der dog senere fandtes ufornødent, at der rundt omkring Apsis skulde lægges et af Skalmur skjult Jernbælte, som blev solidt fastgjort i Korets Murmasse. — Ogsaa var det øverste Stokværk af denne Bygningsdel i en saa forfalden Tilstand, at det for største Delen maatte fornyes. Hele Restaurationen af Apsis maatte derfor nu komme til at løbe op til 32,800 Kr.

Paa begge Korsarmenes Gavle stode de store Trekanter saa vel som Dele af Murhjørnerne uden for Lodlinien. Ombygningen heraf og flere andre Fornyelser gjorde, at de tidligere kalkulerede 70,800 Kr. nu maatte forhøjes til 122,700 Kr.

Under Marietaarnet antoges det fornødent, at der maatte lægges en ny Grundvold, og derfor maatte da ogsaa alt, hvad der endnu stod tilbage af dette Taarn, formentlig helt fornyes. Tillige foresloges der nu andre betydelige Forandringer ved den tidligere Restaurationsplan for dette Taarn, saaledes at Bekostningen dertil nu maatte beregnes til 85,000 Kr. i Steden for tidligere til 43,000 Kr.

Paa Overdelen af Midtskibet havde Arbejdet ved Stræbepillerne vist, at det var overmaade meget, der maatte afrettes og fornyes. En Hvælvingskappe maatte ommures, Vestgavlen forhøjes, Spiret over Korset gøres større, hele Kirkens Tag lægges af Kobber i Steden for, at det før havde været Meningen blot at istandsætte og igen oplægge det gamle Blytag. Triforigaleriernes hidtil værende Træhvælvinger maatte fornyes med Sten, de yderste Sideskibe forsynes med 4 Alen dybt sænkede Fundamenter og den kostbare Afgravning og Vandafledning gøres langt mere omfattende.

Hertil kom saa endnu, at det havde vist sig, at de tidligere brugte Mursten nu ikke mere kunde anvendes, at der alle Vegne burde bruges den dyrere hydrauliske Kalk, og at Priserne paa alt i Løbet af Aarene 1882—87 nu gennemgaaende vare stegne mindst 10 pCt. — Og saa var der desuden kommet flere helt nye Poster til, deriblandt Varmeapparatet med 43,000 Kr.

Resultatet af alt dette blev da, at da Ministeriet havde anmodet Arkitekten om at fremkomme med et fornyet Overslag, som i Efteraaret :887 kunde forelægges Rigsdagen i Forbindelse med et af ham udarbejdet Forslag om Fordelingen af Arbejdet paa et vist Aaremaal, kom dette Overslag — med Arbejdet fordelt paa 5 Aar — nu til at lyde paa c. 738,000 Kr., hvis der brugtes Munkesten, eller paa c. 770,000 Kr., hvis der anvendtes Domkirkens oprindelige Hovedmateriale, den vulkanske Tufsten fra de rhinske Eifelbjerge.

Løsningen af dette Spørgsmaal, der maatte blive af saa gennemgribende Betydning med Hensyn til det Udseende, hvormed den restaurerede Kirke vilde komme til at fremtræde, havde givet Anledning til mange alvorlige Overvejelser og Forhandlinger imellem Arkitekten og Komiteen. Ikke saaledes, at der havde været nogen Tvivl til Stede om, at den rhinske Tuf med sin lyse og varme Farve og sin Blødhed i Snittet jo i og for sig var et langt mere tiltalende Ma-

teriale end Teglen. Og klart nok var det jo ogsaa, at ved at foretage Restaurationen med Munkesten vilde der komme noget selvmodsigende ind i Domkirkens Ydre. Det hele Stativ af hugne Sten i Murhjørnerne og tillige i Apsis og i Vestfaçaden vilde paa kraftig Maade vise, at det alligevel slet ikke var nogen ægte Murstenskirke, vi her havde for os, hvorimod det stadig vilde minde dem, der havde færdedes ved Rhinen, om de skønne romanske Tufstenskirker dernede, ja minde dem derom med det Spørgsmaal, hvor man dog havde kunnet nænne at udfylde disse Rammer med røde eller maaske med gule Mursten.

Men Sagen havde jo ogsaa en anden Side. Hvor lidet skikket havde den Tuf, hvormed Ribe Domkirke fra først af var bleven bygget, dog ikke vist sig til at holde Stand over for Vestkystens fugtige Klima, over for dens saltholdige Havguser og Regnstorme! I Domkirkens Ydre kunde den fremmede under almindelige Forhold jo næppe mere faa Øje paa en Tufsten. De mindre Partier af Tufstensmurværk, som hist og her virkelig fandtes, holdtes nemlig ligesom ogsaa de langt mere udbredte Flader af senere indkommet Murstensmurværk, skjulte under et Dække af Murpuds, der i Forbindelse med de andre store Flader af helt utildækket Murstensmurværk ganske almindeligt maatte fremkalde den Formening, at med Undtagelse af de hugne Sten var der i Kirkens Ydre intet andet Materiale end Mursten. Ogsaa vare jo alle de hidtil fremkomne Restaurationsplaner gaaede ud paa at restaurere dermed. Dette gjaldt ikke blot om Theophilus Hansens Plan fra 1837, men ogsaa baade om Storcks og Ambergs fra Aarene omkring 1880. Og i Regelen vare Forholdene heller ikke meget anderledes ved Flertallet af Vestkystens af Tufsten byggede Landsbykirker. Særligt maatte da jeg, der var saa fortrolig med disse Kirker lige fra Ejderen til Ringkøbing Fjord, stærkt fremhæve, at jeg, hvad Vestfaçaden angik, aldrig havde fundet Tufstenen bevaret i det Ydre af en saadan, uden hvor et Taarn igennem Aarhundreder havde skærmet derfor.

Imidlertid, da Professor Amberg i Sommeren 1886 var beskæftiget med — som berørt foran S. 38 — at bringe de oprindelige Sideskibes ydre Halvpiller og Halvsøjler i lodret Stilling, blev han saa greben af det her bevarede og da afdækkede Tufstensmurværks Skønhed, at han, som tidligere var vel bekendt med, hvorledes man allerede længe havde ved Rhinen restaureret gamle Tufstenskirkers Ydre med det oprindelige Materiale, ikke tøvede med fra en anset Tufstensleverandør i Andernach at forskaffe sig nærmere Oplysninger om det af ham forhandlede Tufmateriales Kvalitet og Priser. I Henhold dertil,

men ogsaa med særligt Hensyn til visse Betæneligheder, der vare komne til Orde fra Komiteens Side, udarbejdede Arkitekten da sit Forslag angaaende dette nye Punkt i Overslaget. Med blot en enkelt Ændring blev da ogsaa Forslaget fuldstændigt tiltraadt af Komiteen, der i sin d. 23. August 1887 til Ministeriet afgivne Betænkning om det forelagte Overslag i denne Henseende udtalte sin fulde Tilslutning til, at der ved Domkirkens Restauration brugtes Tuf i Bygningens Ydre i mindre udsatte og glatte Murflader og i de af Taget beskyttede Gesimser, hvor Materialet tillige vilde være forholdsvis let at forny; men derimod ikke i Hjørner og Lisener eller i andre frempringende og særligt udsatte Partier. Som foreslaaet af Arkitekten burde der her anvendes Granit. Dog udtaltes det tillige, at da det var bekendt, at der i middelalderlige Bygninger ved Rhinen forefandtes Tuf af forskellige Varieteter, turde det maaske nok haabes, at man ogsaa nu vilde kunne forskaffe sig rhinsk Tuf af en større Modstandsevne end den, der tidligere var bleven benyttet i Domkirken.

Dette Haab blev heller ikke skuffet, og gode Oplysninger, der førte til, at alle Komiteens Medlemmer opgave deres hidtil nærede Betæneligheder ved at bruge rhinsk Tuf ogsaa paa mere udsatte Steder, beholdtes tidligere, end man havde turdet vente. Paa en Rejse i Holland i samme Efteraar blev jeg nemlig i Utrecht opmærksom paa, at der paa den derværende Domkirkes mægtige gotiske Korbygning var i det Ydre ikke blot ved selve Opførelsen bleven anvendt megen Tuf, som trods de derværende ugunstige klimatiske Forhold havde holdt sig meget godt, men jeg fik ogsaa selv at se, at man netop da var i fuld Gang med at restaurere et Parti af Bygningen med samme Materiale. Ved at henvende mig til Domkirkens Arkitekt Hr. F. J. Nieuwenhuis, blev jeg af ham paa den mest imødekommende Maade oplyst om, at ligesom det oftere af selve Mindesmærkerne kunde erfares, at det, særligt noget senere hen i Middelalderen, havde i Holland været muligt at tilvejebringe fortrinlig rhinsk Tuf, saaledes kunde der ogsaa nu til Dags godt erholdes Tufsten fra Eifel, der vare saa faste og holdbare, at man uden Betænelighed kunde anvende dem selv under meget ugunstige klimatiske Forhold. Admiralitetsbygningerne i Amsterdam og det store Badehotel paa Klitten ved Scheweningen lige ud imod Nordsøen, hvilke i nyere Tid begge vare byggede af rhinsk Tuf, maatte foruden flere andre store Bygninger, som Hr. N. nævnede mig, være tilstrækkelige Vidnesbyrd om, hvilken Tillid man i denne Henseende var kommen til at nære til de omhyggeligt udsøgte Arter af dette Materiale. Ogsaa havde Hr. N. selv

med den fuldeste Tillid benyttet Weibern-Tufsten til Restaurationer af Kirker i Holland, ja endog til Smaasøjler med deres Kapitæler.

Med saa stor Interesse og Glæde opfyldte disse Oplysninger mig, der kun højt ugerne, alene tvungen af Hensynet til den jydsk Vestkysts fugtige klimatiske Forhold, havde udtalt mine Betænkeligheder ved den foreliggende Sag, at jeg ikke kunde opsætte endnu samme Dag fra Utrecht at tilskrive Burman Becker derom, ligesom jeg da ogsaa umiddelbart efter min Hjemkomst sendte selve Ministeriet en udførligere Meddelelse desangaaende. Og efter at jeg for end yderligere Sikkerheds Skyld havde brevvekslet om Sagen med Dr. P. J. H. Cuypers i Amsterdam, med hvem jeg var kommen i venskabelig Forbindelse, og ogsaa fra denne saa ansete Arkitekt — Rigmuseets Bygmester, Restaurator af Domkirken i Mainz og ogsaa af flere gamle Kirker i Holland — havde faaet meget tillidvækkende Udtalelser med Hensyn til Brugen af omhyggeligt udsøgt Tuf, fremsatte jeg paa det næste i Ribe afholdte Kirkesynsmøde disse med flere andre i samme Retning gaaende Oplysninger, hvilke da ogsaa baade af mine Kolleger og af Professor Amberg bleve modtagne med stor Tilfredsstillelse.

Men vi gaa nu igen tilbage til Arkitekt Ambergs foran nævnte Overslag, der, naar Tufsten skulde benyttes, jo lød paa ca. 770,000 Kr., fordelte paa 5 Aar.

Da Ministeriet havde tilsendt Komiteen dette, havde det tillige bemærket, at et saa stort Beløb næppe turde forventes bevilget i Løbet af blot 5 Aar, hvorimod der maaske nok kunde være Tale om, at der vilde kunne ventes bevilget indtil 75,000 Kr. aarligt i Løbet af det fornødne Antal Aar. Det anmodede da nu Komiteen om at drøfte Sagen.

I sit Svar herpaa maatte Komiteen fremhæve de flere vægtige Grunde, der gjorde det i høj Grad ønskeligt, at Restaurationen dog ikke kom til at udstrække sig over et helt saa langt Tidsrum, som en saadan Fordeling af Arbejdet vilde medføre. Efter Samraad med Arkitekten foreslog den da, at hele Arbejdet fordeltes paa 9 Aar. Overslagssummen kom nu imidlertid til at lyde paa 784,000 Kr., idet nemlig det længere Aaremaal end det af Arkitekten tidligere paaregnede med Nødvendighed maatte medføre en saadan Forøgelse af Beløbet.

6. Forhandlinger om Restaurationen i Folketinget og i Pressen. (1887—88).

Det Lovforslag om Domkirkens Restauration, som Ministeriet i Efteraaret 1887 fremlagde i Rigsdagens Folketing, var nøjagtigt overensstemmende med den nys omtalte af Komiteen gjorte Indstilling. I de Lovforslaget vedføjede Bemærkninger nævnedes det tillige, at der desuden maatte udkræves et Beløb af 21,150 Kr. til Restauration af den tilbageladte Levning af Processionsomgangen samt endvidere c. 1500 Kr. til Arkitektens Rejser til Rhinegnene for at udsøge hensigtsmæssigt Materiale, saa at den hele Udgift med et rundt Tal maatte blive 808,000 Kr.

Da Sagen d. 6. December var til Forhandling i Folketinget, udtalte, paa en enkelt Undtagelse nær, saa godt som alle de Medlemmer, der havde Ordet, sig varmt eller dog velvilligt for Domkirkens Istandsættelse og Bevarelse paa en saadan Maade, som svarede til dens store monumentale Betydning. Med Hensyn til Spørgsmaalet om, efter hvilket af de to foran omtalte hinanden modsatte Grundprincipper Istandsættelsen burde iværksættes, var derimod Stemningen i Tinget overvejende imod det forelagte Forslag. Af Tingets Medlemmer var der dog kun to — Busk og Tauber —, der særligt indlod sig paa dette Spørgsmaal; men de vare begge afgjort imod den nu forelagte Plan. Restaurationen burde, hævdede de, iværksættes saaledes, at Kirken førtes tilbage til sin oprindelige Skikkelse, og fremfor alt var det da aldeles nødvendigt, at de to senere tilbyggede yderste Sideskibe fjernedes; kun derved var det muligt, at Kirken kunde komme til at fremtræde i en smuk og værdig Skikkelse. I Modsætning hertil gjorde Ministeren — Scavenius — gældende, at man her ikke burde gaa ud fra et arkitektonisk Princip, men fra et historisk, ifølge hvilket Kirken burde bevares saaledes, som den igennem Aarhundreder, ja allerede fra Tiden længe før Reformationen, havde staaet som Landets nu eneste femskibede Kirke. Naar det nu under Forhandlingen var bleven bebrejdet ham, at Ministeriet havde foregrebet Spørgsmaalets Afgørelse ved nylig at have anvendt 40,000 Kr. til Sikringsarbejder, hvilke formentes at være udgivne helt eller halvt unyttigt, saafremt Rigsdagen vedtog hine Sideskibes Fjernelse, da maatte Ministeren hævde, at den faretruende Stilling, hvori Kirken var kommen til at befinde sig, havde gjort ham det til en ubetinget Pligt at anvende de nævnte Penge for at afværge, at den ved en Udskridning faldt sammen. Og for øvrigt var hint Spørgsmaals Afgørelse slet ikke foregrebet ved

Udførelsen af dette nødvendige Arbejde. — Da man nu imidlertid kunde gaa ud fra, at der for Tiden ikke mere var Fare for Haanden for Bygningens Opretholdelse, udtalte derefter flere Medlemmer sig for, at Lovforslagets Gennemførelse burde — nogle mente af politiske, andre nærmest af finansielle Grunde — udsættes til senere og mere belejlige Tider. — Uden Afstemning vedtoges derefter Forslagets Overgang til anden Behandling, og Sagen henvistes til Finansudvalget, hos hvilket det saa ogsaa indtil videre blev henliggende.

Ifølge denne Forhandling turde det altsaa nok forventes, at der en Gang senere hen, naar visse politiske Forhold vare blevne anderledes, vilde blive givet en ret betydelig Bevilling til Domkirkens Restauration. Men naar vilde den Tid komme? Og vilde saa den nu forelagte Plan have nogen Udsigt til at blive gennemført? Udsigterne dertil vare den Gang just ikke gode. Selv Ribes egen Repræsentant, der havde megen Indflydelse i Tinget, var jo optraadt som dens afgjorte Modstander. Men ogsaa udenfor Rigsdagen, i kunstneriske og videnskabeligt interesserede Kredse, hvor man tilmed vidste, at Høyen i sin Tid havde udtalt sig stærkt for, at de omhandlede Sideskibe burde fjernes, var Stemningen den Gang kendeligt nok overvejende for den mere radikale og imod den konservative Restaurationsplan. Foruden Flertallet af Arkitekterne, og deriblandt flere af de mest ansete, stod der paa denne Side ogsaa, i alt Fald til Dels, saadanne Kunstkritikere som Julius Lange og Karl Madsen. I en Artikel i »Politiken« d. 4. December, hvori sidstnævnte med varm Indignation tog til Orde imod det Medlem, der under Debatten i denne Sag i Rigsdagen havde betegnet Bevarelsen af vore nationale Mindesmærker som en Luksussag, udtalte han tillige, at med Hensyn til Ribe Domkirke var der dog »de bedste Grunde for at bryde den historiske Udviklings prisværdige Princip, som Ministeren holdt paa«.

Dog de Mænd, som, ved i lang Tid med levende Interesse at have været optagne af disse Spørgsmaal, vare komne til en klar Overbevisning om, at det netop her gjaldt om at fastholde det nævnte »den historiske Udviklings Princip«, vi, som tillige vidste os i fuld Overensstemmelse med mange ansete Arkæologer i Udlandet, der ved bedrøvelige Erfaringer i den Henseende nu vare bragte til med Iver at bekæmpe hint radikale Restaurationsprincip¹⁾, vi kunde selvfølgelig nu ikke forholde os tavse. Fra denne Side udkom der derfor i Januar

¹⁾ Med Hensyn hertil fortjener det at nævnes, at netop paa samme Tid, som den Polemik om Restaurationsprincipperne, der nu skal omtales, stod paa hos os, udgik der i England en indtrængende Henvendelse fra »The Council of the Society of Antiquaries«

1888 mit lille Skrift »Er det ved Ribe Domkirkes Istandsættelse kun det ældste, der fortjener at bevares?« Heri paavistes det, at foruden det i gotisk Stil og af Mursten opførte store Taarn, som man jo dog ikke tænkte paa at rive ned, var der ogsaa andet, som gjorde det ligefrem umuligt at føre Kirken tilbage til dens oprindelige Skikkelse. Og det var ingenlunde Tilfældet, hvad der var gjort gældende, at alle senere Forandringer i Domkirken skyldtes Ildebrande, og heller ikke, at de alle vare gjorte paa ubehjælpssom Maade. Midtskibets senere indsatte store Hvælvinger vare saaledes ved den Maade, hvorpaa de vare satte i Forbindelse paa den ene Side med de oprindelige Gulvpiller og paa den anden Side med de samtidigt med dem tilvejebragte og harmonisk under dem indordnede spidsbuede Vinduer endogsaa af en virkelig arkitekthistorisk Interesse som betegnende for Overgangstiden fra den romanske til den gotiske Bygningsstil og som et i sig selv betydningsfuldt Led i den derhenhørende Udviklingsrække¹⁾. Og hvor stort et Værd har det ikke, at som Kirken hidtil har staaet, kunne vi i den se Bidrag, som vare ydede til dens Bygning, fra saa godt som ethvert Slægtled lige fra tidligt i det tolvte Aarhundrede til Begyndelsen af det fjortende! Hvad nu de saa ilde omtalte Sideskibe angik, skulde det villigt indrømmes, at som de da stod, var i alt Fald det sydlige i høj Grad til Vansyn for Kirkens Ydre. Men mest skyldes dette dog den Mishandling og Vanrøgt, de i de senere Tider havde været udsatte for. Det endnu bevarede lille Trappetaarn ved det nordre af disse Sideskibe er i sig selv et smukt og tiltalende lille Mindesmærke²⁾, som lader os formode, at der ogsaa imellem

til alle Landets gejstlige Myndigheder, høje og lave, om at de nu, efterat saa megen uoprettelig Fortræd desværre allerede var afstedkommet, dog vilde have deres Opmærksomhed henvendt paa, at der omsider blev holdt inde med den uforholdsmæssige Ødelæggelse af kirkelige Fortidslevninger, som hidtil havde fundet Sted. Man maatte næsten være bange for at bruge Ordet »Restauration«, der maaske bibragte adskillige den Mening, at det i og for sig var noget fortjenstligt at tilintetgøre ved en Bygning, hvad der ikke var oprindeligt. Tværtimod maatte det hævdes, at senere tilkomne Led ere ligesaa betydningsfulde for en Bygnings Historie som det ældste, da det jo kun er ved dem, at dens sammenhængende Historie berettes os. The Athenæum, 14. April 1888.

¹⁾ Det er øjensynligt ogsaa Erkendelsen heraf, der har bragt Dehio og Bezold til i deres store Værk »Die Baukunst des Abendlandes« af Tegninger fra Ribe Domkirke foruden Grundplanen kun at optage (I. Pl. 178) én, der viser de nævnte Forhold i det overhvælvede Midtskib, og en anden, der giver et Tværnit af Langhuset, ikke med det oprindelige skraa Tag over Galleriet, men med de ogsaa her senere tilkomne Hvælvinger. Det kan dog imidlertid — som allerede foran antydtes — herved bemærkes, at i dette Værk synes Ribe Domkirkes Midtskibshvælvinger vel snarest at opfattes som oprindelige.

²⁾ I sin Restaurationsplan havde da heller ikke Professor Storck kunnet nænne at tilintetgøre dette lille Taarn. Han lod det blive staaende isoleret.

det nu ikke mere forhaandenværende nok maa have været anden Arkitektur, som har været værd at se. Og hvor vilde dog ikke den nu femskibede Kirkes perspektivrige Indre lide et stort Tab, hvis man borttog disse Sideskibe, som dertil i snart et halvt Tusinde Aar havde været betydningsfulde Led af Ribe Domkirkes Bygning: Af alle de Mænd og Kvinder, af hvem samtidige og ærværdige Portrætter endnu skuede os i Møde herinde, var der ikke en eneste Mand eller Kvinde, der havde kendt Kirken anderledes end i denne udvidede Skikkelse. Det var jo i Domkirken, som den endnu stod med sine senere tilbyggede Sideskibe, at de alle havde haft deres Gerning eller søgt deres Opbyggelse herinde.

Dette lille Skrift forblev ikke upaaagtet. I det første Par Maaneder efter dets Fremkomst vidne de talrige Artikler i Dagspressen derom. Allerede faa Dage efter at det var udkommet, bragte Nationaltidende (^{80/1}) en varmt skreven Artikel derom med fuld Tilslutning til dets Indhold. Iblandt de flere, som ligeledes udtalte sig i samme Retning, kan her nævnes Henry Petersen (Berl. Tid. ^{4/2}), E. Schiødte (Morgenbl. ^{14/2}) og P. Johansen (Dagbl. ^{8/2}). I modsat Retning gik derimod en Artikel af Th. Bindesbøll (Kunstbladet ^{1/3}), og allerede tidligere havde Professor Storck taget til Orde derimod i Berl. Tid. ^{6/2} og ^{24/2}, hvortil der af mig var blevet svaret i samme Blad ^{16/2} og ^{17/2} samt ^{8/3}. Om Restaurationsspørgsmaalet paafulgte endnu et Ordskifte i Berl. Tid. ^{20/3} og ^{28/3} imellem Heinr. Hansen og H. Storck. Særligt maa det her nævnes, at Julius Lange allerede d. ^{1/2} havde i Kunstbladet — nu findes det tillige i J. Langes »Udvalgte Skrifter« ved P. Købke I. S. 431 ff. — taget Afstand fra sin tidligere Mening, at Sideskibene burde fjernes; han anbefalede nu, at der vistes stor Varsomhed med Hensyn til det forhaandenværende, og betonedede, at hvad Piecens Forfatter havde udtalt, havde gyldigt Krav paa ikke at blive overhørt. Ogsaa i det hele taget foregik der utvivlsomt ved denne Tid en Strømkæntring i den almindelige Mening med Hensyn til dette Spørgsmaal, og det udtales udtrykkeligt i en Artikel, formentlig af V. C. Boye, i Natinaltid. ^{29/2}, at de, der holdt paa den mere radikale Restauration af Domkirken allerede da vare i absolut Minoritet.

Fra begge Sider blev der imidlertid nu ogsaa hos Mænd uden for Rigsdagen mere og mere gjort den Mening gældende, at da Bygningens Bestaaen ved de alt udførte Arbejder nu var sikret, gjorde man bedst i ikke at haste for meget med at iværksætte den omfattende Restauration af Kirken, men derimod hellere tage sig Tid til at faa hele denne vigtige Sag nærmere overvejet.

RIBE DOMKIRKES
RESTAURERINGS Historie

(1883—1904)

VED

H. C. AMBERG

I Aaret 1881 blev jeg af Kultusministeriet opfordret til at udarbejde Forslag til Ribe Domkirkes Istandsættelse, hvortil knyttedes den Betingelse, at denne maatte være baseret paa, at de yderste Sideskibe bevaredes. Ved jævnlig Besøg i Viborg havde jeg haft Lejlighed til at følge Restaurationen af den daværende Domkirke, og da jeg havde set, hvad der tidligere var, og hvad der blev tilintetgjort, var det blevet mig klart, at dette ikke var den rette Vej at gaa overfor et saadant Arbejde. Det var derfor let for mig at slutte mig til Ministeriets Opfattelse af,

hvilke Principper der burde lægges til Grund for Ribe Domkirkes Restauration. Efter at have gjort mig bekendt med Kirken, forstod jeg, at de yderste Sideskibe kunde faa et passende Udseende ved Borttagelse af den Del af Ydermurene, der var over Hvælvingshøjderne, og ved istedet, — over hvert af Vinduerne — at sætte Gavle, hvis Tage førtes vinkelret ind mod Ydermuren af de inderste Sideskibes Forhøjelse. Paa Overkanten af de yderste Sideskibes Mure havde der ifølge en Tegning af Stahlknecht fra Midten af det 18de Aarh. (Fig. 3) været anbragt en Række smaa Kviste eller Gavle, hvis Rygge vare førte helt ind til Høj Kirkens Side-mure. Men da der paa Murene ikke fandtes noget Spor heraf, kan det maaske antages, at disse saakaldte »Ryglinger« maa have været helt af Træ, og at deres Forside ligesom Tagene have været beklædt med Bly. At der tidligere har

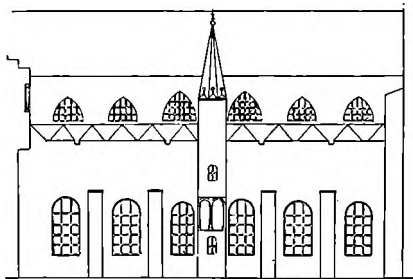

Fig. 3. Tegning af Stahlknecht fra Midten af det 18de Aarh.

været en Række Gavle paa det nordre Sideskib, ses af det vedføjede Billede fra Terpagers Værk over Ribe (Fig. 4), som stemmer ret godt overens med mit Forslag.

Hvælvingerne i Højkirken havde trykket Sidemurene ud og havde endvidere, gennem Tværmure paa Gallerierne, der vare indsatte her for at støtte Højkirken, bragt Pillerne mellem de tvende Sideskibe til at hælde betydeligt, hvorhos de tillige vare spaltede baade i Ret-

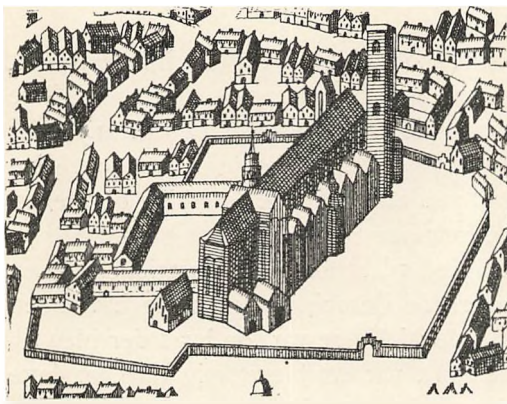

Fig. 4. Ribe Domkirke. Efter Terpagers Ripæ Cimbr.

ning fra Syd til Nord og fra Vest til Øst med Revner, der vare af 2 til 3 Tommers Vidde. Tilstanden var derfor faretruende. Det første, der maatte gjøres, var at sikre Hovedskibet mod Sammenstyrtning. Der var tvende Maader, hvorpaa dette kunde udføres: enten ved at trække Jernstænger tværs gennem Kirken, eller ved at opføre Tværmure i de yderste Sideskibe, hvorfra

Stræbebuer vare førte over Gallerierne op mod Højkirkens Mure. Det første Alternativ kunde ikke bruges af Skønheds og Sikkerhedshensyn, hvorfor jeg valgte det sidstnævnte, der var betryggende i statisk Henseende og ikke skæmmede Kirken.

I Terpagers Ribe Beskrivelse findes en Fremstilling af Byens Vaaben, som er gengivet her (Fig. 5), hvorpaa Vestgavlen ses, hvis Gavlspsids er ganske romansk i Anordningen. Da det kunde formodes, at dette var den oprindelige Inddeling, tog jeg ikke i Betænkning at lægge dette Motiv — i Forbindelse med de tilbageblevne nederste Dele af Gavlen — til Grund for Behandlingen af denne. Af Mariataarnet fandtes Soklen ret vel bevaret c. 2 Alen under den daværende Jordoverflade. Dets østre Halvdel stod endnu i Højde med Hvælvingernes Overkant paa Galleriet, med den søndre Facade af dette Stykke vendende ind mod det yderste Sideskib, hvor det nederste Stokværk saas med dets Blindinger og Gesimser. At det derefter følgende Stokværk havde haft Blindinger og Lisener, ses paa det ovenfor anførte Vaaben.

Vinduerne i Korsarmene vare udvidede, og i Apsis var de gjort betydeligt højere og bredere end de oprindelig havde været. Indtil 1840 fandtes det nordligste Vindue i Apsis bevaret i dets oprindelige

Skikkelse, men ved den Istandsættelse, som da fandt Sted, blev dette udvidet ligesom de andre. Heldigvis havde Arkitekten Theofilus Hansen, der som ung havde været i Ribe, forstaaet, at alle de andre Vinduer burde være som det nordligste, og havde indtegnet dem i et Projekt til Kirkens Istandsættelse, og disse kunde da formes efter hans Udkast. Højkirkens Vinduer have upaatvivleligt været smalle og rundbuede, som de tilsvarende i Korsarmenes vestre Vægge, og Kirken har sikkert oprindelig haft Bjælkeloft i Højkirken og Korsarmene. Da senere Hvælvingerne blev indsatte her, havde Spidsbuen gjort sig gældende, og Vinduerne i Højkirken blev da formede, som de nu ere. Vilde man restaurere Kirken med Respekt for senere Tilføjelser, maatte Vinduerne ogsaa have Krav paa at blive bevarede, tilmed da de harmonerede langt bedre med Hvælvingerne end det kunde ventes at ville blive Tilfældet med de oprindelige. De senere Vinduer havde før Istandsættelsen et mindre tiltalende Udseende, idet den nederste Del af dem var tilspærret af Sideskibenes Tæge. En Sammenligning med de tilsvarende Vinduer i Løgum Klosterkirke, som vare delte i 3 Dele ved Stavværk, kunde lade formode, at Domkirkens Vinduer mulig havde været udstyret paa lignende Maade; men under Arbejdet godtgjordes det, at dette ikke havde været Tilfældet.

Mit i Henhold til ovenstaaende Betragtninger udarbejdede Forslag forelagdes det særlige Kirkesyn, der dengang bestod af Worsaae, Heinrich Hansen, Herholdt og Meldahl, ved et Møde i Ribe d. 31. Juli 1882, hvor dog den sidstnævnte ikke var tilstede. Worsaae og Heinrich Hansen sluttede sig til min Plan, hvorimod Herholdt ønskede, at de yderste Sideskibe skulde fjernes. Paa et senere afholdt Møde i København fastholdt Worsaae og Heinrich Hansen deres Standpunkt, medens Herholdt og Meldahl ønskede saavel Sideskibene som Hvælvingerne

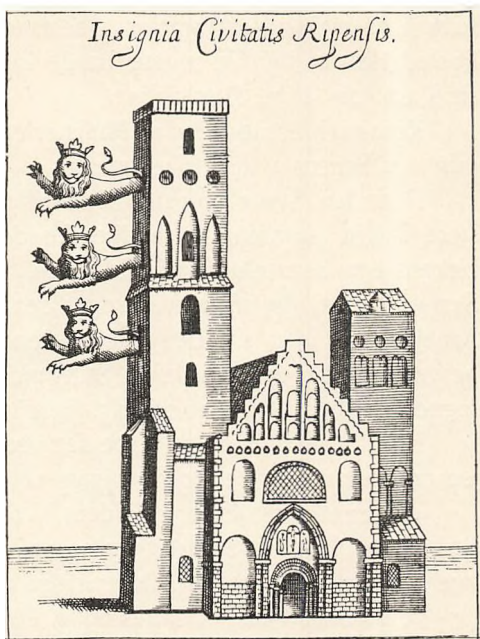

Fig. 5. Ribe Bys Vaaben. Efter Terpager: Ripæ Cimbr.

over Gallerierne borttagne samt skraa Tage anbragte istedet for Hvælvingerne.

Udfaldet af dette Møde meddeltes da Ministeriet. Spørgsmaalet fik imidlertid en uventet Løsning, idet Synet opløstes og der istedet for dette dannedes en »Komité for Tilvejebringelse af Tegninger til Ribe Domkirkes Restauration«, bestaaende af Worsaae, H. Hansen og Pastor Helms, hvilken sidste havde indlagt sig megen Fortjeneste ved sit Værk om Ribe Domkirke.

Komitéen anmodedes af Ministeriet om at forhandle nærmere med mig om Sagens videre Fremme.

Forinden Synet opløstes, henstillede dette til Ministeriet, at det store Taarn istandsattes, hvilket kunde ske uden at Planen for Domkirkens Istandsættelse præjudiceredes. Dette bifaldt Ministeriet, og ved Skrivelse af 5. Maj 1883 overdroges det mig at forberede og lede dette Arbejde, der tog sin Begyndelse den 23. Juli s. A. Omkostningerne herved udrededes af Roskilde Stiftsmidler, hvorhos det paalagdes Domsonet i Ribe at yde 20,000 Kr. hertil.

Efter Afslutningen af Arbejdet ved Taarnets Istandsættelse indgav jeg nedenstaaende Beretning herom til Kultusministeriet d. 12. Jan. 1886.

»Taarnet var meget forfaldent, store Stykker gammel Skalmur var nedfaldne. Efter at Stillads var opsat om hele Taarnet blev Balustraden øverst oppe nedtaget og Afhugningen af løst og forvitret Murværk tog sin Begyndelse, og fortsattes til 1. December. Det var store Masser, der maatte borttages paa den vestlige, sydlige og Halvdelen af den østlige Side, hvorimod den nordre, paa nogle mindre Partier nær, var godt konserveret.

Afhugningen foretoges fra $\frac{1}{2}$ til 1 Alens Dybde, og ved Hjørnerne indtil c. 30 Tommer. Paa den østlige Sides nederste Del, hvor Kirkens nordre Sideskibs Tag støder til Taarnet, var Murværk revnet fra i en Tykkelse af $1\frac{1}{2}$ Alen med en Aabning bagved af 6 til 8 Tommer. Dette løse Parti holdtes paa dets Plads af en Pille paa Taarnets nordøstlige Hjørne, samt af en flad Bue, som udgik fra denne. Pillen var ikke funderet i hele dens Omfang, kun en Fjerdedel af den hvilede paa det nedenfor liggende Sideskibs Skjoldbue. Desuden var Pillen meget brøstfældig, og den løse Murmasse af et saadant Omfang, at hvis den var gledet ned, vilde den sikkert have knust Sideskibenes nærmeste Hvælvingstag. Denne Svaghed var skjult og saa vel af-dækket, at intet gav Formodning om, at her var en saa stor Brøstfældighed tilstede.

Dette løse Murværk blev nedtaget.

Samtidigt med Afhugningen boredes Huller til Ankrene i de forskellige Stokværk, og 20 gennemgaaende Ankre anbragtes i dette Aar. De Kvadere, der kantede Hjørnerne af Taarnet, nedtoges ved Afhugningen, og nye, der skulde føjes til, forarbejdedes i Løbet af Vinteren. I 1884 begyndtes Arbejdet igen den 11. Marts med Udgravning om Taarnets Sokkel, hvorefter det løse Murværk umiddelbart over denne fjernedes. Efter at de nødvendige Udbedringer af Sokkelen vare fuldførte, begyndtes Opmuringen af Skalmurene, som fortsattes til 1. Oktober, til hvilken Tid Taarnets Overkant var naaet. Til samme Tid fandt Genaabningen af de store Lydlemme Sted med det hermed forbundne Murerarbejde. Herefter anbragtes Sandstensgesimsen foroven og Fugningen begyndtes.

I Løbet af Maaneden foretoges Kobbertækningen og Balustraden opstilledes, og den 9. November bleve de nye Urskiver anbragte. I denne Maaned maatte Fugningsarbejdet standses paa Grund af Frost, hvorimod Kobbertækkerarbejdet fortsattes til 24. December. Fremdeles var i Løbet af Sommeren Resten af Jernankrene blevne indsatte. 1885 begyndtes Arbejdet 12. Marts med at glaserede Sten bleve lagte i Vindues-skraaningerne, tillige med at Fugningsarbejdet genoptoges. Klokkerne blev borttagne og Klokkestolene eftersete og delvis fornyede, samtidigt med at Gulve bleve lagte og Trapper anbragte.

Herefter foretoges Rensning af Murfladerne i de smaa Taarnkamre og i Rummet, hvor Klokkerne hænge, samt Rensning og Hvidtning af de øvrige Rum. Urværket, der før var anbragt i det øverste Kapel i det store Taarn, opstilledes i det Stokværk, hvor Urskiverne sidde, efter en grundig Reparation af Urmager Bertram Larsen. Kvarter-slagene angaves tidligere paa den store Klokke og Fuldslagene paa den mindre, dette blev nu ordnet omvendt. Rørledning førtes fra Platformen indvendigt ned til Vandbeholderen, samtidigt med at Lyn-ledningen kompletteredes og prøvedes.

I Slutningen af Juni 1885 vare alle Arbejder afsluttede.

Saaledes som Taarnet nu fremtræder, er der al Grund til at antage, at det saa ud 1610, men det har uden tvivl tidligere været prydet med Spir til forskellige Tider og af forskellig Form. Der synes at være nogen Anledning til at formode, at det første Spir har rejst sig fra Overkanten af det mellemste Afsnit. Umiddelbart herunder er nemlig store spidsbuede Lydaabninger til alle fire Sider, ligesom ogsaa den store Klokke hænger her, vistnok Stedet hvor den gamle Stormklokke hang fra først af. Partiet ovenover, der omfatter de endnu

større Lydaabninger her, med en Blinding til hver Side, er aabenbart tilføjet senere, da det ikke harmonerer med Partiet nedenfor.

Oven over disse Lydaabninger og Blindinger sidde 3 runde Fordybninger, af hvilke de yderste til hver Side ere prydede med kløverformede Figurer, medens den midterste, der er dækket af Urskiven, er brudt helt gennem Murtykkelsen. Tæt ovenover blev ved Istandsættelsen fundet en Række smaa Spidsbuer, der ikke sjældent plejer at danne et Led af den øverste Gesims paa store Taarne. Det tør maaske heraf sluttes, at et senere opført Spir har rejst sig herfra. Bag de omtalte runde Fordybninger i det nordøstre og nordvestre Hjørne findes endnu hvælvede Taarnkamre, hvilende paa Bueslag over Hjørner indvendig. I det sydøstlige Hjørne er nu kun Bueslaget bevaret, medens det i det sydvestre er borttaget.

I Murværket ovenover fandtes nogle Spor, der kunde tyde paa, at Taarnkamrene have baaret smaa Hjørnespir.

Fra det Punkt, hvor Sporene af en Hovedgesims fandtes, maa det antages, at der har rejst sig Gavle til alle fire Sider, som sees afbildede paa ældre Tegninger af Domkirken. Fra 1607—10 byggedes der paa Taarnet, hvorved det fik den Afslutning med Stenbalustraden for oven, som det nu har.

De omtalte 4 Gavle maa formodentlig ved denne Lejlighed være blevne murede til i Hjørnerne, eller helt nedbrudte, og Taarnet istedet forhøjet, hvilket sidste snarest er troligt, da der ved Istandsættelsen ikke er fundet Spor af Gavle, ligesom ogsaa Murværket i hele det øverste Stokværk synes at være udført paa en Gang. I »Pontoppidans danske Atlas« anføres, at Taarnet 1724 blev gjort nogle Alen lavere, ligesom der andetsteds tales om, at der skulde være taget noget af Højden ved Istandsættelsen i 1730 og følgende Aar. Paa Nordsiden nærmest det østlige Hjørne vare indtil vor Tid 7 af de fritstaaende Balustre, samt en halv, der var forbunden med en Piedestal, af Træ, hvorimod hele Balustraden var af Sandsten. Da man ved den nu stedfundne Istandsættelse borttog og delvis fornyede Balustraden, beholdtes de nævnte Træbalustre i samme Materiale og beklædtes med Kobber, da de ere et historisk Minde fra Aaret 1644.

Da Riberhus var i Svenskernes Besiddelse, beskødes Besætningen med Kanoner fra Domkirkens Taarn, hvilket blev besvaret fra Slottet, hvorved de nævnte Balustre bortskødes og senere fornyedes af Træ. Gesimsen herunder bar ogsaa tydelige Spor af at have været ramt af Kuglerne, idet den, paa Stykket under Træbalustrene, var knust.

Da Gesimsen fandtes beskadiget, kan det næppe tænkes, at den senere skulde være blevet borttaget og atter henlagt i denne Tilstand, hvoraf det tør sluttes, at der ikke i Mellemtiden fra 1644 til 1883 er blevet foretaget nogen Nedbrydelse af Taarnets øverste Del.

Nedstyrningen af det nordvestlige Hjørne 1594 kunde spores meget tydeligt paa denne Kant, idet Murværket til Midten af Taarnet var af en anden Beskaffenhed end det øvrige. Det tilmurede Hjørne strakte sig omtrent fra det halve Taarns Højde op til Underkanten af det øverste Stokværk.

Vindeltrappen i den store Pille paa det nordvestlige Hjørne, som engang satte det øverste og underste Kapel i Forbindelse, er tilmuret solidt fra øverst til nederst, hvilket formodes at være gjort af Hensyn til det omhandlede Hjørnes Brøstfældighed. Ved Nedbrydelsen af det til Mariataarnet svarende Taarn, som antagelig har staaet, hvor det store Taarn nu har sin Plads, mistede det nordre Galleri sin Opgang. Man har da anbragt Vindeltrappen i det store Taarns nordvestre Hjørne, som Opgang til det øverste Kapel, hvormed man ogsaa har haft til Hensigt at bringe Galleriet i Forbindelse med Kirken ad denne Vej. Da man nu efter Nedstyrningen af Taarnets nordvestlige Hjørne 1594 tilmurede Vindeltrappen, var der ingen Adgang til Kapellet og Galleriet. Det er derfor ikke usandsynligt, at Opførelsen af Trappetaarnet ved Nordfacaden, har fundet Sted paa dette Tidspunkt. Da man fra Trappetaarnet fik Adgang til Galleriet ved at gaa tværs over det yderste Sideskibs Loft, maa dette Sideskib have eksisteret dengang eller være blevet opført samtidigt med Trappetaarnet, hvilket forøvrigt Murværket synes at godtgøre. Naar man vilde fjerne Sideskibet og lade Trappetaarnet staa isoleret, da vilde der ingen Adgang være til Galleriet og det tilstødende Kapel i det store Taarn.

De store spidsbuede Lydaabninger i Taarnets øverste Trediedel have været tilmurede i mange Aar. I Tilmuringen vare mindre Aabninger, den største mod Nord. Paa Vestsiden dækkede Skalmur over det hele, saa at man her ikke saa andet end horisontale Skifter. Blindingerne til hver Side, der skulde danne en dekorativ Helhed med de nu fremdragne Lydaabninger, stode alene til hver Side, og Sammenhængen var brudt. Fra først af var det ikke paatænkt at borttage Tilmuringerne, da det maaske kunde tænkes, at disse vare udførte for at styrke Taarnet, men ved nærmere Undersøgelse viste dette sig ikke at være Tilfældet, og der blev derfor indsendt Forslag til Genaabningen, som tiltraadtes af Ministeriet. Lydaabningerne ere 9 Alen høje og 3 Alen brede, omgivne af 2 vinkelrette

Profiler hver $\frac{1}{2}$ Alen dybe, de skraa Planer, som afslutter dem forneden, ere 3 Alen høje, dækkede med Kobber og glide ved Underkanten ud i en Gesims, der løber om hele Taarnet.

Virkningen af dette Parti er meget betydelig og opliver Taarnets Masse, som før fremtraadte lidt tung.

Sokkelen, der tidligere var skjult under Jorden til en Dybde af $1\frac{1}{4}$ Alen, blev udgravet og Fordybningen om den omgivet med en Granitmur. Da Kirkens Sokkel laa endnu dybere end Taarnets, maatte der, da den større Afgravning af Terrænet senere fandt Sted, sættes en Plint under Taarnets Sokkel paa Nord- og Vestsiden. Den nederste Del af Sokkelen var sammensat af Fragmenter af en gammel romansk Sokkel af Granit, medens de øvre Led vare af Sandsten og udviste gothiske Former. Granitfragmenterne stemte fuldstændig overens med den Sokkel, som fandtes under Jorden paa Kirkens søndre Side, og som har baaret Mariataarnet. Det tør vel heraf sluttes, at et tilsvarende mindre Taarn har staaet her paa Nordsiden, og er blevet nedbrudt for at gøre Plads til det større, til hvilket da Dele af det mindre Taarns Sokkel ere benyttede og tillempede.

Murværket i Taarnet er helt igennem af røde Munkemursten og af god Beskaffenhed og med fuldt Murværk, dog maa herfra undtages den søndre Mur i dens nederste Trediedel, her er det nemlig den gamle Kirkemur, der er benyttet og er opført paa den sædvanlige Maade med Murstensskal paa begge Sider, hvorimellem er tilfyldt med Rullesten og Brokker lagte i Kalk. Dog er den ydre Skal, som vel oprindelig har været af Tufsten, ombyttet med Mursten, og som saadan viser sig Taarnets indre Side her.

At denne Del af Taarnets Mure oprindeligt har hørt til Kirkens Vestparti, fremgaar iøvrigt af, at her senere fandtes et større tilmuret rundbuet Vindue.

Munkemurstenene bleve tagne fra Klostermosegaards Teglværk ved Helsingør og viste sig at være meget holdbare og af en passende Farve. Murarbejdet ved Taarnets Istandsættelse var overdraget Murermester Wilkens fra Skanderborg, og Tømmerarbejdet Tømremester Peter Thommesen fra Levring med Arkitekt H. P. Nielsen som Konkudtør og Murermester Schov fra Ribe som Murerformand.

II

Den da fungerende Komité for Tilvejebringelse af Tegninger til Domkirkens Restauration var imidlertid blevet forøget med Etatsraad Herholdt og Arkitekt Gnutzman. Det første Spørgsmaal, der forelaa, var Sikringen af Højkirken mod Udskridning til Siderne ved Hvælvingernes Tryk. Det før berørte Forslag fra mig om, hvad der her burde gøres, var for i et Møde, der d. 9. Juli 1885 afholdtes i Domkirken, ved hvilket Komitéen (med Undtagelse af Pastor Helms), Kirkeinspektionen og jeg vare tilstede. Komitéen sluttede sig til min Plan, men da dette Arbejde var ret vanskeligt og ikke uden Fare, var det naturligt, at Ministeriet ønskede at sikre sig ved en Beregning af Planen i statisk Henseende, hvilken den overdrog Arkitekt Gnutzmann at udføre. Da denne i Forvejen havde erklæret sig for Forslaget, førte Beregningen ikke til Forandringer i dettes Hovedtræk, og vi indgave da, efter Ministeriets Ønske i Forening det saaledes gennemarbejdede Forslag, hvilket approberedes, hvorhos Ledelsen heraf overdroges mig ved Skrivelse af 12. Februar 1886.

Om dette Sikringsarbejde giver nedenstaaende Beretning fra mig til Ministeriet nærmere Oplysning.

»Ribe Domkirkes Hovedskib har oprindeligt været dækket med Træloft, og kun til at bære dette vare Sidemurene beregnede. Da man senere istedet for Bjelkeloftet indsatte murede Hvælvinger, kom der derved et Misforhold tilstede mellem disses Tryk og Sidemurenes Modstandsevne, hvilket efterhaanden medførte den faretruende Tilstand, hvori Kirken befandt sig før Sikringsarbejdernes Udførelse i Sommeren 1886. At man allerede for længe siden har haft Opmærksomheden henvendt paa, at Domkirkens Hovedskib var brøstfældigt, kan sluttes af, at man har set sig nødsaget til at opføre tvende Tværmure paa det nordre Galleri under de Gjordbuer, hvor Trykket af Hovedskibet virkede stærkest. At dette ikke har været tilstrækkeligt, fremgaar af, at man senere har søgt at bøde paa Tilstanden ved tværs over Hovedskibet at lægge Jernankere over hver af de store Gjordbuer, hvor Trykket koncentrerede sig.

For at disse Ankere skulde kunne gøre nogen Nytte, var det nødvendigt, at de sænkedes saa langt ned som muligt, af hvilken Grund man mellem de stærkt opadstigende Hvælvingsskapper havde dannet betydelige Fordybninger, hvori Ankrene vare lagte. Herved var imidlertid Hvælvingsskappernes Vederlag i Kirkens Længderetning — 3 murede

Ribber over hver af Gjordbuerne, hvoraf 1886 saas Spor — tilintetgjorte, og Hvælvingerne vare nu tillige blevne svækkede paa anden Maade.

Trykket af Hovedskibets Hvælvinger havde bragt Sidemurene til at hælde udefter, og derved, gennem Triforiumsgalleriernes Gjordbuer og Tværmure, forplantet sig til Sideskibenes Ydermure. De Partier af Murene, mellem de inderste og yderste Sideskibe, som laa lige ud for Hovedskibets tvende Gjordbuer, — hvor Trykket gjorde sig mest gældende — vare, som før berørt, foruden at de i en betydelig Grad

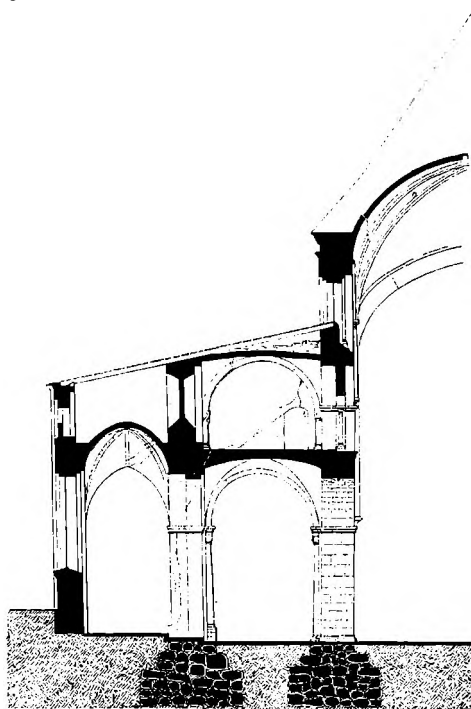

Fig. 6. Murværkets Tilstand før Istandsættelsen.

heldede udefter, spaltede fra øverst til nederst med Revner af 2 à 3 Tommers Aabning, ikke alene i Kirkens Længderetning, men ogsaa vinkelret herpaa, saa at Pillerne vare i 4 Dele. Her til kom, at da Afretningen af Pillernes Flader mod de inderste Sideskibe senere foretoges, og de bagover bøjede Halvsøjler paa disse Steder nedbrødes, vare Stenene indvendigt saa løse, at en stor Del deraf kunde borttages med Hænderne, ligesom der ogsaa her fandtes løse Partier af Rullesten, der vilde skride ud. De inderste Sideskibes øverste Stokværks Ydermure, der hvile paa de ovenanførte beskadigede Piller, vare gennem Triforiumsgalleriernes Gjordbuer og Tværmure (hvilke sidste vare revnede paa skraa nedefter) — bragte til at hælde udefter med Revner indtil 3 Tommers Aabning, der fortsatte sig ned i de ovenfor beskrevne Piller (Fig. 6). I det søndre yderste Sideskibs øverste Stokværk vare 4 Buer af 18 Tommers Tykkelse indsatte, og oven paa disse var ført Mur op under Tagskraaningen. Mulig har det herved været tilsigtet at møde den udskydende Bevægelse, uden at dog Hensigten blev opnaaet, da den Højde, hvori Buerne vare anbragte, gjorde dem særlig skikkede til at udøve en skadelig Virkning paa Ydermurene, hvilket i Forbindelse med det større Tryk fra Hovedskibet kun kunde føre til en Forværelse af Tilstanden. Man synes dog ogsaa at have været opmærksom

her paa, idet man tværsover det paagældende Stokværk havde lagt Træankere i Buernes Centrumshøjde ind i Triforiumsgalleriernes Ydermure for at modvirke denne partielle Udskydning. I samme Stokværk stod en Mur af $1\frac{1}{4}$ Alens Tykkelse, der engang synes at have afsluttet Sideskibet som et Fag kortere mod Vest, idet der paa Ydersiden kunde ses Mærker af, at et lavere Tag havde stødt til; og efter hvad der endvidere saas i underste Stokværk, har denne Mur gaaet helt ned til Grunden, men synes senere at være blevet gennembrudt med en spidsbuert Aabning, for at lægge et Hvælvingfag til Sideskibets Længde. Da Processionsomgangen existerede, dannede dennes Mur ind mod Klostergaarden en Fortsættelse af den omhandlede Mur eller Gavl, og der var saaledes tilstrækkeligt Vederlag for den nydannede spidsbuede Aabning; men efter Processionsomgangens Nedbrydelse blev Tilstanden usikker, hvilket ogsaa havde vist sig ved at den omtalte Gavl, der over Hvælvingen stødte til Triforiumsgalleriets Ydermur, havde skilt sig fra denne ved en Aabning af 8 Tommer foroven. Kirkens Tilstand fordrede saaledes, at der toges kraftige Forholdsregler mod en fortsat Udskriden, og da det særlige Syn i denne Anledning samledes i Domkirken 1885, tilraadede det, at der snarest muligt maatte foretages det nødvendige, for at en betryggende Tilstand kunde opnaaes. Forinden var et nærmere udarbejdet Forslag til Sikkerhedsarbejderne fremsendt, der gik ud paa i hvert af de yderste Sideskibe at anbringe 2de Tværmure, der efter at deres Fundamenter vare lagte i samme Dybde som Kirkens skulde føres op gennem Hvælvingerne, for at afgive Hvilepunkter for Stræbebuer, førte over Triforiumsgallerierne op mod Højkirkens Sidemure, -- ligeud for de tvende Gjordbuer — for her at imødegaa Hovedskibets Hvælvingers Tryk. Efter senere at være yderligere drøftet, forelagdes dette Forslag (Fig. 7) for Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og bifaldtes af samme.

Da Bygningssystemet i hele Langhuset maatte antages at være i en yderlig Spænding, gjaldt det om ikke at fjerne Dele, som ved deres Modstand bidrog til at holde Ballancen vedlige, før Hovedskibet foreløbigt var sikkert. I denne Hensigt anbragtes tværs over Kirken 4 Jernankere, tvende ved hver Gjordbue; men da det var meget magtpaaliggende, at de vare paalidelige, bleve de paa Orlogsværftets Apparat til at prøve Jern-Kjættingers Styrke underkastet et Længdetræk paa 50,000 Pd. hvert.

Efter at en Tømmerafstivning udvendig fra, der gennem de yderste Sideskibe førtes op over Triforiumsgallerierne mod Hovedskibets Mure, var anbragt, byggedes Stillads op indvendigt i Kirken, og Ankrene ind-

lagdes. Disse Ankere borttoges, da de nye Støttemure havde opnaet fornøden Stabilitet.

Fra Stilladset blev der Anledning til nærmere at efterse de tvende store Gjordbuer, og det viste sig da, at disse i Toppunktet havde Revner, der vare fremkomne, efter at Kirken sidste Gang var bleven hvidtet 1874. Heraf turde man slutte, at den udskydende Bevægelse ikke var standset. Da Hovedskibet var sikret, paabegyndtes i de yderste Sideskibe Udgravningen til Støttemurenes Fundamenter, der bleve lagte

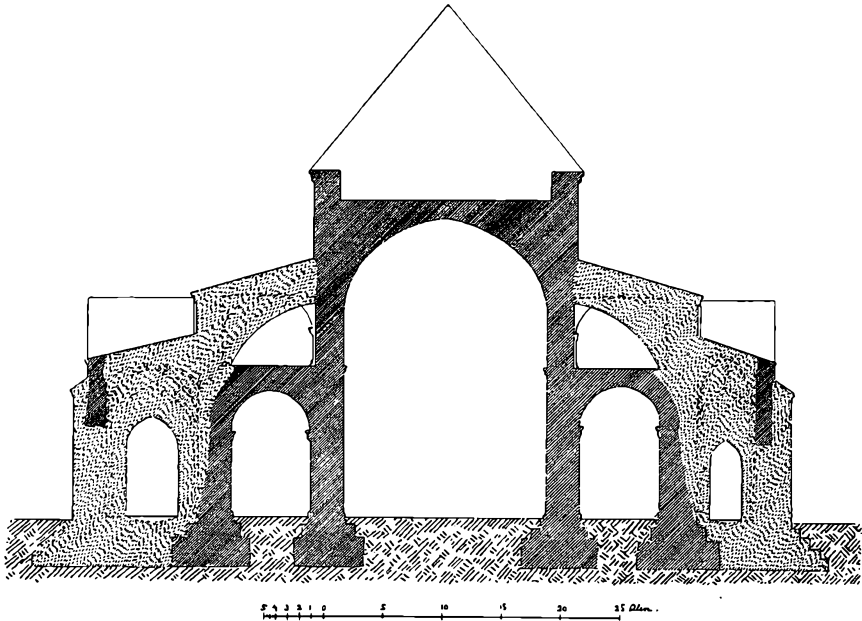

Fig. 7. Konstruktion til Sikring mod Udskridning af Højkirken, angivet ved den lyse Skravering.

med Beton i samme Dybde som Kirkens, hvorefter Opmuringen af Støttemurene foretoges. Disse bleve $1\frac{1}{2}$ Alen tykke, og forsynede med spidsbuede Aabninger, saaledes at Passagen paa langs gennem Sideskibene beholdtes. Hvælvingerne i de omhandlede Sideskibe bleve, efter at de vare afstivede, gennembrudte, og Støttemurene førte saa højt op over disse, som Hensynet til Stræbebuernes Anbringelse krævede det, samtidigt med at den omtalte Gavl og de 4 Buer i det søndre Sideskibs øverste Stokværk borttoges.

Paa det nordre Triforiumsgalleri ere de trende østligste Hvælvinger murede med Munkemursten, Resten her og alle Hvælvingerne paa det søndre Galleri ere af Træforskalling, dog, som før omtalt, med mellem-liggende murede Gjordbuer. Paa Gallerierne vare (som ligeledes tid-

ligere anført) anbragt tvende Tværmure mod Nord, 18 Tommer tykke af Mursten, og mod Syd, ligeud for den østligste af Højkirkens Gjordbuer en ($1\frac{1}{2}$ Alen tyk) Tværmur af Tufsten. Disse Mure tilligemed trede Gjordbuer fjernedes og Hvælvingerne gennembrødes, samtidigt med at der i Murene mellem Triforiumsgallerierne og de yderste Side-skibes øverste Stokværk, udhuggedes Aabninger. Da der saaledes var gjort Plads til de store Stræbebuer, begyndtes, efter at de fornødne Buestillinger var anbragte, Opmuringen, dog saaledes at Arbejdet fremmedes fuldstændig ens paa begge Sider af Hensyn til Ballancen i det Hele (Fig. 8).

Stræbebuerne, der ere $1\frac{1}{2}$ Alen tykke, stige fra Triforiumsgalleriernes yderste Gulvkant til en Højde af 5 Alen op mod Højkirkens Mure, hvorved Gallerierne i hele deres Længde have faaet Gulvene fri. Herefter bleve Hvælvingere lukkede om Stræbebuerne og Støttmurene, tilligemed at Tilpudsning og Hvidtning paa de beskadigede Steder foretoges.

De trede murede Hvælvinger paa det nordre Galleri, der vare meget medtagne af Udskydningen, istandsattes.

Arbejdet begyndtes Maj 1886 og sluttedes — efter at de før omtalte Vederlagsribber over Hovedskibets Hvælvinger vare genindsatte, — d. 25. November samme Aar.

Oven paa de 3de murede Hvælvinger paa det nordre Galleri fandtes en Del smeltet Bly, der var løbet ned i Fugerne mellem Murstenene, hvilket sikkert stammede fra den sidste lldsvaade, der overgik Domkirken 1402, og hvoraf det kan slutes, at Hvælvingerne ikke ere yngre end fra dette Aar. At Triforiumsgallerierne have været hvælvede langt tidligere, fremgaar formentlig af, at Spidserne af disse Hvælvinger, der løbe ned i Hjørnerne ved Højkirkens Mure, ere af Tufsten, og synes at være Rester af Tufstenshvælvinger, der senere ere blevne fornyede med Mursten. Det samme har været Tilfældet med Resten af det nordre Galleries Hvælvinger, der vel vare af Træforskaling men som dog i nogle Hjørner hvilede paa Tufsten. Rimeligvis ere Hvælvingerne blevne beskadigede ved Trykket indefra og saa brøstfældige, at man har set sig nødsaget til at nedtage dem, — maaske ogsaa for at lette Byrden for Ydermurene, hvorfor man har maattet hjælpe sig med Træforskaling.

Paa det tilsvarende søndre Triforiumsgalleri gik Forskalingen af Træ helt ned i Hjørnerne, men at her ogsaa, endog meget tidligt, har været hvælvet, turde formentlig slutes af, at her staar op mod Højkirkens Mur en halvrund Tufstenssøjle, der har baaret en Gjordbue

En lignende stod paa det modsvarende Sted, men maatte tages bort, for at give Plads til Stræbebuen.

Af de før omtalte Tværmure paa Gallerierne vare de tvende, der paa det nordre Galleri vare indsatte for at modvirke Udskridningen, kun 18 Tommer tykke, medens Tværmuren paa det søndre var af Tufsten og 1 $\frac{1}{2}$ Alen tyk; den stammede fra en Forhøjelse af de tvende østligste Hvælvingfag af det inderste Sideskib. Denne Tværmur maa efter Mur-

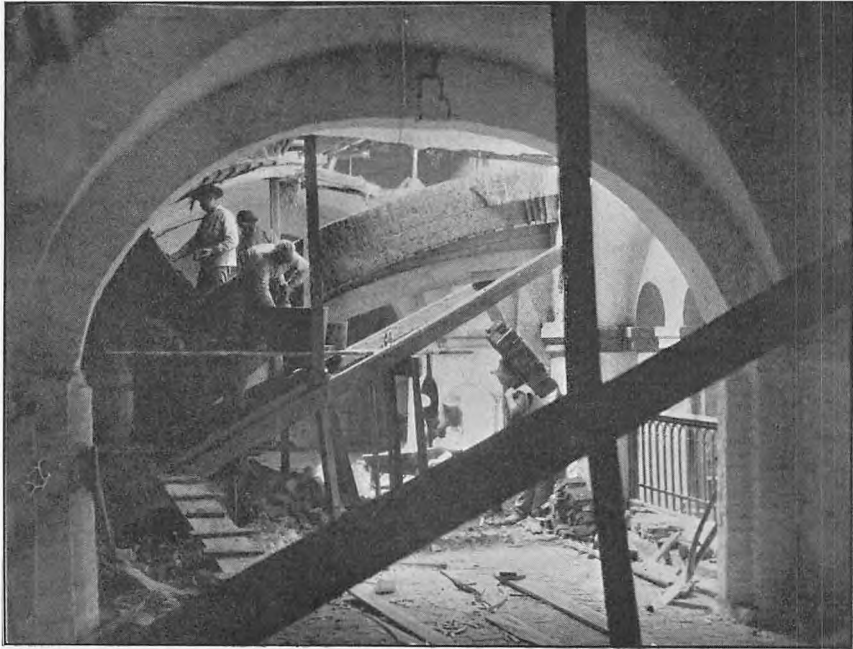

Fig. 8. Stræbebuernes Opmuring.

værkets Beskaffenhed og de i det hele taget tilstedeværende Forhold antages for at være næsten samtidig med Kirkens Opførelse, og at have givet Anledning til den smukke tredelte Aabning for Enden af Galleriet ud mod den søndre Korsarm, der synes at være blevet efterlignet ud til den nordre Korsarm, da det herhen hørende Galleri ogsaa blev forhøjet med et Stokværk og overhvelvet.

At den under det søndre Galleri omtalte meget gamle Forhøjelse af de tvende østligste Hvælvingfag i alle Tilfælde var fuldført, da Korsarmene overhvelvedes, kan ses af, at man, for at føre en Halvsøjle, der bærer en Hvælvingssribbe, ned ad Væggen, har maattet halvt lukke en af de trede rundbuede Aabninger for Enden af Galleriet, og af at der hertil er anvendt Tufsten.

Ved Nedbrydningen af den omtalte Tværmur paa det søndre Galleri, der paa vestre Side viste Linien af et skraat Tag, som havde stødt til her, fandtes indmuret et ret mærkeligt lille rundt Glas, som nu opbevares i Nationalmusæet. Ved Gravningen for Fundamenterne til den vestligste Støttemur i det søndre yderste Sideskib, fandtes Rester af en Dobbeltgrav af Teglstensmur, med Kalkpuds paa de indvendige Flader, som vare forsynede med en malet middelalderlig orna- mental Dekoration, med gule, sorte og røde Farver paa hvid Grund. I disse Grave fandtes kun Muld, hvori man svagt kunde spore Profilen af en Kiste. Gravene havde ingen Bund, og den halve Stens Mur, som Væg- gene bestode af, var anbragt direkte paa Jord. Det lykkedes at løfte, hvad der var af denne Grav uskadt op, og den er nu anbragt i Proces- sionsomgangen (Fig. 9). Samtidigt fandtes tæt indenfor det yderste Side- skibs Mur en tilmuret Grav, der, da den aabnedes, viste sig at inde- holde Liget af Biskop Thurah (død 1731) i en læderbetrukken Kiste, paa hvis Laag var anbragt en halv fortæret Sølvplade, der dog gav de fornødne Oplysninger.

Denne Kiste nedsattes under Gulvet i det næststøtligste Hvælvings- fag ved Siden af Bethlehemskapellet, hvorefter Stedet blev betegnet i Gulvet med en Gravsten. De yderste Sideskibes Gulve vare dækkede med gamle Gravsten, der i sin Tid vare tagne fra forskellige Steder i Kirken, men da de nye Støttemure vare opførte og Gulvets Areal derved formindsket, maatte 6 Stykker anbringes andetsteds tilligemed Biskop Iver Munks kolossale Gravsten, der tidligere havde sin Plads paa Udvæggen af det søndre yderste Sideskib over Biskop Thurahs Grav. Udenfor Kirkens nordre Side, tæt vest for det derværende Trappe- taarn, stødte man ved Udgravningen af Grunden i ca. 3 Alens Dybde paa 6 gamle Kister, hvoraf de 5 vare af rødlige og den 6te af graa Sandsten. Da Terrænhøjden var $1\frac{1}{2}$ à 2 Alen højere end tidligere, have disse Kister ikke ligget synderlig dybt fra først af, og synes ogsaa, efter Omstændighederne at dømme, at være nedgravede som ubrugelige, idet de vare sønderslaaede og fyldte med Jord og Mur- stensbrokker. Disse Kister bleve optagne og ere nu opstillede i Pro- cessionsomgangen.

De i Kirken byggede Stilladser gave Anledning til paa nærmere Hold at undersøge Hvælvingerne, for mulig gennem Hvidtningen at spore Farvedekorationer fra ældre Tider. Her saas da paa den vestligste Hvælvning Liljer mellem Ribberne, hvor disse samledes i Hvælvinger- nes Midtpunkt o. a.

Da man gennem disse Rester af gammel Maling sandsynligvis vil

kunne danne sig en Forestilling om, hvorledes Hvælvingerne have været prydede, vil dette mulig blive af Betydning ved en eventuel Dekoration af Kirken. Arbejdet hermed var ved begrænset Licitation overdraget til Murermester Henning Hansen af Kjøbenhavn, med Arkitekt Martin Petersen som Konduktør og A. Børgesen som Murerformand.«

Som ovenfor bemærket, hældede Pillerne mellem de yderste og inderste Sideskibe stærkt udefter. De paa Pillernes indvendige Sider anbragte smukke Halvsøjler og Lisener vare bøjede stærkt bagover og brudte paa Midten, men deres Istandsættelse var ikke medtaget i

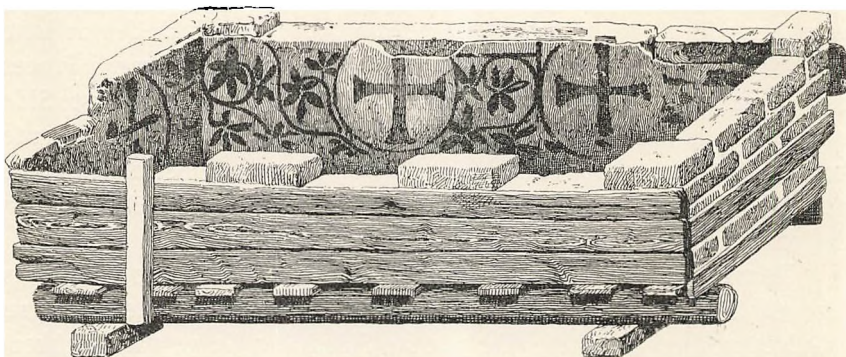

Fig. 9. Dobbeligraven.

Forslaget om Højkirkens Sikkring. Da Bevillingen imidlertid kunde bære de med Istandsættelsen forbundne Udgifter, gik Ministeriet beredvillig ind paa Forslag til denne Istandsættelse, saaledes at Arbejdet straks kunde sættes i Gang.

Kapitælerne og Buerne bleve afstivede, og Søjleskafterne med deres Baser nedtagne. Disse sidste tillige med Lisenerne bleve rykkede 6 Tommer tilbage forneden, og herfra opmuredes Søjleskafterne og de til hver Side af disse stødende Lisener. Baserne i det søndre inderste Sideskib, der vare af Cement, ombyttedes med nye af Sandsten. I Sideskibenes hele Længde var Lisenerne og Halvsøjlerne tillige med Buerne, der forbandt dem, af Tuf, hvis naturlige Farve tog sig meget smukt ud. Herved opstod Tanken hos mig om at istandsætte de oprindelige Dele af Kirkens Ydre med Tufsten.

Tufstenen blev i Almindelighed betragtet med Mistillid, dels paa Grund af dens porøse Beskaffenhed, og dels fordi den næsten helt var fortrængt af Murstenen, baade paa Domkirken og de omliggende Landsbykirker, og man antog derfor, at Aarsagen hertil var, at Materialet var uholdbart. Dette sidste skyldtes dog formentlig andre Aar-

sager. Efter Teglstenenes Indførelse, og efter at den nye Bygningsstil med sine, fra den romanske Stil afvigende Former, var trængt igennem, ophørte Brugen af Tufstenene, og deres Tilvejebringelse paa Hjemstedet har da formentlig frembudt Vanskeligheder. Under denne Forudsætning maa enhver mindre Reparation være blevet foretaget med Teglsten, — man erindre, at her er Tale om ikke faa Aarhundreder, — og hvorledes ere disse Bygninger da komne til at se ud? Hvad er rimeligere at antage, end at man, for at give Kirkerne et passende Udseende, ganske har ladet Murstenen sejre over Tufstenen og har fjernet hvad der var tilbage af denne.

Der manglede dog ikke Eksempler paa velbevarede Tufstenspartier paa Domkirken. Saaledes var paa Korsarmenes Gavle, f. Ex. Halvsøjlerne efter Omstændighederne bevarede ret godt, ligesom der ogsaa længere nede paa Sydgavlen vare vel vedligeholdte Partier og Buestik over Blindinger og flere andre Steder. Hvorledes maa Forhøjelsen af de inderste Sideskibe ikke have taget sig ud i Mursten, medens den underste Del stod i Tuf? — og kan dette ikke have været medvirkende Aarsag til, at man har bestræbt sig for at faa de underste Stokværker dækkede med de yderste Sideskibe?

For at komme til Kundskab om, hvorvidt Restavrering med Tufsten lod sig gøre, søgte jeg Oplysninger gennem Handelsfirmaet Evers & Ko. og det viste sig da, at Tufsten var meget i Brug baade i Tyskland og Holland, og at Hr. Jacob Meurin i Andernach disponerede over større Tufstensbrud der i Omegnen og saa sig istand til at levere, hvad der behøvedes til Domkirken. Jeg lod ham da sende Prøver, som viste sig at være meget lignende de Sten, som vare anvendte til Domkirkens Opførelse.

Dr. Helms, der levende interesserede sig for Tufstensspørgsmaalet, gjorde derefter en Rejse til Holland, hvor han ved Samtaler med der-værende Arkitekter fik Vished om, at man der ikke tog i Betænkning at benytte Tufsten, ikke alene til større Bygninger af forskellig Art, men ogsaa til Kirker — endogsaa ude ved Havet. Senere foretog Professor Fenger og jeg for Statens Regning en Rejse i Forening til Rhinegnene og Holland i samme Anledning, som gav samme Resultat. Da Komitéen sluttede sig til min Tanke om Anvendelsen af Tufsten, var Gennemførelsen sikkret. Selvfølgelig blev der for en stor Del alligevel anvendt Granit til Hjørnekvadre, Afdækning paa Gavlene og i Vinduesskraaningerne, til Gesimser, Søjler etc., som Facadernes Arkitektur viste havde været tildannede af dette Materiale fra dens første Begyndelse.

1885 døde Kammerherre Worsaae, hvorefter Museumsdirektør, Dr. phil. Henry Petersen indtraadte i Komitéen, som Formand. 1887 udtraadte Etatsraad Herholdt af Komitéen.

Under de i det Foregaaende omtalte Arbejder blev der god Lejlighed til at foretage indgaaende Undersøgelser af Murværket, og det viste sig da, at Kalken dækkede over talrige Svagheder og over meget, der hidtil havde vist sig uforstaaeligt.

Overslaget blev herved meget forhøjet, og paa et Komitemøde i Ribe Domkirke d. 4. August 1887 fremlagde jeg en Redegørelse, der i Hovedtrækkene gik ud paa, at Mariataarnet maatte funderes fra nyt, at det burde forsynes med Gavle paa alle 4 Sider, og at Granitarbejderne herved fik et langt større Omfang end tidligere forudsat. Højkirkens Mure over Sideskibene vare trykkede udefter og dannede en Bue paa hele Længden, hvorfor de, da Gesimsen burde danne en lige Linie, ogsaa af Hensyn til Taget maatte skalmures i hele Længden, hvilket vilde medføre Ommuring af alle de herværende spidsbuede Vinduer. Da disse Mure havde lidt meget af Fugtighed, maatte man i det hele taget paa dette Punkt være forberedt paa, at der her var et meget betydeligt Arbejde at udføre. Til disse Arbejder vilde knytte sig Afstivningen af tilstødende Hvælvinger og andre Dele. Den sydlige Kappe af den vestligste Hvælving over Orgelet maatte tildels ommures, hvorhos Vinduet i Sydsiden her maatte indfattes fra nyt af og betydelige Forandringer foretages ved Orgelet og dets Underbygning. Paa Vestgavlen maatte der anvendes Granitarbejder i et ret betydeligt Omfang, hvilket ogsaa gjaldt Vestpartiets Sidefacader. I Triforiumsgallerierne skulde indsættes murede Hvælvinger istedet for de nuværende, der for den største Del vare af Træforskaling. Ved de foretagne Sikringsarbejder ved Højkirken m. v. og ved de hermed fulgte Gravninger havde det vist sig, at de yderste Sideskibes Mure vare uden Fundamenter og ikke engang gik saa dybt ned som Kirkens Gulvhøjde. Omkostningerne ved disse Bygningsdeles Istandsættelse vilde stige i alle Maader. Den paatænkte Anvendelse af de ved Nedbrydning af gammelt Murværk fremkomne Mursten maatte opgives, da det ved de stedfundne Arbejder havde vist sig, at den gamle Kalk bandt Murstenene saa stærkt til hverandre, at det hele maatte betragtes som én Masse, der kun kunde sønderdeles i Brokker.

Korsarmenes Gavle hang udenfor Lodlinien fra Trekanternes vandrette Linier op til Spidsen; de maatte formentlig helt nedbrydes og opføres af nyt. De øverste ca. 4 Alen af Korsarmenes Hjørner vare skredne ud og havde taget nogle af de smaa Søjler paa Hjørnerne

med; disse maatte rettes op. Endvidere var der Revner i Side- og Gavlmurene, hvorfor det vilde blive nødvendigt her at sikkre disse Bygningsdele ved omfattende Forankringer, ligesom man ogsaa maatte være forberedt paa, at Ydervæggene maatte skalmures over det hele. Korets Gavl, til hvilken Apsis støtter sig, maatte dækkes med Granitkvadre og skalmures over den Del, der blev oven over Korrundingens Tag. Gesimserne maatte fornyes i samme Materiale og Kvadrene langs ned af Hjørnerne suppleres. Apsis formentes tidligere at være ubeskadiget i statisk Henseende, men det havde vist sig, at der fra alle Vinduerne gik Revner op til Halvkuplens Midtpunkt, hvorfor ogsaa denne maatte sikkres. Det øverste Stokværk var i en forfalden Tilstand, Søjlerne mellem de smaa Vinduesaabninger her hældede ud efter og fastholdtes med Jern. Dette Parti maatte tildels nedbrydes og fornyes. Murværket i de tvende nederste Stokværk vare hovedsageligt dækket af smaa røde Mursten; disse maatte fjernes og Granit anvendes til Afdækninger, Baand osv.

Da Pillerne og Buerne mellem de yderste og inderste Sideskibe vare fremkomne ved at de sidstnævntes oprindelige Tufstensydermure vare blevne gennembrudte, syntes det mig ikke uberettiget at tænke sig dem fremvisende det Materiale, hvoraf de oprindelig bestod; de vilde derved komme til at svare bedre til Pillerne og Buerne ind mod Højkirken, end de nu gjorde med det tykke Lag Kalkpuds. Tillige var det Hensigten derved at fjerne de vinkelrette Afsatser, der nu delte Pillerne og Buerne, og give dem en kvadratisk Plan, ligesom de tilsvarende ved Højkirken. Denne Post var ogsaa optaget i Overslaget, men kom ikke til Udførelse, da den mødte Modstand hos Komitéen. Et Par betydelige Poster vare endvidere komne til, idet samtlige Tage skulde dækkes med Kobber istedet for som først tænkt med Bly, hvorved alt det gamle Materiale, som fandtes paa Kirken, kunde være anvendt. Endelig Udgiften til Varmeapparatet. Da den hydrauliske Kalk, som blev anvendt til Sikringsarbejderne ved Højkirken, ikke havde vist den ringeste Tilbøjelighed til at sætte sig, maatte dette Materiale anses for særdeles vel skikket til Anvendelse hvor nyt Murværk skulde forenes med gammelt, hvorfor det i Forslaget af 1887 var beregnet benyttet helt igennem. Da hydraulisk Kalk er dyrere end almindelig Stenkalk, havde dette ogsaa bidraget til Forhøjelse af Overslagssummen, hvorhos hertil kom, at Priserne for Arbejde og Materialier i Tidsrummet fra 1882 til 87 vare stegne mindst 10 %.

Hvad Restavreringen af Resten af Processionsomgangen angaar, da kunde det tidligere kalkulatoriske Overslag ikke gælde mere, men maatte forhøjes ret betydeligt.

Mit Forslag vedtoges af Komitéen, og approberedes af Kultusministeriet, hvorefter det blev optaget paa Finansloven 1887 og forelagt Rigsdagen. Som ovenfor meddelt af Pastor Helms, vedtog Rigsdagen foreløbigt ikke at fremme Sagen, væsentlig fordi der herskede »Uenighed mellem de Sagkyndige om Sideskibenes Nedrivning«.

I Aaret 1890 døde Heinrich Hansen, og i hans Sted blev Prof. Fenger Medlem af Komitéen.

1893 bragte Kultusminister Bardenfleth Sagen paany frem, og det lykkedes ham at skaffe Rigsdagens Samtykke til en Bevilling paa 115,000 Kr. til Indkøb og Nedbrydning af Ejendomme i Stenbogade og til Afgravning om Domkirken, og fra 1894—95 tillige 35,000 Kr. til Undermuring af de yderste Sideskibe og Stillads om Apsis og Korsarmene.

Terrainet om Domkirken var i Tidens Løb forhøjet ca. 2¹/₂ Alen over det oprindelige Niveau, saaledes at alle Kirkens Sokler vare skjulte.

Foran Vestportalet var dog en mindre Udgravning, saa at her var et Plan foran Døren. For at den nu tilsigtede Afgravning af Terrainet kunde finde Sted og for at Forsænkningen om Kirken kunde faa et passende Omfang, maatte en Række Huse paa den vestre Side af Stenbogade, hvis Bagsider vendte ud mod den søndre Domkirkeplads og som nærmede sig Koret indtil kun 10 Alens Afstand, fjernes. Herved opnaaedes tillige, at Apsis og den søndre Korsarms østre Side kom til at ligge frit.

Der var lang Diskussion om, hvilket Omfang Afgravningen skulde have; endelig blev man enig med Byraad og Lodsejere, hvis Ejendomme stødte til Pladsen syd for Domkirken.

Ingeniør Jess Jensen overdroges det at affatte en Plan til Afgravningen og Afvandingen, medens jeg tegnede de omgivende Mure, Trapper og Jernrækværket. Det hele Arbejde var overtaget i Entreprise af Jens Pedersen af Ribe.

Da Amtsvejen, der førtes gennem Byen nord for Domkirken, løb tæt langs dennes Side, maatte den flyttes et Stykke ud og brolægges paa ny tilligemed Storegade, paa Grund af at der midt i denne skulde lægges en Vandledning fra Afgravningen ned til Aaen, — et ret betydeligt Arbejde. Forhøjelsen af Terrainet om gamle Kirker er jo temmelig almindelig, og man var ogsaa tilbøjelig til at tro, at denne var foraarsaget af de mange Begravelser, der her havde fundet Sted. Dette syntes dog ikke at have været Tilfældet, idet Muldlaget var forholdsvis tyndt, hvorimod der under dette fandtes rent Bakkesand.

Da der af og til har været større Oversvømmelser i Ribe, kan

der være Grund til at antage, at man har forhøjet Terrainet for at værge Kirken mod Havets Indtrængen.

De yderste Sideskibe

1894 blev Stillads opsat om Apsis og Korsarmene, medens Arbejdet med Undermuringen af de yderste Sideskibes Ydermure samtidig paabegyndtes. Sideskibenes Mure havde ingen Fundamenter. Underkanten naaede ikke engang, som før bemærket, saa langt ned som til Kirkens Gulv, hvilket ikke kunde ses, da Gulvene i de yderste Sideskibe laa omtrent 12 Tom. højere end dette, medens Terrainet udenfor var vokset til ca. 2 Alen over Gulvets Plan. Murene stode desuden paa Fyld af Murstensbrokker.

At disse Bygningsdele ikke vare faldne ned for længe siden, maa skyldes den Omstændighed, at Kalken i Murværket var af en saadan Beskaffenhed, at Stenene ikke kunde skilles fra hverandre.

Paa Grund af Mangelen af ordentlige Fundamenter, og vel ogsaa foranlediget af Trykket fra Højkirkens Hvælvinger, havde Ydermurene en ikke ringe Hældning ud efter. Hvælvingerne i Sideskibene vare revnede flere Steder, navnlig var den vestligste i det søndre og den østligste i det nordre Sideskib temmelig medtagne, da de manglede fornøden Støtte i Hjørnerne.

Førend noget andet foretoges, maatte her henlægges solide Fundamenter, som førtes ca. 4 Alen ned til fast Bund.

De smaa Trappetaarne vare ogsaa bragte til at helde udefter, da de ligesaalidt som Sideskibenes Mure stode paa ordentlige Fundamenter, det nordre dog ikke saa meget, at det behøvedes at rettes med Skalmuring. Det søndre var kun en tyk Pille omsluttende en muret Vindeltrappe og formentlig Resten af et Taarn. Endvidere var Bethlehems-kapellet; Ydermure skilt fra Sidemurene med en Aabning af omtrent 3 Tommer, ligesom ogsaa Murene her manglede Fundamenter. Tilstanden var saaledes betænkelig.

Anbringelsen af de nye Fundamenter var ikke uden Fare for Arbejderne. Undermuringen foretoges derfor stykkevis, og med den største Forsigtighed. Murermester Henning Hansen fra Kjøbenhavn — der allerede ved Overslagenes Affattelse havde haft en væsentlig Indflydelse paa, at den økonomiske Side af Foretagendet i det Hele fik et heldigt Udfald —, var Udførelsen af den her omhandlede Del af Arbejdet overdraget, hvorved hans snilde Idéer vedrørende Afstivningen ikke noksom kan paaskønnes, ligeledes Konduktør Gustav Jensens trofaste og dygtige daglige Tilsyn, der bidrog meget til det heldige Resultat, ikke alene for denne Del af Arbejdets Vedkommende, men ogsaa for de senere. Murerformanden var P. Hvilsted.

Den nye Sokkel til Sideskibenes Facader blev hensat med det samme, saaledes at Kanten af Muren blev rykket saa meget frem her, at den Skal af Mur, som skulde anbringes, kunde føres lodret op, uden at det blev fornødent at borthugge ret meget af den gamle Murflade.

Man skulde have troet, at de betydelige Udgravninger, som dette Arbejde gav Anledning til, vilde have bragt interessante Ting for Dagen, men dette blev ikke Tilfældet. Uden for det nordligste Sideskib fandtes under Jorden kun de før nævnte 6 Ligkister af Sten; indenfor Murene har der ikke været faa Begravelser, men de vare gennemgaaende forstyrrede, det hele syntes at være gennemrodet, og alt var blandet med Grus og Murstensbrokker. Her fandtes kun en Silkehue med Kniplinger, som var ret vel bevaret.

I det næstvestligste Hvælvingsfag af det søndre yderste Sideskib fandtes derimod en muret Grav af særlig Interesse. Den var fyldt med Skeletter til Overkanten, hvoraf nogle laa med Hovedet mod Vest, andre i Øst, og Kister var her ikke Spor af. Det saa ud, som om man — maaske i Krigs- eller Pesttid, — i Skynding havde lagt Ligene ned. Skeletterne og det Grus, hvori de laa, blev taget op, og da Bunden naaedes, fandtes her det ydre Overtræk af en Bispehue med Guldbroderi, nogle vedhængende Fryndser og et af Sidebaandene her-til. Endvidere fandtes en Laurbærkrans, omvundet med Silkesnore; Bladenes Form var mærkværdigt godt bevaret, da den blev taget op, men de tørrede hurtigt sammen. Ved at sammenligne Broderiet fra Bispehuen med det tilsvarende Parti paa Biskop Iver Munks Ligsten, viste det sig at være ganske overensstemmende hermed. Det forestil- lede Maria Bebudelse. Paa Ligstenens Hjørner var udhugget Krands, omvundne paa samme Maade som paa den fundne. Dette tilsam- men gjorde det i høj Grad sandsynligt, at det var Ivar Munks i se- nere Tid forstyrrede Grav, der var funden. Ligstenen fremstiller Bi- skoppen i hvilende Stilling; men den har tillige saa højt Relief, at den ikke kan have været bestemt til at ligge i Gulvets Plan. Det maatte derfor antages, at den havde ligget paa en muret Forhøjning over Graven, som lignende Gravsten andre Steder, f. Ex. i Ringsted Kirke, og paa denne Maade blev da Stenen nu anbragt over Graven.

Samtidigt med at Sideskibenes Ydermure bleve undermurede, blev Afgravningen om Domkirken paabegyndt. Den blev dog ikke ført helt ind til Facaderne af de paa den søndre Side af Domkirkepladsen stø- dende Huse, da dette vilde have nødvendiggjort Undermuring af Husene og Lukning af deres Udkørseler, hvorfor en Gades Bredde af Terrainet lodes staaende her.

Den endnu bevarede Rest af Processionsomgangen blev derimod befriet for Opfyldningen om den, hvorved den fik sin tidligere Sokkelhøjde tilbage. Ved Lindegaardens søndre Side laa en Fabriksbygning, der ikke var i Brug, og i hvis østre Ende bag Processionsomgangen fandtes en stor Dampkeddel med tilhørende Dampskorsten. Af denne Bygning blev købt saa meget, at man fik 10 Alens Facade mod Domkirkepladsen og $4\frac{1}{2}$ Alens Facade mod Sønderportsgade; denne Del

Fig. 10. Det sydvestlige Hjørne af Berlehemskaapellet.

omfattede baade Dampkedlen og Skorstenen. Afgravningen førtes her lige ind til de nævnte 10 Alen af Facaden (se Pl. I). Forventningen om, at den store Afgravning vilde bringe Fragmenter og lign. Fund for Dagen, blev ganske skuffet. Den Brolægning, der paa dette Tidspunkt blev udført i Bunden af Fordybningen, strakte sig over hele Planet, men blev i de mange Aar, der herefter blev arbejdet paa Kirken, ganske opkørt, saa at den, da Bygningsarbejderne ved Domkirkens Ydre tildels vare afsluttede, trængte til helt at omlægges. En Del af Terrainet blev da omdannet til Haveanlæg, som, hvis disse trives, ville bidrage til at mildne det tørre og ørkenagtige ved Domkirkens Omgivelser, der tidligere var blottet for al Vegetation.

III

1895—96 gaves Bevilling paa 576,000 Kr. fordelte paa 8 Aar med 72,000 Kr. paa hvert, hvorefter Hovedstandsættelsen paabegyndtes med Apsis og Korsarmene.

Granitsoklen paa Apsis var i det Hele velbevaret, og kun enkelte Sten, der formentlig vare beskadigede ved Brand, maatte fornyes. Søjlerne i det underste Stokværk vare ligeledes i god Stand. De bestode hovedsagelig af Granit, dog fandtes enkelte Dele udførte af Sandsten og Ahl¹⁾. Fladerne mellem Søjlerne vare tildels af Tufsten, som havde lidt en Del og fornyedes med samme Materiale. Partiet over Halvsøjlerne op til Underkanten af Vinduerne var helt dækket med en Skal af smaa røde Mursten. Paa hver Side af Halvsøjlernes Kapitæler og midt imellem disse var anbragt smaa Granitkonsoler, der bar flade Buer. Da dette nyere Murværk blev fjernet, fandtes i Tufstenen indenfor tydelige Spor af, at Konsolerne havde baaret 2de runde Buer i Rummet mellem Halvsøjlerne, og mellem disse var endvidere Buer, der omsluttede de 2de mindre Buer (Fig. 11) ganske paa samme Maade, som paa Korrundingerne af de ved Domkirken nærliggende Landsbykirker (Farup og Jernved). Disses Buepartier bleve restavrerede i nøje Overensstemmelse med det Fundne.

I andet Stokværk havde alle Vinduerne den oprindelige Underkant, men de vare udvidede i Bredden og Højden og forsynede med Ruder af farvet Glas, der skrev sig fra Istandsættelsen i Fyrrerne og vare ganske uden Værdi. Som før bemærket, havde det nordligste Vindue bevaret sin oprindelige Skikkelse indtil den nævnte Istandsættelse, men var da blevet udvidet til samme Størrelse som de øvrige. De bleve nu alle gengivne deres tidligere Omfang, og det er at haabe, at de engang maa blive forsynede med Glasmalerier. For Øjeblikket maatte man nøjes med almindelige Vinduer i Blyindfatning.

Denne Del af Facaden blev restaureret med Tuf og Vinduesskrainingerne afdækkede med Granit.

Tredje Stokværk sprang ca. 6 Tommer tilbage for andet Stokværk. Forskellen havde tidligere været afdækket med Tuf; det fornyedes nu med Granit. Murværket her var af Tufsten. Resten af en gammel Hovedgesims af Tuf fandtes; men den var lagt helt ned paa Vinduesaabningernes Buers Overkant og havde givet det hele et trykket

¹⁾ I en af Søjlebaserne mod Sydøst er indsat en Broncenagle, hvilken er et Led af et internationalt Nivellement, som gaar ud paa at konstatere Hævning eller Sænknng af Landet.

Udseende. Muren blev da opført til en passende Højde over Buerne, og en ny Hovedgesims af Tuf anbragt.

Vinduesaabningerne vare forfaldne, Søjlerne hældede udefter og holdtes fast ved Jernskinner og et af Søjleskafterne var spaltet. Disse Partier maatte nedtages og den spaltede Søjle erstattes med en ny. Murene bag Søjlerne rykkedes tilbage, saa at Konsolerne, der springer frem over Kapitælernes For- og Bagkant, blev helt frie.

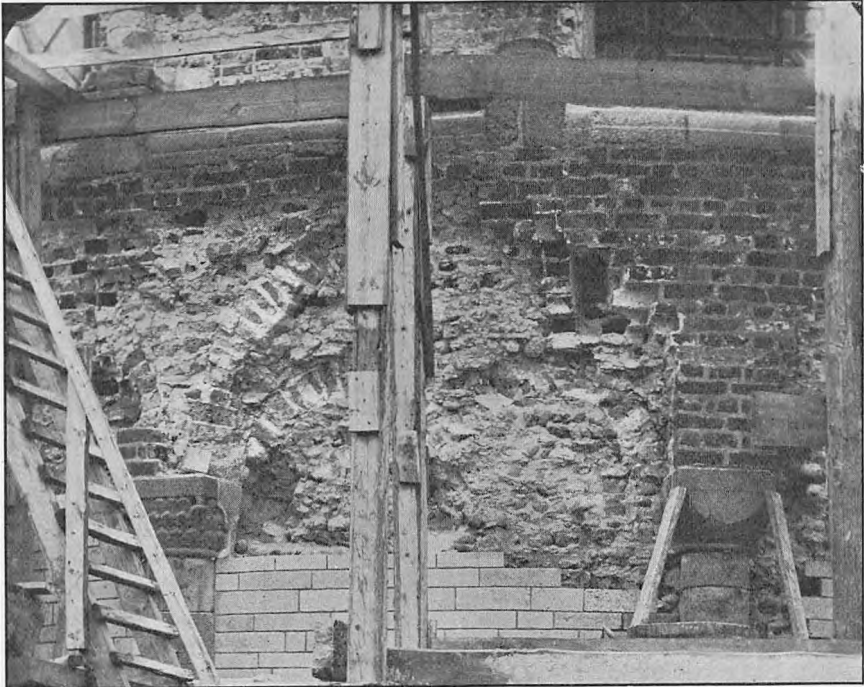

Fig. 11. Parti af Korrundingen.

Partiet mellem Korsarmene og Apsis, der hævede sig med en Gavl op over dennes Tag, hvilket var dækket med en Skæl af smaa røde Mursten, fornyedes i dets oprindelige Materiale samt dækkedes med Granit; ligesaa Sidepartierne, hvis Hovedgesims blev udført af Tuf med Granithjørner.

Korsarmene vare i flere Henseender brøstfældige.

Oprindeligt have de haft Bjælkelofter, og Ydermurene vare kun beregnede til at bære saadanne. At her har været Trælofter, ses tydeligt af, at der paa de indvendige Sider af Gavlenes Midter og ved Hjørnerne findes Lisener, som have været forenede ved Buer og saaledes have dannet 2de store Blindinger paa hver Gavl. Paa den

søndre er kun Resten af Lisenerne tilbage, men paa den nordre fortsættes endnu den midterste med Brudstykker af Buerne op til Hvælvingen. Ogsaa Vinduerne i Vestsiderne vise, at Hvælvingerne ere gaaede inden for disses Buer. Da Indsætningen af Hvælvingerne overbebyrdede Murene, medførte dette Svagheder; næsten alle Vinduerne havde Revner fra Midten af Buerne opefter, hvilket gjorde en omfattende Forankring nødvendig. Ankrene bleve lagte i Murene i Forbygninger, huggede ud i de indvendige Flader, samt ført ud gennem Murene, hvor de for Enderne bleve forsynede med kvadratiske Jernplader, fastholdte med Møttriker, hvilke lagdes saa dybt inde i Murene, at der kunde tilmures udenfor dem. De ere saaledes ikke synlige, undtagen hvor et Anker gaar tværs over det genaabnede sydligste Vindue i søndre Korsarms vestre Væg. Hvælvingerne vare i en tarvelig Forfatning; nogle Steder kunde man se gennem dem, og der var Partier af Kapperne, som paa Loftet maatte afspærres, da det maatte befrygtes, at man kunde styrte ned gennem dem.

Korsarmenes ydre østre Væggeflader havde undergaaet betydelige Forandringer og var helt dækket med en Skal af røde Mursten; dog vare de gamle Granitkonsoler, der bare Blindingsbuerne under Hovedgesimsen, endnu paa deres oprindelige Pladser. Den søndre Korsarm havde her Blindinger, der strakte sig ned til Underkanten af Vinduerne. Herfra til Soklen var en glat Murflade, der paa Midten var støttet af en Pille, som udentvivl var anbragt for at imødegaa en Svaghed, frembragt ved at Hvælvingens Tryk ved en af Ribberne kom til at virke paa dette Sted, hvilket i Forbindelse med at den nederste Del af Muren var udhulet til en Alterniche, nok kunde have frembragt Tilstande paa dette Punkt, som gjorde Forstærkning nødvendig; af den Grund blev Pillen ikke fjernet, men fornyedes med Granit.

I Fladerne paa hver Side af Pillen var Spor af smalle Granitlisener, der ikke gik ret højt op fra Soklen. Dr. Helms har i sit Værk om Ribe Domkirke formodet, at de var Rester af 3de Blindinger i hele Murfladens Bredde. Ved Fjernelsen af Skalmuren her fremkom dog ikke noget, der bekræftede denne Antagelse. Da imidlertid Gavlene paa begge Korsarmene havde Blindinger paa den nederste Halvdel, kunde det tænkes, at denne Prydelse ogsaa havde gjort sig gældende paa Sidevæggene og ligesaa maatte have været ført hen ad de vestre Væggeflader, der nu vare dækkede ved det yderste Sideskib mod nord, og Bethlehems-Kapellet mod Sydsiden. Jeg lod da Væggen for Enden af det nordre Sideskib undersøge, og her fandtes da ogsaa en Blinding med Bue. Hermed var det givet, at Korsarmene

havde haft Blindinger paa alle de udvendige Sider, og at de før omtalte Dele af Lisener vare Rester heraf, hvilket Motiv da blev gennemført, — ogsaa paa nordre Korsarms tilsvarende Væggeflade.

Den Del af søndre Korsarms vestre Væg, som dækkedes af Bethlehems-Kapellet, kunde ikke undersøges, da Billedhugger Malthé nogle Aar i Forvejen havde anbragt Skelernes Epitafium her istedet for paa den modsatte Væg, hvor det oprindeligt havde haft sin Plads. I den søndre Korsarms østre Mur fandtes tæt ved Apsis en gammel mindre Dør, der havde været muret med Tufsten og mulig gjort Tjeneste som en bekvem Adgang for Funktionærene. Den blev istandsat i Overensstemmelse med det tiloversblevne. Iøvrigt vare Korsarmenes vestre Ydervægge over Sideskibenes Tage dækkede med en Skal af smaa røde Mursten; den søndre havde Lisener ved Hjørnerne, satte i Forbindelse med en Række smaa Buer hen under Hovedgesimsen, den nordre ligesaa, men her var kun 7 noget større Buer mellem Lisenerne. Hjørnerne paa Østpartiets 3de Gavle, havde skudt sig ud og havde bragt de heri siddende Søjler samt Kvadrene over disse til at helde ud efter; Hjørnerne rettedes op og suppleredes med hvad der manglede af Granitkvadersten. Samtlige Væggeflader fornyedes med Tufsten, hvorhos nye Hovedgesimser i samme Materiale anbragtes, dog saaledes at de ved Hjørner og Kroge udførtes af Granit.

Soklen paa den søndre Korsarms Gavl var fra Portalet til det østre Hjørne ødelagt ved Ild og maatte fornyes. Det herværende ejendommelige og betydelige Portal var i ret vel bevaret Stand, hvilket sandsynligvis hidrørte fra, at det i Aarhundreder har været beskyttet mod Vind og Vejr af den senere opførte Processionsomgang om Lindegaarden, der stødte op hertil og ganske dækkede det.

Det trekantede Basrelief over Portalet (det himmelske Jerusalem) var forholdsvis ret velbevaret, ligesaa Gesimsen over det; begge trængte kun til mindre Reparationer. I Partiet om Buen herunder manglede en Del Sandstenskvadre, som vare erstattede med Mursten; ligeledes var der i selve Buen indsat nogle Partier af Mursten, som erstattedes af Sandstenskvadre.

De nederste Kvadersten af Lisenerne til hver Side fornyedes med Granit og forsynedes med en Fod, som hidtil savnedes.

Mellem Søjlerne havde Lisenerne oprindeligt været af Tufsten, men var nu flere Steder repareret med Mursten, hvilke ombyttedes med det oprindelige Materiale; i Plinterne under de symbolske Figurer, der bære Søjlerne, maatte der indsættes nye Granitblokke. Paa Grund af, at Terrainet om Kirken var hævet, førte Indgangen gennem Por-

talet ned ad Trappetrin; men da Planet udenfor blev sænket, og det tillige var Meningen at sænke Korsarmenes Gulv, maatte de da i Portalet liggende Trin borttages og et nyt indlægges i en passende Højde. Ved Undersøgelse af Fundamentet under Portalet fandtes Fragmentet af en romansk Ligsten (Fig. 12), som blev udtaget og opbevaret i Processionsomgangen. Siderne af Døraabningen ind mod Kirken, som vare meget forfaldne, bleve fornyede med Granitkvadre til Centrums-højden og Buen herover istandsat med Tuf.

Tympanon, der er af Granit, fremstiller Jesu Nedtagelse af Korset, og kan sikkert henregnes til et af de ældste Billedhuggerarbejder her i Landet. Den var sprængt ved Ild og i en saadan Tilstand, at den ikke kunde bære sig ved at hvile paa Granitlisenerne til hver Side. Der blev af denne Grund henlagt en Bronzebjælke under den, hvorhos den istandsattes saa godt, som Omstændighederne tillode det. Bronzebjælken gjordes saa bred, at den tillige kunde bære en Tykkelse af Cement, som støtter Bagsiden af Tympanon for at forene dens forskellige Dele saa solidt som muligt.

Fig. 12. Fragment af en Ligsten.

I denne Gavnl var en Del Tufstenspartier bevarede, men saa forvitrede, at de maatte fornyes. Spidsgavlen havde mistet ret betydelige Dele i Toppen og Siderne, der vare erstattede med Mursten, ved hvilken Lejlighed de øverste Partier af Blindingerne her vare blevne forstyrrede i deres oprindelige Anordning. Bunden af Blindingerne og Halvsøjleskafterne vare ligeledes saa forvitrede, at de maatte fornyes med Tuf og nogle nye Granitkapitæler og Baser indsattes; Spidsgavlene hældede ud efter, men ved Istandsættelsen blev Yderfladen bragt i Lod ved Hjælp af den nye Skalmuring, samtidig med at der lagdes ikke saa lidt til i Tykkelsen ind efter, hvorhos Underkanten af Blindingerne overalt bleve afdækkede med Granit, ligeledes Gavlskraaningens Kvadersten, der ind efter vare tildannet vinkelret, saaledes at hver Sten kom til at hvile paa et vandret Plan. Paa den nordre Korsarms Gavnl var hele Soklen ødelagt og maatte fornyes. Af Portalet her vare endnu Søjlerne til hver Side bevarede, men maatte dog forsynes med nye Baser og Fodstykker. De herpaa hvilende Tufstensbuer vare saa ødelagte — formodentlig ved Ild — at de ganske maatte ommures. Tympanon var tarvelig og tillige revnet gennem Midten.

Da der i det nordre yderste Sideskib, — ved Vestenden — sad

indmuret en vel vedligeholdt Tympanon, der passede til Portalet, blev denne indsat i Stedet for den gamle, som derpaa anbragtes i Muren, hvor den anden havde siddet.

Efter det Sted, hvor den nævnte Tympanon var indmuret i Væggen, antages det, at den hidrørte fra Kirkens oprindelige nordre Indgang (Kvindedøren), ligesaa de 2de romanske Søjler, som nu sidder i Blindingen paa det lille herstaaende Trappetaarns Nordside. Iøvrigt blev i Portalet lagt nye Trappetrin, da Terrainforholdene her, baade udenfor og indenfor, vare af samme Beskaffenhed som ved det tilsvarende Portal mod Syd. Indfatningen om Portalet, som var meget tarvelig og skrev sig fra Slutningen af det 18de Aarhundrede, var af Mursten og afdækket med Gesimser af tilfældigt sammenbragte Dele. Den erstattedes med en hel ny Granitindfatning med et Kors og Alfa Omega i Trekanten foroven.

Paa denne Gavl var ogsaa en Del Tufstenspartier bevarede, men Tilstanden var dog ikke bedre, end at den hele maatte fornyes med Tufstensmurværk. Om Spidsgavlen her gælder det samme, som er anført om den søndre Gavl.

Vinduesskraaningerne i begge Korsarmenes Vinduer vare paa den Side, der vender ind mod Kirken, bevarede, men paa det Sted, hvor Ruderne vare indsatte, vare Vindueshullerne udvidede ret betydeligt. Disse indskrænkedes nu til deres oprindelige Omfang og samtlige Vinduer afdækkedes i Underkanten med Granit, og blyindfattede Ruder indsattes.

Korsarmenes vestre Vægge, hvis nederste Dele ere dækkede af de tilstødende Sideskibe, har i de øverste Dele rundbuede mindre Vinduer, som alle vare tilmurede med Tuf, hvilket saaledes rimeligvis er sket allerede, da Hvælvingerne bleve indsatte.

Disse Vinduer, der sandsynligvis har svaret til Højkirkens oprindelige, ere rundbuede med Rundstave paa den indvendige Side. Det sydligste blev genaabnet, hvorimod de andre maatte forblive tilmurede, da Tagene over de inderste Sideskibes Forhøjelse dækkede for en Del af dem. Det nordligste Vindue i den nordre Korsarm danner en Undtagelse, idet det ikke alene sidder lavere nede, men tillige er meget længere end de andre. Det er ligeledes forsynet med rund Bue og med Rundstave til den indvendige Side.

Apsis og Korsarmene har flere mærkelige Træk, hvorved de, — uagtet den aabenbare Paavirkning af de romanske Kirker ved Rhinen — dog skiller sig fra disse, og viser langt længere mod Syd, idet Planen af Apsis er hesteskoformet, og ligesaa Buen over Portalet i søndre

Korsarms Gavl; tillige har Kuplen over Koret en Form, som ikke findes mellem Ribe og Venedig eller Ravenna.

Sammenlignet med hvad der er fremsat i P. A. Rosenbergs Artikel »Nyere Forskninger over Bygningskunsten i Lilleasien (Strzygowitz)« i »Architekten« af 12. Marts 1894 — faar det her anførte forøget Interesse. Ved de nævnte Bygningsdele er tillige den Mærkelighed, at Stikkene over alle Buerne (undtagen over Vinduerne i Vestsiden) — i Yderkanten udvider sig opefter til Spidsbuer paa samme Maade, som langt senere var Brug i Florents o. a. St. Mulig har Langhuset haft samme Egenhed, men dette har ikke været til at paavise, da de oprindelige Vinduer og Døre ere forsvundne ved, at der i sin Tid indsattes større Vinduer i Højkirken og de inderste Sideskibes Ydermure omdannedes til Arkader. Ved de tilbagestaaende gamle Dele af Mariataarnet og Vestpartiets Facader kunde denne Ejendommelighed ikke paapeges, ligesaa lidt inde i Kirken, hvilket sidste maaske kan have sin Grund i, at alle Flader her vare bestemte til at pudses og males.

Kuplen var i god Stand, den havde vel nok nogle Revner, men dog ikke af indgribende Betydning. I dens Midte var et rundt Hul af ca. 3 Alens Diameter, som sikkert var oprindeligt og findes i flere katolske Kirker, hvorfra der fra Tidsspirets Klokker hænge Snore ned i Kirken.

Da der nu ikke var Anvendelse for Hullet efter dets Bestemmelse, og da det ved Ildebrandstilfælde ikke vilde være heldigt at have i Tagværket, blev det tilmuret. Over Kuplen befandt sig et kolossalt ottekantet Anlæg om denne, som bares over Hjørnerne ved mægtige Bueslag, der oprindeligt havde været murede med Tuf, men senere vare supplerede med Mursten. Dette lod formode, at der herfra havde hævet sig en ottekantet Overbygning, som f. Ex. paa Abbedikirken i Laach og flere andre Steder. Under et Ophold i Laach benyttede jeg Lejlighed til paa Kirkeloftet at se, hvorledes den ottekantede Overbygning var funderet, og det viste sig da, at den bares af en meget lignende Konstruktion som den i Ribe Domkirke. Jeg gjorde da en Tegning til en saadan Overbygning, men uden Tro paa at faa dette gennemført, da de statiske Forhold ikke vare helt betryggende, idet nemlig her ikke var et Hvælvingsfag mellem Koret og Apsis, hvorved den Modstandskraft, som Højkirkens og Korsarmenes Mure afgave, manglede mod Øst, hvilket jo mulig kunde være Aarsag til, at en saadan Overbygning enten var blevet fjærnet, eller ikke var kommet til Udførelse. Imidlertid afgav det ottekantede Plan en ud-

mærket Basis for Tømmerkonstruktionen af Spiret over Korset, der anlagdes med Rammer herpaa.

Arbejdet med Spiret og Tagværket over Korsarmene og Apsis var ved begrændset Licitation overdraget til Tømmermester Peter Thommesen fra Levring, der udførte dette Hverv paa den bedste Maade, uagtet han havde mange Vanskeligheder at kæmpe med. Det bestilte pommerske Tømmer udeblev 2 Maaneder, saa at Tiden trak saa langt ud, at Rejsningen af Tagværket og Spiret maatte foregaa sent paa Efteraaret i Kamp med Sne og Regn, og med at holde Fugtigheden borte fra Hvælvingerne. Som Formand fungerede Jacob Thommesen.

Det gamle Tagværks Vinkel var før for lav og konstrueret med Opskalker, saaledes at Tagenes Flader dannede en Hulning, hvorefter Gavlene vare formede, hvilket gav et mindre heldigt Udseende. De hidrørte fra en senere Tid, nemlig fra 1734, hvilket Aarstal Vindfløjen paa det nedtagne Spir var mærket med. Spiret, der var præget af den Tids Stil, var for spinkelt og maatte nedtages tillige med Tagværket.

Fløjstangen opbevares i Processionsomgangen, medens de Jernornamenter, der fandtes paa den, anbragtes paa den nye Fløjstang. Kobbertækkerarbejdet overdroges ligeledes ved begrændset Licitation til Kobbersmed Harnich fra Kjøbenhavn, og blev i alle Maader tilfredsstillende udført tiltrods for den ugunstige Aarstid. Hermed var Arbejderne ved Østpartiet afsluttet. Efter Henry Petersens Død Sept. 1896 overtog Arkitekt Gnutzmann Pladsen som Komitéens Formand til Juni 1897, da Museumsdirektør, Dr. phil. Møllerup indtraadte i Komitéen.

Vestpartiet

1897—98 bleve Arbejderne ved Mariataarnet og Vestpartiet paa-begyndt.

Det sidstnævnte, der er opført af Tufsten, danner noget for sig, idet det fra Vestgavlen til Østsiderne af begge Taarnene har en ikke ubetydelig større Bredde end Højkirken, dog saaledes, at dennes Inderflade er ført helt ud til Vestgavlen, medens Tillæget i Bredden af Vestpartiet bestaar i, at Murene her ere gjorte tykkere. Den store Murtykkelse lader formode, at her har staaet, eller er paatænkt Opførelsen af et af de mægtige Afslutninger for Vestenden, flankeret af 2de mindre Taarne som Mariataarnet, hvoraf der findes nogle ved romanske Kirker ved Rhinen.

Mulig kan der ogsaa have været en anden Hensigt forbunden med at gøre Vestpartiets Mure tykkere end Højkirkens. Herved kunde

nemlig opnaas, at Vestgavlen blev ikke saa lidt bredere og vilde kunne udvikles til noget langt større og mægtigere, end om den kun havde haft Højkirkenes udvendige Bredde. Da Vestpartiet havde større Bredde end Højkirken, og da Taget maatte have samme Vinkel, saa opstod her en Forskel mellem Planerne, der medførte, at der maatte opføres en Gavl ligemed Østsiden af de 2de Taarne, mod hvilken Langhusets Tag da endte. De Rester af Vestpartiets Arkitektur, som fandtes, omfattede Hovedportalet, Blindingen paa hver Side af dette, og Blindingerne paa Facaderne mod Nord og Syd; iøvrigt var her intet at holde sig til, — alt var forsvundet. Vest, Syd og Nordsiderne vare dækkede med en Skal af smaa røde Mursten uden nogetsomhelst Spor af Arkitektur, og over det tiloversblevne af det oprindelige var et Tilbagespring af ca. 12 Tommer. Alt var saaledes forsætlig hugget bort, hvorefter man havde glattet Fladen med Mursten, uden af føre den frem til dens rette Plan.

Som før berørt, fandtes hos Terpager en Tegning af Vestgavlen, der indeholdt saa meget, at den kunde tjene til nogen Vejledning ved Behandlingen af Trekanten foroven, hvorfor jeg saavidt muligt benyttede Motivet herfra og søgte at sammensmelte det med det forneden givne, saaledes at Gavlen kom til at danne en Helhed.

Gavlen opførtes af Granit med Tufsten i Blindingerne. Graniten blev fisket op af lille Bælt og kom til Ribe med Tang og Kolonier af Skaldyr paa sig. Denne Granit blev valgt, fordi hver Sten har sin egen Farve, og derved giver den smukke Variation, som savnes, naar den er brudt af ét Fjeld; dog maatte Dele af større Omfang, — saasom Indfatningen af det store runde Vindue og Afdækningen i Underkanten af Blindinger og Vinduer, — udføres af bornholmsk Granit. Portalet var meget forfaldent og forvittret, men frembød selv i denne Tilstand saa meget smukt, at det for enhver Pris maatte bevares saa vidt det lod sig gøre; det blev istandsat med knust Granit af samme Farve som de paagældende Dele, blandet med Cement. Det lykkedes paa denne Maade at konservere det og bevare det tiltalende Udseende, som saadanne gamle Minder have. Det inderste Led i Portalet, der havde optaget Gesimserne over Kapitælerne, Soklerne o. s. v. manglede, hvorved Døraabningen havde faaet noget lavt og trykket i Forholdene; men dette blev hævet ved at indsætte et nyt af Granit, der ikke blev glattet for meget, for at det kunde harmonere med de gamle Dele. Søjlerne rettedes saavidt muligt, hvor de stode skæve. Partiet mellem Rundbuen og Spidsbuen, der var meget forfaldent, maatte nedtages og fornyes, dog med Anvendelse af de gamle Kapitæler og Baser, hvoraf dog

et Par Stykker maatte erstattes af nye. Over Spidsbuen opførtes en Granitgavl med I. H. S. Blindingerne til hver Side af Portalet bleve tildels fornyede og omtrent i Centrumshøjden prydede med de her siddende kløverformede Figurer, hvis Hovedtræk fandtes i det gamle Murværk.

Den smukke Sokkel som var i en halv opløst Tilstand, rettedes op, hvorhos den suppleredes med de manglende Dele. Soklen er til hver Side af Portalet af forskellig Højde og med noget forskellige Led, og Gesimserne til hver Side over Kapitælerne sidde ikke i samme Højde.

Denne Uensartethed fortsætter sig gennem hele det Indre af Højkirken, hvor endogsaa Buerne ind til det søndre Sideskib ikke er saa lidt højere end de tilsvarende mod Nord.

Lisenerne paa hvert Hjørne af Vestgavlen, der endnu stode med deres Gesimser ved Centrumshøjden af Blindingerne, vare saa forfaldne, at de helt maatte nedtages; nye Fundamenter lagdes her, Lisenerne genopførtes og fortsattes op til Hovedgesimsernes Højde, hvor en Buefrise, baaret af Konsoler med Hoveder, tvers over Gavlen, forenede dem. Hovedgesimsen paa Nord- og Sydsiden førtes om Hjørnerne, hvor de over Lisenerne afsluttedes med Løver, og Gavlskrainingerne afdækkedes med Granit; ligesaa Vestpartiets Gavl mod Øst. Over Portalet indsattes det store runde Vindue, i Spidsgavlen Granithalvsøjlerne mellem Blindingerne 3de Vinduer, og øverst en Mariafigur i en Niche. Paa Gavlspidsen opsattes et Kors af Egetræ, beklædt med Kobber og delvis forgyldt. Den søndre Side blev behandlet med Blindinger, ligesaa den nordre. Vinduet i den søndre Side, der ikke syntes at være det oprindelige, maatte flyttes noget til Siden af Hensyn til Mariataarnet og Anordningen i Facaden; indvendigt blev det indrammet med Rundstave.

Under Hovedgesimsen bleve de 2de Sidefacader afsluttede foroven med Buefriser og Soklerne her bleve rettede op og istandsatte. I Syd-facadens nederste Blinding ved Hjørnet var, — medens hele den øvrige Flade var af Mursten, — endnu bevaret en gammel Dekoration i Tuf, nemlig et Hjul, formentlig den hellige Katarinas Symbol, hvilket blev istandsat. I denne Mur fandtes tæt ved Mariataarnet en tilmuret gammel, mindre Indgangsdør, som blev genaabnet. I Gavlens store runde Vindue og i Vinduet mod Syd indsattes blyindfattede Ruder.

En stor Fare for Sammenstyrtning af Vestpartiets søndre Mur fra Mariataarnet til Gavlen blev lykkelig undgaaet. Paa dette Sted havde tidligere ligget 2de Kapeller, som man havde forlænget ved at

bryde 2de, $2\frac{1}{2}$ Alen dybe rundbuede Aabninger i Muren. Mellem disse var kun en Pille af omtrent 1 Alens Tykkelse, og gennem denne var yderligere ført en Døraabning, saa at Muren var uden tilstrækkelig Støtte i en Bredde af ca. 10 Alen. Følgen heraf var, at der havde dannet sig en Revne opefter gennem Vinduet til Hovedgesimsen, og den Del af Muren fra Revnen til Hjørnet havde begyndt at give sig udefter, saa at der indvendig var Forskel paa Planerne paa hver Side af Revnen. De omtalte Aabninger blev hurtigst muligt kompakt tilmurede.

Samtidig med Vestpartiets Istandsættelse opførtes til noget over dettes Hovedgesims Mariataarnet.

Som bekendt blev dette Taarn nedbrudt i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Hos Terpager ses en Afbildning af det. Det er ganske tarveligt og dækket med et Sadeltag.

Den halve østligste Del heraf havde man ladet blive staaende, da den dækkede for Enden af det inderste Sideskib og for Galleriet herover. Vigtige og vejledende Dele af dets Arkitektur bleve heldigvis herved reddede.

I den Del, der dækkede for Galleriet, saas en Rest af et oprindeligt Vindue. Tillige stod Levningerne af en med røde Mursten opført Vindeltrappe. At det Ydre havde været udført i Sandsten og Tuf fremgik af det i det søndre Sideskib synlige Fragment af Facaden.

At Taarnet er blevet opført senere end det af Tuf alene opførte Vestparti kan vistnok dels sluttes af, at Mursten som først senere er komne i Brug, er anvendt indvendigt, medens man endnu har kunnet benytte Tuf til det Ydre, og dels af at Soklen ligger ikke saa lidt højere end Vestpartiets, hvortil man maa søge Grunden i, at Terrainet i den forløbne Tid er tiltaget i Højden.

Den Del af Taarnets Sokkel, der laa udenfor Sideskibets Vestgavl, havde en Revne af 1 Tommes Aabning, som gik ned i Fundamentet. Ved imidlertid at borttage Soklen og det øverste af Fundamentet viste det sig, at Forskydningen i denne ikke havde sin Grund i at Fundamentterne vare svækkede, og det gamle Grundlag beholdtes da tillige med den tilbagestaaende Del af Taarnet. De gamle Fundamenter bleve fjernede indtil ca. 4 Alen i Dybden, herunder fandtes der fast Bund, bestaaende af Rullesten lagte i Kalk. Herpaa blev støbt et tykt Betonlag og den nederste Del af Murværket opført og sat i solid Forbindelse med den tilbagestaaende Del af Taarnet. Da det undertiden medfører Ulemper at forene nyt og gammelt Murværk, idet det tilføjede ikke sjældent sætter sig, blev hertil og i det hele taget ved

Kirkens Restauration anvendt hydraulisk Kalk, hvorved man ikke har noget at befrygte i saa Henseende.

Grunden til at Mariataarnet paa dette Tidspunkt ikke blev opført højere end til noget over Vestpartiets Hovedgesims, var, at man tvivlede om, at Tiden var gunstig til at faa det hele fornødne Beløb bevilget. Ligesaa med Hensyn til Beløbene til Orgel, Alter og Stolestader. Da den omtalte Del af Taarnet var blevet opført, var der ingen, der tvivlede om, at det burde genopføres i sin Helhed og de 57,000 Kr., som var fradraget for den øverste Del, bevilgedes Aaret efter, ligesom ogsaa Midlerne til Anskaffelse af Orgel, Alter og Stolestader opnaaedes senere.

Taarnet blev da helt opført med Granit i alle Detaillerne og med Tufsten i Murfladerne; det fornyedes med et Spir, hvortil der var gjort Studier ved de rhinske Kirker, hvor den anvendte Form er typisk for den romanske Stil. Paa Fløjstangen blev opsat en Hane som Vindfløj. Taarnet blev forsynet med en Vindeltrappe af Granittrin, hvilende paa en muret rund Pille i Midten, der gaar saa højt op, at den bærer Midten af Hvælvingen, der lukker over Trappen. Denne giver Adgang til Galleriet og til Loftet paa Højkirken, over hvilket Vejen nu fører til det store Taarn. Denne var før gennem det øverste Kapel i det store Taarn, hvor nogle stejle Trapper førte op gennem Hvælvingen, hvori der var brudt et Hul.

Murarbejdet ved Vestpartiet og Mariataarnet var overdraget til Murermestrene Th. Schledermann og Evers fra Roskilde; Stenhuggerarbejdet til Stenhugger O. V. Nielsen fra København, Tømmerarbejdet for Vestpartiets Vedkommende til Tømmermester Jens Rasmussen fra Esbjerg, og for Taarnets til Tømmermester Daugaard Peters af Ribe; Kobbertækkerarbejdet til Vestpartiet var overdraget til Kobbersmedene Graff & Giessing, og for Mariataarnets Vedkommende til Graff & Bach. Murerformand var A. C. Andersen, der vedblev at fungere til alle Arbejdernes Afslutning. I Taarnet anbragtes 2de Klokker, som havde haft deres Plads i det store Taarn fra den Tid, Mariataarnet blev nedrevet.

Det siges, at den næststørste Klokke i det store Taarn, »Maria-klokken«, tidligere har haft sin Plads i Mariataarnet, men efter min Anskuelse er den altfor stor, til at man med god Samvittighed kunde anbringe den der. Hvis den har været der, kunde det næsten antages, at Svingning med den kunde have været medvirkende Aarsag til Taarnets Undergang. Jeg foretrak da at lade de 2de mindste Klokker hænge op i Taarnet. Til disse anvendtes nogle af Fabrikant H. C. Møller i København konstruerede Taplejer, som lettede Klokkernes Bevægelse og have vist sig meget hensigtsmæssige.

Højkirkens

Mure havde paa det Stykke fra Triforiumsgallerierne op til Hovedgesimsen — ved Hvælvingernes Tryk gennem de 2de store Gjordbuer — givet sig ud i en Bue fra Østkanten af Taarnene og til Vestmuren paa Korsarmene, saaledes at den midterste Del var 10 á 12 Tommer længere ude end Endepunkterne. Dette var meget synligt, og vilde være blevet fremhævet endnu mere, hvis en ny Hovedgesims havde fulgt denne Bue.

Da de udvendige Murflader nu vare dækkede med en Skal af røde Mursten og i det hele taget i en meget tarvelig Forfatning, og da den skulde fornyes med Tufsten, benyttedes Lejligheden til at regulere de krumme Linier.

Sideskibenes Tages Bagkanter gik saa højt op, at de i en Alens Højde dækkede for den nederste Del af Højkirkens Vinduer, hvilket gav disse et trykket Udseende. Disse Tage bleve sænkede saa meget, at Vinduerne bleve helt fri, hvorved Udseendet forbedredes meget, ligesom Kirken vandt ikke saa lidt Lys derved. Vinduernes Spidsbuer stode dels i Tuf og dels i Mursten. Paa den søndre Side vare de gjorte indtil $\frac{1}{2}$ Alen lavere end oprindeligt. De bleve ommurede med Tuf, ligeledes Rundstaven i Spidsbuerne. I de 2de vestligste Fag af de nordre Vinduer var Rundstavene af Mursten, hvilket hidrørte fra Istandsættelsen efter Nedstyrningen af det store Taarns sydøstlige Hjørne 1283; de bevaredes som et historisk Minde. Nye Hovedgesimser af Tuf anbragtes i hele Længden. Hele Tagværket af Højkirken nedtoges, da det havde de samme Fejl, som omtalt for Korsarmenes Vedkommende, og blev helt fornyet, hvorved det fik en højere Rejsning, og blev bragt i Overensstemmelse med det nye Tag paa Korsarmene. Restaurationen af de yderste Sideskibe begyndtes nu.

Mellem Stræbepillerne her indsattes under hver Gavl nye Vinduer, delte med 2de murede Sprosser, der foroven samledes med Spidsbuer, omsluttet af en større i Vinduernes hele Bredde. De gamle Vinduer vare temmelig uformelige, omgivne med tarvelige vinkelrette Profiler, saa at der ikke var nogen Grund til at undlade at indsætte andre.

Trappetaarnet mod Nord istandsattes, Tømmerværket i Spiret repareredes, Blytækningen fornyedes, og der opsattes en ny Fløjstang. Trappetaarnet mod Syd bestod da, som før bemærket, af en tyk Pille, i hvis Indre en muret Vindeltrappe fandtes; denne blev afsluttet foroven med en Hvælving.

Om dets Ydre blev opført Murværk, der førtes højere op, og for-

synedes med et kegleformet Spir. Kuglen paa Fløjstangen er den, der tidligere sad paa Spidsen af det ældre nu nedtagne Spir over Koret.

I Bethlehemskaapellets Ydermur fandtes et gammelt tilmuret Kældervindue, som blev konserveret tillige med dets Jerngitter. Vinduet hidrører fra en gammel Gravhvælving, som senere er blevet forstyrret ved at man sænkede Gulvet i Kapellet. Nedgangen til dette Rum havde været i det ved Kapellet nærmest liggende Hvælvingsfag mod Vest og eksisterer endnu tildækket med en Lem.

Galleriernes Ydermure vare i ret god Stand, og Arbejdet ved dem kunde for en stor Del indskrænkes til, at Hvidtningen fjernedes af de røde Munkemursten, og at manglende Hovedgesimser anbragtes. Fra disse førtes flade Tage op mod Højkirkenes Mure til Underkanten af Vinduerne her.

De 2de østligste Fag af det søndre Galleri var allerede, — sandsynligvis ved Kirkens Opførelse — blevne forhøjede, alt af Tuf, hvorfor dette Parti af Galleriets Ydermur blev staaende i det oprindelige Materiale. De gamle Vinduer paa Gallerierne vare alle tilmurede og maatte vedblive at være det paa Grund af Forholdene. Dog var der et, som var frit, men kun ind mod det ydre søndre Sideskibs Loft. Dette blev aabnet og blyindfattede Ruder anbragtes heri.

Mod disse Vægflader blev da fra Gavlene paa de yderste Sideskibes Mure ført Tage ind, hvorfra Vandafløbet samledes i Nedløbsrør, som gik ned gennem den øverste Del af Stræbepillerne, og derefter ud til Siden, hvor de i en Rille førtes ned. Samtlige Tage bleve tækkede med Kobber af Kobbersmedene Graff & Bach, Murerarbejdet udførtes af Murmestrene Th. Schlederman & Evers og Tømrerarbejdet af Tømremester Daugaard Peters. I Vinduerne indsattes de fornødne Jernskinner tillige med blyindfattede Ruder.

Hermed var Domkirkens hele Ydre restaureret. Af den tidligere Processionsomgang var endnu kun et mindre Stykke tilbage af den vestre Fløj, men den var i den ynkeligste Forfatning. Grunden til, at denne sjeldne Rest lykkeligvis blev bevaret, maa rimeligvis søges i, at Latinskolen her kunde faa et Gymnastiklokale, og Kirken et Rum til at opbevare Materialier o. l., til hvilket sidste det sydligste Hvælvingsfag var adskilt ved et Bindingsværksskillerum.

Murene hældede udefter og af de spidsbuede Aabninger var kun svage Spor tilbage, alle Profiler vare borthuggede og firkantede Lemme indsatte, hvor Aabningerne havde været.

Taget var forholdsvis lavt, afvalmet til Enderne og dækket med

almindelige Tagsten, hvoraf mange vare ituslaaede. Hvælvingerne vare faldefærdige, Ribberne brudte og store Stykker udfaldne af Hvælvingkapperne.

Det sydligste Hvælvingfag dannede Hjørnet af Processionsgangen; foruden dette var der 2de hele Hvælvinger, samt en Trediedel af en 4de, hvor Lokalet afsluttedes med en Mur. De $\frac{3}{4}$ af den sidstnævnte Hvælving opførtes igen og ved en ny Gavl afsluttedes Rummet mod Nord. Mod Syd blev Taget ført om Hjørnet, saaledes som det tidligere har fulgt Anlægget af Gangen.

Væggene bleve ved Skalmuring bragte i Lod paa Ydersiderne, og de 3de spidsbuede Aabninger mod Lindegaarden restaurerede. Murene bleve opførte til en passende Højde og forsynede med Hovedgesimser, hvorunder blev indsat en Kløverfrise.

Taget fik mere Rejsning og dækkedes med Munketagsten.

Om Bygningen sattes en Granitsokkel, og i den nye Gavl anbragtes en jernbeslaaet Dør. I det sydvestlige Hjørne staar et gammelt Ildsted med et ret ejendommeligt Præg; det antages at have været indrettet til Brug for Haandværkere, naar der foretoges Reparationer paa Kirken, særligt med Hensyn til Blytækkerne, hvis Smeltekeddel m. v. endnu forefandtes og anbragtes paa Ildstedet.

I Lokalet blev lagt et Murstensgulv i Mønster, og i det sydligste Hvælvingfag hensattes de før omtalte i Jordan fundne Stenligkister, tilligemed forskellige Ligstene og Fragmenter fra Kirken.

Kirkens Indre

Kirkens Indre var i 1882 saaledes: Hvælvingerne tilsyneladende i god Stand og hvidtede, Ribberne samt Halvsøjlerne ned ad Væggene malede med en gul Farve, Vinduerne i Apsis meget udvidede med indsatte røde og blaa Glas, og Højkirkens Vinduers nederste Del tilspærrede i en Alens Højde. Gulvet i Korsarmene og Koret laa højere oppe end nu, ligeledes i Apsis, hvortil en Trappe førte op med murede Vanger, fra hvilke Brystningerne var førte hen til Hjørnerne ved Apsidens Forkant. Dette var senere Tilføjelser og skjulte for en Del Foden af Pillerne, ikke alene ved Kordøren, men ogsaa paa Hjørnepillerne ved Apsis.

Trappevangerne og Trinene vare dækkede med sorte Marmorplader, skaarne ud af de Gravstene, der bleve tilintetgjorde ved Restaurationen 1845.

Da de bleve borttagne, saa man, at Undersiden dannede Ornamente og Inskriptioner, hvoraf der desværre ikke kunde tilvejebringes noget

sammenhængende Hele. Navnlig beklagedes Tabet af Ligstenen over Anders Sørensen Vedel; man vidste, at den var sønderskaaret ved den nævnte Lejlighed, og man havde haabet nu at genfinde i det mindste Dele af den.

Til trods for Ødelæggelsen af saa mange Ligsten, var der dog endnu en stor Rigdom af dem tilbage; men de vare tagne fra deres Pladser i Hoved- og Sideskibene og lagte som Gulve, dels i Vestibulen og dels i de yderste Sideskibe, saa at de ikke betegnede Gravstederne, hvor de hørte til. Da de saaledes ikke opfyldte deres Bestemmelse, og da de sjældent smukke Sten gik deres Undergang imøde ved at slides op som Gulvbelægning, bleve de opstillede langs Væggene i Sideskibene og hvor det ellers lod sig gøre.

Der blev dog ikke Plads til dem alle i Kirken, men en Del maatte hensættes i Resten af Processionsomgangen. Hans Tausens Gravsten blev anbragt for Enden af det inderste søndre Sideskib til venstre for Indgangs døren til Mariataarnet.

Indtil Fyrreerne i forrige Aarhundrede havde Kirken et ret stort Alter i Renaissancestil, men dette blev da nedtaget; Dele af det var anbragt forskellige Steder i Kirken. Istedet var der blevet opsat et Alterbord af Fyrretræ, samt et temmelig stort Kors, der var hvidt lakeret og forgyldt og havde sin Plads tæt ved Bagvæggen i Apsis.

Altersranken havde Balustre af støbt Jern, broncerede, og med Haandliste af poleret Mahognitræ, ligesaa Skranken om den prægtige Døbefont, der havde sin Plads i Alternichen i den nordre Korsarm. Midt i den søndre Korsarm stod den store femarmede Messinglysestage. Korstolene havde mistet den — ved saadanne — sædvanlige Bagvæg over Sæderne, og istedet var mellem de udskaarne Gavle lagt et Tværstykke af Træ, hvorfra et Drapperi hang ned til Stoleryggene.

Orgelet havde til Fyrreerne sin Plads tværs over Højkirken, hvor denne støder til Korsarmene.

Der er Beretninger om, at Orgelet først skal have siddet paa den nordre Pille, »der hvor Mariafiguren er malet«, — og derefter paa den søndre, nærmest Korsarmen; men Orglet er saa stort og højt, at man neppe kan tro, at dette har været muligt. Naar der tales om, at Orgelet har været anbragt paa Sydsiden, hvortil Grunden anføres at være, at man var bange for at anbringe det i den vestre Ende, da det vilde tage for meget af Lyset fra det store Vindue over den vestre Indgang, saa kan dette dog maaske forstaas saaledes, at det har siddet paa den søndre Væg af Vestpartiet. Ved Mariataarnets Opførelse fandtes nemlig en Gang gennem Muren her, der kunde tænkes at have været

Indgang til Orgelet fra Taarnets Vindeltrappe. At dette Arrangement ikke har behaget, kan jo nok forstaas, hvorfor man har tænkt paa Udveje til at komme bort herfra, dog stadig bevarende sin Skræk for at tage Lyset bort fra det vestre Vindue.

Da er det, at den store Ide undfanges om at sætte Orgelet paa tværs af Kirken under den Hvælving, som er nærmest Korsarmene, — hvilende paa 4 Stolper! Den Tanke skyldtes ifølge et Vers, der var malet paa Pulpituret under Orgelet, den daværende Stiftsøvrighed, og gennemførtes af den næste. Verset lyder saaledes:

Indtil Aar MDCCLXIV.

Paa nordre Mur man mig rystende saa hænge,
Jeg kunde støttesløs mig selv ej bære længe,
Da Hr. Stiftamtmand Schack og Biskop Brorson paa
Fast Grundvold tænkte paa min Bygning sat at faa.
Hvad hine tænkte først, men kunde ej afgøre,
Det lod Hr. Lewetzau og Dr. Block udføre;
Mit Værk forbedret, min Beklædning prydet blev
Og jeg, hvor jeg nu staar, stod lærdig da man skrev

Aar MDCCLXX.

Paa Orglet selv fandtes følgende Vers malet:

Paa Pillen hvor man ser Maria malet staa,
Der sad vort Orgelværk i Kirkens første Aar;
Dog siden hørte man fra dette Sted ej spille,
Thi den henflyttet blev op til den øverst Pille;
Men at den atter er forfløt, og her nu staar,
Og deler Toner ud til Menighed og Chor,
Derfore Amdi Worm bør ihukommet være,
Thi han som Bygningsmand fortjener denne Ære.

I Dansk Ugeskrift 2. Række 1842 taler Høyen om at »Tømmermanden« tillige med de andre Herrer faar deres Daad foreviget i det anførte Vers, — men Amdi Worm er Orgelbyggeren, der kun har forfærdiget Instrumentet, og er saaledes rimeligvis uskyldig i, at den geniale Tanke kom til Udførelse.

Imidlertid stod Orgelet ikke her længere end i 63 Aar, saa blev det af de utaknemmelige Efterkommere flyttet hen i Vestpartiet, og har mærkeligt nok bevaret denne Plads til vore Dage.

Stolestaderne der vare af Fyrretræ malet som Eg, kunde ikke benyttes; de havde ikke nogen Kunstværdi, og de bleve af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet givne til Kirken i Sønderho.

Gulvet var med Undtagelse af de yderste Sideskibe belagt med moderne ottekantede gule Teglstensfliser med smaa Kvadrater i Hjørnerne; da disse anvendtes i alle Slags Lokaler og gjorde et temmelig

ordinært Indtryk, vare de ikke passende for en Kirke som Ribe Domkirke. Det nederste Kapel i det store Taarn var belemret med en stor og simpel Trappe, som fulgte de 3 Sider af Rummet til Højde med Gulvet under Orgelet, og var ved en udhugget Gang gennem Muren sat i Forbindelse med dette. Som Indgang til dette Kapel havde der tidligere været en temmelig stor spidsbuet Aabning, der nu var tilmuret saa meget, at her kun var en smal Dør. Dette var sket af Hensyn til, at en tyk Mur var ført tværs over Kirken, skilte denne fra Vestibulen og bar Forkanten af Gulvet til Orgelet. Mod Sydsiden viste det sig senere, at her ogsaa var en Dør tilmuret i samme Anledning.

Denne Mur havde 3 Døre, foroven et Rækværk for Orgelet; den havde et ret hverdagsagtigt Udseende, hvorhos den tillige skadede Synet mod Vest i Kirken, da den lukkede for den halve underste Del af Hjørnerne ved Vestgavlen, hvor Søjlebundter fra Hvælvingerne vare førte ned til Gulvet.

Arbejderne indvendigt begyndte med, at der i Korsarmene, Koret og Apsis byggedes Stilladser, for at man kunde komme til Klarhed om, i hvilken Tilstand Hvælvingerne, der alle vare af Tuf, befandt sig.

Halvkuplen over Apsis og Kuplen over Koret havde en Del Revner, men var dog i ret god Stand, hvorimod Hvælvingerne over Korsarmene, hvad der allerede kunde skønnes ved at se deres Overflader, vare meget forfaldne.

De før omtalte Ankere indlagdes i Murene, og Vinduernes indvendige Sider istandsattes her ligesom i Apsis.

Ved Afbankningen af Kalkpudsen i Apsis og over Koret samt paa de 4 Buer, der bærer dettes Kuppel, viste det sig, at al gammel Pudsning var fjernet og ny, stærkt sandblandet paaført i Stedet; herved skuffedes Haabet om, at her mulig kunde findes Spor af gamle Dekorationer. Ribberne i Korsarmenes Hvælvinger havde nogle Spor af Farvedekorationer, som angav, at de ved Baand tværsover havde været delt i korte Længder, — hvorimod Hvælvingskappene intetsomhelst fremviste.

Paa Væggefladerne fandtes kun en mandlig Figur helt oppe under Hvælvingen paa den nordre Korsarms Gavll, malet paa Pudsen med rødlige Konturer.

Det meste af Pudsningen paa Væggene maatte fjernes. Halvsøjlerne i Apsis og i Korsarmene vare dækkede med et meget tykt Lag Puds, som gave dem et plump Udseende; de forskønnedes dog meget i Proportionerne, da Pudsen blev borthugget.

Paa den søndre Korsarms østre Væg gik en Halvsøjle fra Hvælvingensribben ned og traf skævt paa Toppunktet af Gavlen over den herværende Alterniche, hvor den endte med en firkantet Klods. Dette saa meget uheldigt ud, hvorfor den nederste Ende af Halvsøjlen blev fjærnet, og istedet for anbragt en Basis baaret af et Hoved, i Lighed med den Afslutning forneden, som den tilsvarende Halvsøjle paa den vestre Væg har.

De 2de Alternicher i Korsarmene tillige med de hertil hørende Gavle, der begge vare opførte med Tufsten, samt Granitsøjlerne, der bare dem, bleve istandsatte.

I Bünden af disse Nicher blev lidt under Centrumshøjden fundet smaa cirkelrunde Vinduer med Skraaning indefter; de havde været forlængede nedefter med firkantet Afslutning, men vare for længe siden tilmurede med Tuf og omdannede til runde. Vinduet i den søndre Niche vil ikke kunne genaabnes paa Grund af, at her staar en Pille udenfor Muren, men i den nordre vil det kunne gennemføres, naar Omstændighederne tillade det.

Soklerne paa disse Vægge vare meget forfaldne, og bleve fornyede med Granit; Pillerne paa hver Side af Apsis, der vare af Granit, her og der blandede med Sandsten ligesom de tilsvarende ved Kordøren, istandsattes.

Gulvene i Korsarmene, Koret og Apsis bleve sænkede til deres oprindelige Højder, hvorved Pillernes Basis kom til deres Ret og fik Præget af kraftig Bæreevne tilbage. I det nordøstligste Hjørne ved den nordre Gavl findes et gammelt Gravsted, hvorom tales nærmere i Helms »Ribe Domkirke«. Det har en rundbuet Aabning 17" dyb, $2\frac{3}{4}$ Alen bred og er forsynet med en Gavl. Herpaa fandtes svage Spor af malet Dekoration, hvori der skimtedes forgyldte Glorier.

Paa det Sted, hvor den lille Dør i søndre Korsarms østre Side tæt ved Apsis blev fundet og genaabnet, havde før en Mindetavle over Biskop Hegelund sin Plads. Den maatte nu flyttes og blev anbragt paa den ligeoverfor liggende Væg i den derværende Blinding.

Paa den søndre Gavl findes til hver Side af Portalet 2de smukke Epitafier, men i daarlig Stand, da man har brugt Jerndupper og Klamer af samme Materiale til at sammenholde Stenindfatningernes Dele, hvorved de er blevne sprængte af Rustdannelsen.

Højkirkens Hvælvinger vare, ved at Sidemurene havde givet sig ud efter, revnede langs Siderne; en stor Del af Ribberne havde taget Skade og Kapperne ligesaa, hvilket medførte større Udgifter end forudsat. De 2de østligste Hvælvinger vare oprindelige og opførte af Tuf,

medens den vestligste og Hvælvingen over Orgelet vare af Mursten, hvilket hidrørte fra Istandsættelsen efter Nedstyrtningen af det sydøstre Hjørne af det store Taarn Julemorgen 1283, hvorved disse Hvælvinger knustes og tillige mange Mennesker af den forsamlede Menighed dræbtes.

De 3de Hvælvinger i Højkirken ere adskilte ved 2de mægtige Gjordbuer, der paa det nedadvendende brede Plan har haft svære Rundstave, hvoraf den vestligste rimeligvis var nedfalden ved det nævnte Ulykkestilfælde. Selve Gjordbuen var i daarlig Stand og større Partier af den maatte ommures. Rundstaven kunde ikke genopsættes med Murværk, da det fornødne Vederlag til Siderne ikke kunde tilvejebringes uden ved store Udhugninger, hvilket det vilde været forbundet med Fare at foretage, og Rundstaven blev derfor formet af det saakaldte Rabitzværk.

Hvælvingen over Orgelet var i mindre god Stand, navnlig var dens søndre Hvælvingsskappe brøstfældig og maatte tildels ommures. Ogsaa Skjoldbuen ved den vestre Gavl var i den Tilstand, at den maatte fornyes.

Hvælvingerne i de inderste Sideskibe vare beskadigede ved Tryk, og Gjordbuerne herved for en Del bragte ud af deres Form som Halvcirkler; tillige havde Hvælvingerne faaet Revner paa langs, hvilket gav Anledning til ikke ubetydelige Istandsættelsesarbejder.

Hvælvingerne i de yderste Sideskibe havde, ved at de ikke bleve mødte med tilstrækkelige Modstandskræfter, — navnlig ved Enderne, — lidt megen Skade og maatte repareres.

De vidtløftige og ikke uden Fare foretagne Istandsættelsesarbejder ved Kirkens Hvælvinger, deriblandt delvis Ommuring af Partier af Hvælvingsskapperne, og særlig Reparationen af den vestligste store Gjordbue i Højkirken, tilendbragtes lykkelig uden at der herved indtraadte noget Uheld.

Den løse Puds paa Vægfladerne fjernedes, hvorhos der pudsedes og hvidtedes over alt. Dekorationen i Farver af Højkirkens og Korsarmenes Hvælvinger kunde da tage sin Begyndelse.

Ved de Arbejder, der foretoges med Hvælvingerne i Højkirken, bemærkedes det, at der under Hvidtningen var Spor af gamle Farvedekorationer, som, — ihvorvel de vare af ringe Omfang, — dog gav saameget, at man kunde rekonstruere den gamle Dekoration.

De brede Gjordbuer havde været delte i rødlige og hvide Kvadere, og den føromtalte store Rundstav paa den østligste Gjordbue i gule og hvide Kvadere. Henover disse sidste var malet et Væv af smaa Figurer, der havde nogen Lighed med Brød (Fig. 13).

Paa den vestligste Gjordbue fandtes paa det Sted, hvor Rundstaven havde siddet, et meget naivt Forsøg paa Fremstilling af en Vinranke, sandsynligvis for efter Omstændighederne at beholde den nedfaldne

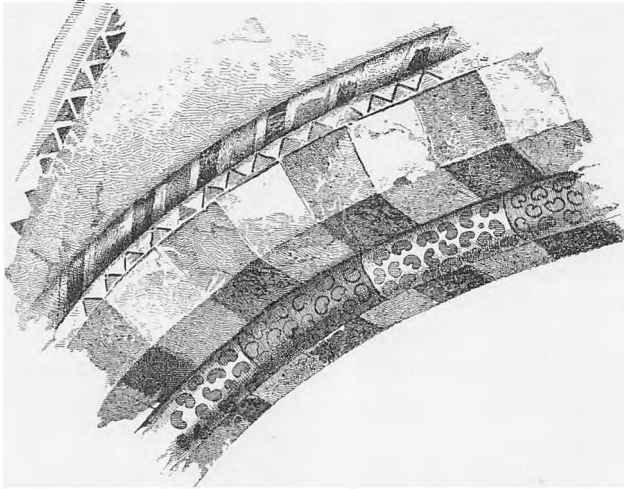

Fig. 13. Gamle Dekorationer paa den østre Gjordbue i Højkirken.

Rundstavs Dekoration paa denne Maade; tilmed var Stavens Bredde angivet med Linier paa hver Side af Vinranken (Fig. 14).

Paa de smaa Buer i Triforiumsaabningerne viste der sig ogsaa Spor af, at de havde været maalede med røde og hvide Kvadere (Fig. 15).

Hvælvingsribberne havde haft Omsnoninger af sorte, gule, røde og hvide Baand, samt Dekoration med brunrøde, smaa Trekkanter eller Tunger.

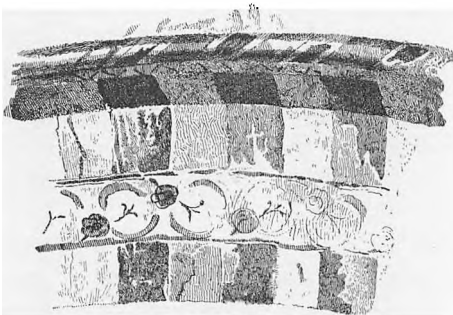

Fig. 14. Gamle Dekorationer paa den vestre Gjordbue.

Paa de øverste Dele af Halvsøjlerne langs ned ad Sidevæggene, vare nogle svage Spor af brunlige og grønne Farver. Vestpartiets Hvælvning havde ogsaa Snoninger af farvede Baand om Ribberne og Rundstavene, samt en rosetformet Dekoration

i Toppen, med Lillier i Krogene mellem Ribberne (Fig. 16). Hvælvingskapperne viste intetsomhelst Sted Spor af at have været dekorerede.

De inderste Sideskibe vare ikke undergaaet Forandringer i deres oprindelige Anlæg (med Undtagelse af de 2de vestligste Hvælvinger i

det nordre) og her kom Spor af de oprindelige Farvedekorationer frem under Hvidtningen. I Buerne for Enden af Sideskibene, hvor disse støde til Korsarmene, fandtes Rester af ægte romanske Ornamente, malede paa Kalkpuds, og mindre Spor af saadanne paa enkelte af de andre Gjordbuer (Fig. 17, 18, 19 og 20). Tillige saas, at der paa Gjordbuerne havde været malet afvejlende graa og hvide Kvadere. Paa Kapperne tæt op til Buerne fremkom en smal, meget ligefrem Bort,

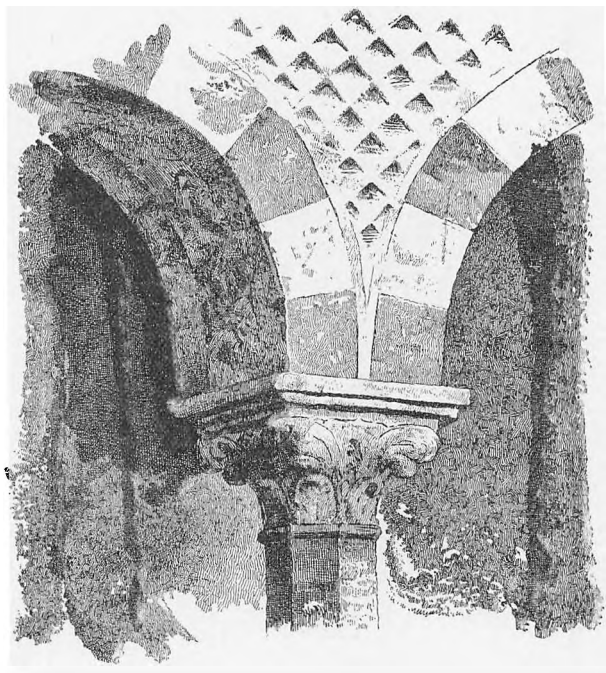

Fig. 15. Gamle Dekorationer paa Buerne ved Triforiumsaabningerne.

paamalet med brunrød Farve. I de yderste Sideskibe, fandtes kun i det nordre, i Hvælvningernes Toppunkt, nogle smaa Rosetter malede med sort og rød Farve (Fig. 21).

Den ved de gamle Spor givne Dekorationsmaade er nu gennemført i Højkirken, Korsarmene og Sideskibene af Dekorationsmaler Carl Petersen, og virker let og ejendommeligt. Hosstaaende Fremstillinger af de fundne Fragmenter af Dekorationerne og den malede Grav, ere tegnede af Arkitekturmaler I. T. Hansen efter Maler Carl Petersens Gengivelser af dem i Farver. De fotografiske Fremstillinger ere af Frøken B. Hauschildt. Behandlingen af Apsis, Kuplen, Pendentiverne og de 4 store Buer under disse, tillod Omstændighederne ikke for Øjeblikket at faa udført, men

forhaabentlig vil det, — da det er et Punkt i Udsmykningen, hvor denne skulde vise sig rigest og mest betydningsfuld — vel ogsaa naas i en ikke altfor fjern Fremtid.

Gulvet blev belagt med gullandske Fliser, men førend dette skete blev der foretaget Undersøgelser de Steder, hvor det hed, at Kristoffer den 1stes og Hans Tausens Grav skulde findes.

Den førstnævnte Grav mentes at være under Kuplen, hvor der ogsaa fandtes en Kiste af Sten dækket af en ældre Ligsten, indeholdende

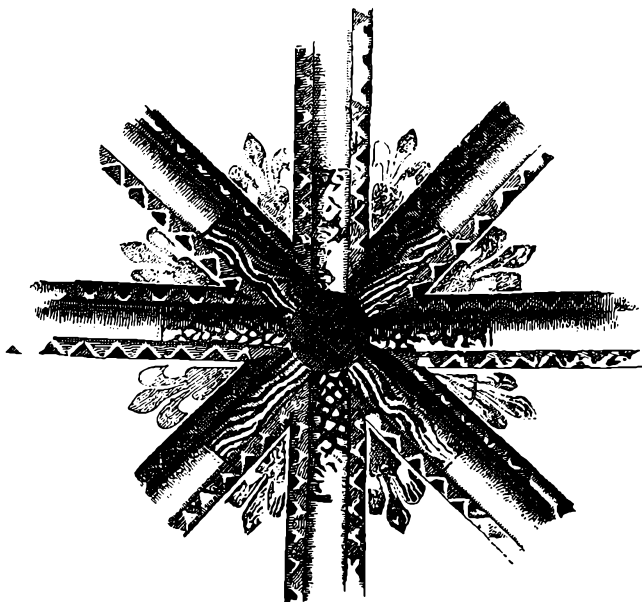

Fig. 16. Gammel Dekoration i Vestpartiets Hvælving's Toppunkt.

3de Laarben. Stenen syntes at have været dækket af en Bronzeplade, og over den var en anden Sten henlagt ved Restaureringen i Fyrreerne, der tidligere havde dækket Alterbordet.

Umiddelbart vest herfor fandtes den ene Side af en gammel Grav, muret med Munkemursten. Det antages, at dette mulig kunde være en Rest af den søgte Grav. Det Hele bragtes i samme Stand som før, dog saaledes at den øverst liggende Gravsten borttoges.

Efter nogle ældre Optegnelser med nærmere Angivelser om, hvor Hans Tausens Grav skulde findes, blev søgt i Midtgangen tæt ved Trinene op til Koret, og her fandtes ogsaa de nederste Dele af en muret Gravhvælving, hvis Mure kun naaede ca. $\frac{1}{2}$ Alen op over Gulvet, paa hvilket lidt nord for Kirkens Midtlinie fandtes en sammenfalden

Kiste, der indeholdt Resterne af et kvindeligt Lig. Haabet om at konstatere noget bestemt med Hensyn til Hans Tausens Grav maatte opgives; det Hele var ganske tilfyldt med Jord og Murstensbrokker.

Forstyrrelsen maa antages at skrive sig fra 1789, da Kirken blev istandsat. Ved denne Lejlighed besluttedes det nemlig at tilmure alle Gravene og sløjfe dem, der vare ophøjede over Gulvet, for — som det siges — at Kirken kunde befries for de usunde Dunster af Ligene. Hele Gulvet blev jævnet og de fleste Ligsten henlagde i Midtgangen, hvorved de ikke kom til at ligge over de Personer, som i Inskriptionerne antydedes at hvile derunder¹⁾.

1840 bleve Stenene, som før omtalt, optagne igen og lagte som Gulve i de yderste Sideskibe og i Vestibulen. Hans Tausens Gravsten var allerede 1836 borttaget fra sin Plads og opsat paa den østre Væg af detsøndre yderste Sideskib.

Den store Sten, som tidligere havde været

Alterbord og som senere havde ligget over Kristoffer den 1stes formentlige Grav, anbragtes nu i Gulvet, hvor Traditionen angav, at Hans Tausen skulde have haft sit Hvilested.

Alteret, der er anbragt under Korets Kuppel, er overbygget med et Ciborium, hvilende paa 4 Søjler (Fig. 22). Fundamentet hertil førtes ned til fast Bund, hvor det lagdes med Beton, og hvori der dannedes

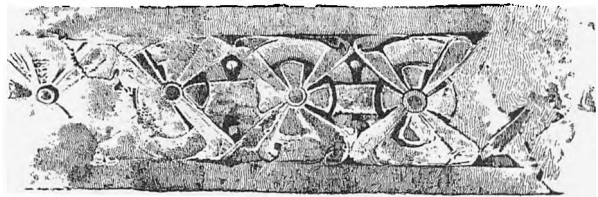
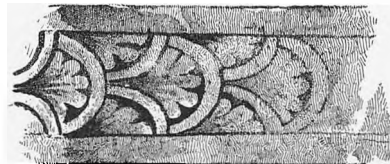
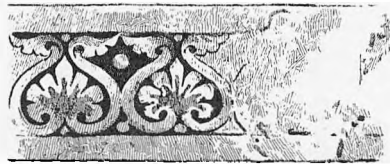
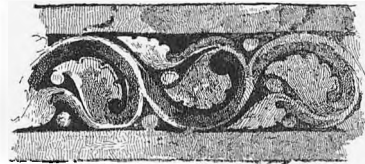

Fig. 17—20. De fundne Spor af romanske Dekorationer paa de yderste Sideskibes Gjordbuer.

¹⁾ Ifølge »Efterretningen om Ribe By, udgivne som Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Ribe Cathedralskole 1831 af Adjunkt P. T. Hansen«.

en Tøndehvælving i Retningen fra Øst til Vest for at give Plads til den formodede Kongegrav, og en til dennes Østende stødende anden Grav. — Til Trappetrin og Gulv i Ciboriet er benyttet sort Marmor fra Resterne af de tidligere ituskaarne Gravsten. De 4 Søjleskafter ere af den saakaldte Paradisgranit fra Sverrig, Baser, Kapitæler og Overliggerne af bornholmsk Granit, og Overbygningen af norsk Klæbersten og rhinsk Tuf. Ciboriet afsluttes foroven med et Pyramidetag, der paa den øverste Spids bærer et forgyldt Broncekors, staaende paa en stiliseret Kugle.

Alterbordet er tilligemed dets Retabulum af Bremersandsten; det førstnævnte med 4 Søjler i Fronten med en Baggrund af Glasmosaik, det sidstnævnte har en Inskription paa Forsiden, ligeledes udført i Glasmosaik. Bag- og Sidefladerne ere dekorede med Ranker udhuggede i Stenen. Retablet bærer et Krucifiks af Bronze med Forgyldning. Kuplen i Ciboriet er dekoreret i Farver, ligesaa Frisen langs de indvendige Flader af Overliggerne paa de 4 Søjler.

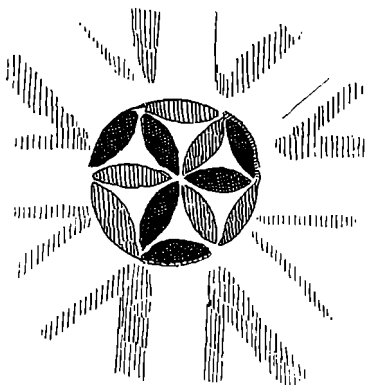

Fig. 21. Roset i det yderste nordre Sideskib.

Altersranken er udført af Egetræ med en udskaarret romansk Fletning paa Forsiden af Knæleskamlen, og Balustrene til Rækværket her ere af Bronze. Stenhuggerarbejdet til Ciboriet og Alterbordet er leveret af Stenhugger O. V. Nielsen. Modellerne til samtlige Orna-

menter, Kapitæler o. s. v. til Ciboriet og Alterbordet, tillige med Krucifikset ere udførte af Billedhugger S. S. Mørk. Krusifikset tillige med Balustrene i Knælesranken er støbte i Bronze af Metalstøber O. Schieltved og Forgyldningen udført af Forgylder O. B. Schieltved, Glasmosaikken af Mosaikmester Odorico, hvorhos Dekorationen af Kuplen og Friserne i Ciboriet skyldes Dekorationsmaler Carl Petersen.

Korstolene havde, som omtalt, da Murene bag ved dem i sin Tid bleve borttagne, rimeligvis mistet Panelet over Ryggene, tilligemed den traditionelle Baldakin herover; men da der nu bag Korstolene anbragtes store Varmespiraler, maatte der — for at beskytte Stolene for den stærke herfra udstraalende Varme — opføres Mure ved Bagsiderne, og herved blev der Lejlighed til at opsætte Paneler med fremspringende Partier foroven. Varmespiralerne bleve tillige omgivne med Panelværk, saa at de ikke ere synlige.

De nye Stolestader, der forfærdigedes af Egetræ og forsynedes med symbolske Relieffer med Motiver fra det gamle Testamente o. s. v., bleve ordnede saaledes, at de dannede adskilte Grupper, og ere ikke længere end at der foruden en bred Midtgang tillige opnaaedes en smallere mellem Stolestaderne og Pillerne, hvilket er gjort saaledes, for at Foden af disse ikke skulde blive helt skjulte, hvorved de vilde miste meget af deres Skønhed og Udtryk af Bærekraft. I Rummet mellem Grupperne anbragtes løse Stole. Stolestaderne tillige med det hertil hørende ikke ubetydelige Billedskærerarbejde er udført af Snedkermester Hans Dau i Ribe.

Paa Kirkens Længdeled sattes Bænke i 3 Rækker mellem Pillerne til hver Side. Hvælvingfaget nærmest Bethlehemskapellet i det søndre yderste Sideskib blev ved Panelværk afskildret fra Kirken og reserveret til et Aflukke for de fungerende Præster.

Prædikestolen, der havde Plads ved Sydsiden paa Midten af Pillerækken, delte denne paa en Maade, der forstyrrede dens storslaede Virkning, ligesom der ogsaa herved var forbunden den Ulempe, at den Del af Menigheden, der havde Plads mellem Prædikestolen og Alteret maatte vende sig omkring, naar Tjenesten her tog sin Begyndelse efter at Prædiken var endt, hvilket tillige medførte, at Stolestaderne her maatte have dobbelte Sæder.

Det lykkedes at faa Prædikestolen flyttet hen til den østligste Pille, hvorved ikke saa lidet opnaaedes med Hensyn til Udseendet.

Under Overmalingen af Prædikestolen med hvid Farve, skjulte sig pragtfulde Farver med Metalunderlag; disse bleve fremdragne og den nye Trappe behandledes i Overensstemmelse hermed. Den Trappe, som tidligere førte op til Prædikestolen, var temmelig omfangsrig og fyldte hele Bredden af det tilstødende Buefag. Da den var senere tilkommen, og kun i svag Overensstemmelse med Prædikestolens Stil, blev en ny Trappe af mindre Dimensioner anbragt.

Orgelet var, som før omtalt, stillet op paa et Bjælkelag, hvis Forkant hvilede paa en ordinær Mur, der gik tværsover Kirken, spærrede for den spidsbuede Aabning til Kapellet i det store Taarn, og for den lille Dør mod Syd samt for den halve nederste Del af Vestpartiets Hjørner, hvor Søjlebundterne fra Hvælvingerne gik ned til Gulvet, hvorved Kirken tilsyneladende forkortedes.

Hvor Muren stødte til Sidevæggene, blev omtrent 4 Alen nedbrudt af denne, og fra hver Ende af det tiloversblevne midterste Stykke førtes vinkelret Bindingsværksskillerum ind til en Dybde af 4 Alen, og herfra

1½ Alen ud til hver Side, hvorfra de bøjedes i en Vinkel mod Vest og førtes hen til Vestgavlene.

Herved opnaaedes, at Sidevæggene i Vestpartiet, samt Søjlerne og Lisenerne i Hjørnerne bleve frie i hele deres Højde.

Vestibulens Længde blev herved formindsket, hvorved den fik bedre Proportioner end før. Enderne af Bjælkelaget der gik ud over Bindingsværksskullerummene bleve borttagne, hvorved det hele blev en selvstændig fritstaaende Bygning fra Gulvet til den øverste Spids af Orgelet.

I Vestibulens sydvestlige Hjørne anbragtes en Vindeltrappe som Opgang til Orgelet. I Underbygningen blev indsat en Hoveddør lige for Vestportalet, og 2de mindre Døre til hver Side; i den øverste Del af Bindingsværksvæggene, og i Dørene indsattes Vinduer med blyindfattede Ruder, da her ellers vilde blive temmelig mørkt.

Mod Vestibulen beklædtes Vægfladerne om Vestportalet og Hoveddøren ind til Kirken med Tufsten. Bjælkeloftet beklædtes med Egetræ, ligeledes Vægfladerne o. s. v. Ind mod Kirken blev alle Vægfladerne beklædt med Pilastre, Paneler og Snitværk, og over Hovedgesimsen anbragtes en Brystning, hvorpaa den fremspringende Del foran Orgelet forsynedes med Jalousier udskaarne i Træ. Paa Midten foran Orgelet blev det danske Vaaben opsat, og i Panelerne underenden nogle Figurer (Reliefs) indsatte — alt Rester af det gamle Alter, som blev nedtaget i Fyrreerne.

Hele Beklædningen ind mod Kirken udførtes af Fyrretræ, — da den skulde males i Lighed med Orgelets Facade — med Undtagelse af Hoveddøren, der er udført af Egetræ, som blev staaende i Træets Farve. Orgelfacaden var tildels overmalet, hvorved pragtfuld Farvedekoration og Forgyldning var skjult, hvilke nu ere fremdragne og Underbygningen dekoreret paa tilsvarende Maade.

Malningen er udført af Maler Jørgen Hansen fra Esbjerg, — der ogsaa har behandlet Prædikestolen. Tømrerarbejdet har været overdraget til Tømrermester Daugaard Peters, tillige med Beklædningen af Vestibulen og Bygningen af Vindeltrappen her; det ret komplicerede Snedkerarbejde ved Underbygningens Beklædning ind mod Kirken, er udført af Snedkermester Justesen, hvorhos de 3de Døre her ere forfærdigede af Snedkermester Hjort, som tillige har leveret Bænkene og de løse Stole til Kirken.

Beslagene til de forskellige Dele ere leverede af Smedemester Lindberg. Billedskærerarbejderne til Underbygningen af Orgelet samt til Korstolene ere udførte af Billedskærer Hans Chr. Berg. Selve In-

Fig. 22. Alteret set fra det nordre Galleri

strumentet er helt nyt. Det gamle var før Restaurationen endnu ret brugbart, og blev ved de Arbejder, der foretoges i Kirken, stadigt omhyggeligt tildækket, men forfaldt dog saa meget i de forløbne Aar, at

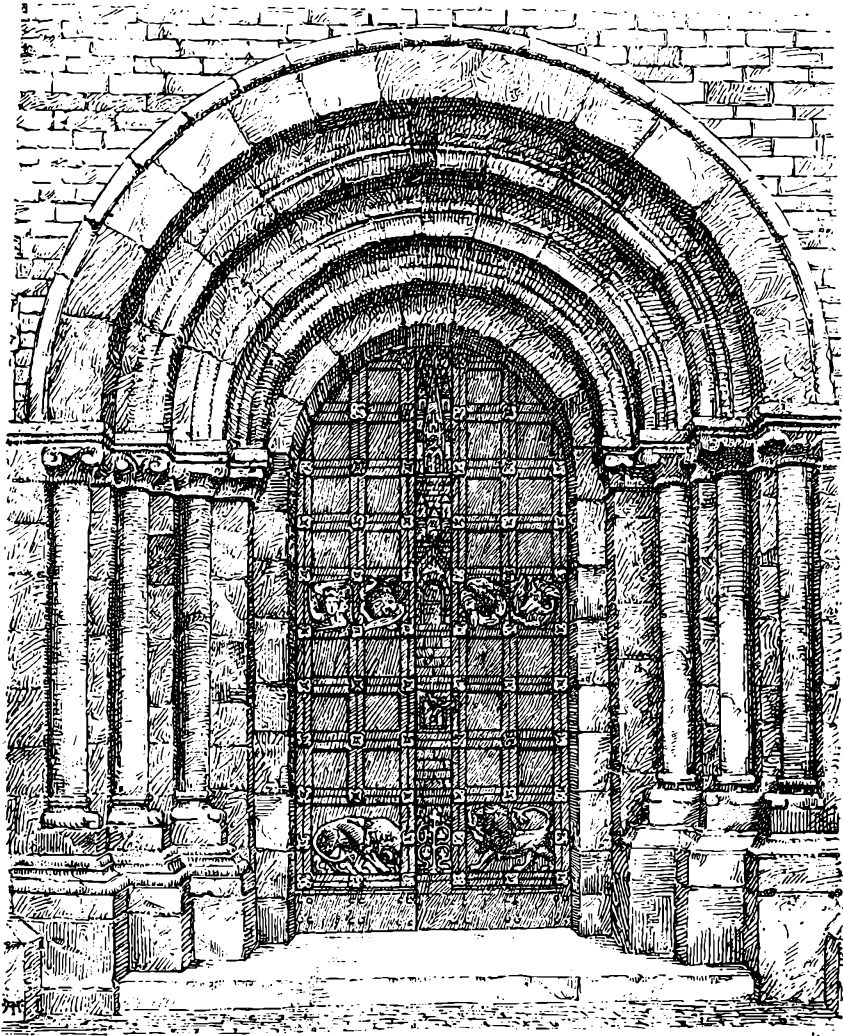

Fig. 23. Døren mod Vest.

det blev nødvendigt at tilvejebringe et andet, hvilket Hverv blev overdraget til Orgelbygger Fr. Nielsen fra Aarhus.

Endnu maa Tømrermester N. C. C. Smith af Kjøbenhavn nævnes med Tak for sin Medvirken ved Konstrueringen af Tagværkerne og Spirene.

De 3de Hovedportaler mod Vest, Nord og Syd ere forsynede med Egetræsdøre, der paa de udvendige Sider ere dækkede med Bronze-

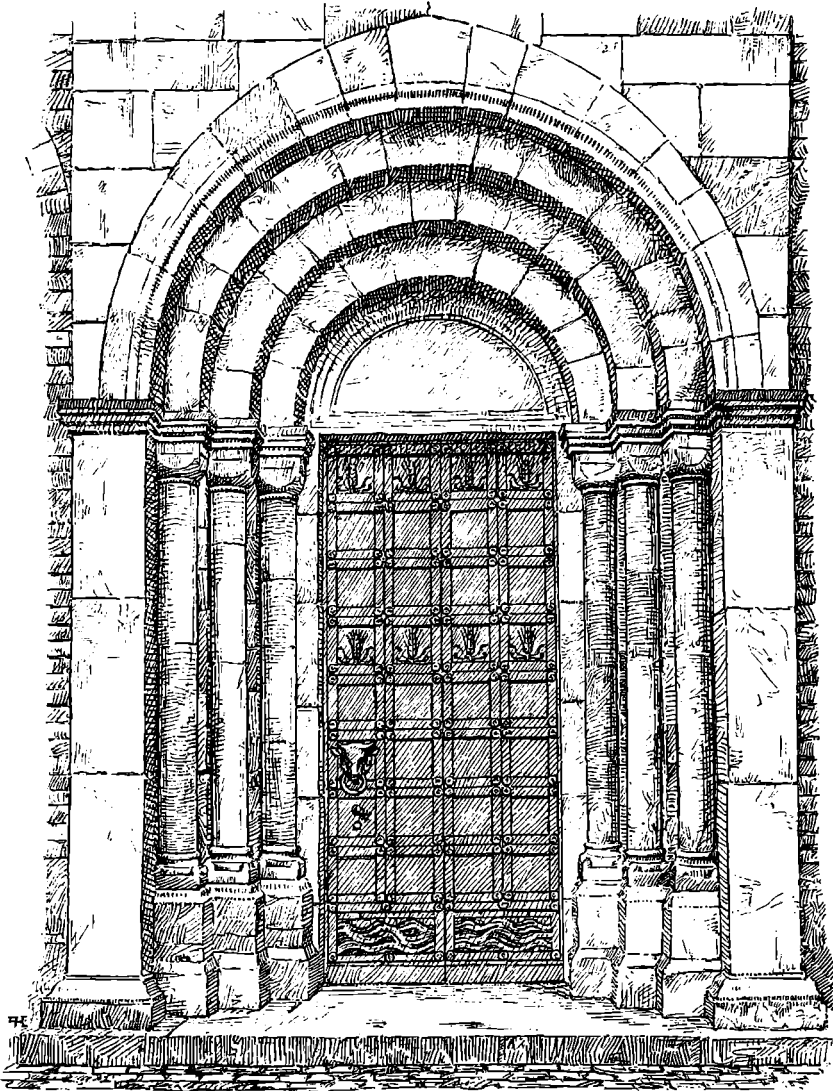

Fig. 24. Døren i nordre Korsarm.

beklædninger, hvortil Billedhuggerinde Fru Anne Marie Carl Nielsen, f. Brodersen, har udført Modellerne. Døren mod Vest (Fig. 23) har Løver i de nederste Fyldninger, og i Midten en symbolsk Fremstilling

af Himmelborgen med 2de Keruber til hver Side, som vogter Indgangsporten. Døren i nordre Korsarm (Fig 24) viser arkitektoniske Inddelinger, hvori er anbragt nogle Rækker Kornax, ved Laasen et Tyrehoved med en Ring og i de nederste Fyldinger Bølger, en Allusion til, at Vesterhavet til Tider har været inde i Domkirken.

Døren i søndre Korsarm (Fig. 25) er rigere udstyret. 5 Fyldinger ere paa dens øverste Halvdel omsluttede af et dobbelt snoet Baand, hvis Hjørner sammenholdes af 12 Hoveder (Apostlene), og herved ere samlede til et Kors med bibelske Fremstillinger i Relief. Foroven Judaskysset, herunder Jesu Indtog i Jerusalem, og nederst Maria Magdalene salver Christi Fødder. I Fyldingen under Korset er indsat det gamle Broncepanterhoved, som er det eneste tilbageblevne af Kirkens Skatte fra en fjern Fortid, og saavidt vides, altid har prydet denne Dør. Yderkanterne af Døren er omsluttet af en snoet Rundstav og i de nederste Fyldinger er anbragt en Række Dyrehoveder. De givne arkitektoniske Inddelinger har Fru Carl Nielsen paa den angivne Maade samlet til et meget virkningsfuldt Hele, der er hendes egen Komposition. Broncestøberarbejderne herved udførtes for Vestportalets og den nordre Dørs Vedkommende af Metalstøber O.Schieltved, og for den søndres af Metalstøber L. Rasmussen. Træarbejdet af Snedkermester M. Justesen og Jernbeslagene af Smedemester M. Lindberg.

Varmeværket varmer ved Damp fra en Kedel, der ligger i en Bygning paa den anden Side af den søndre Domkirkeplads (Lindegaarden) og ved Ledninger i en underjordisk Kanal staar i Forbindelse med Varmeledningerne i Kirken.

Varmeledningerne ere anbragte saaledes, at Kirkens Arkitektur ikke skæmmes deraf, og tillige saaledes, at Kirkens Opvarmning kunde blive god, trækfri og økonomisk.

I de inderste Sideskibes Gulve er udgravet Kanaler for Varmehørene med Riste over og 3 Alen dybe, hvad der har været et vanskeligt Bygningsarbejde, fordi man kom til at blotte Pillernes Fundamenter, hvilke langt fra alle Steder vare solide nok til, at man uden videre kunde foretage Udgravningen.

Der blev imidlertid sørget ikke alene for de murede Kanalers Tilvejebringelse, men tillige for en saadan Beskyttelse af Pillefundamenterne med nyt Murværk, at deres Soliditet ikke er blevet svækket, men tværtimod betydelig forøget.

Ved de rummelige Kanaler er skaffet rigeligt Luftløb til Varmelegemerne, hvilke derfor afgive en hurtigvirkende og behagelig Varme op igennem Luftristene.

Fig. 25. Døren i søndre Korsarm.

Varmelegemerne ligge beskyttede mod nedfaldende Støv fra Ristene.

Den omtalte Del af Varmeværket er nærmest bestemt til Opvarmning af Hovedskibet; for de yderste Sideskibe er der, skjult af Pillerne, anbragt enkelte fritstaaende Ovne, og ved Varmelegemerne paa Gallerierne har man sikkert sig en hurtig og kraftig Opvarmning af Hovedskibets Hvælvinger til Forebyggelse af de kolde nedstyrtende Luftstrømme, der under visse Omstændigheder kunne fremkomme.

I Koret maatte der af lignende Grund anbringes Varmelegemer af betydelig Størrelse, hvilke have fundet Plads bag ved de gamle Korstole.

Den samlede Varmeflade i Kirken er ca. 2600 □ Fod glat Varmeflade.

Dampkedlen er en Højtrykskeddel med 2de Ildsteder, indrettede til vedvarende Fyr; den fødes med Fortætningsvandet fra Varmelegemerne i Kirken, hvilket føres tilbage til Reguleringsrummet i Kedelbygningen.

Varmeværket, der er planlagt af Ingeniør Chr. Ramsing, og hvortil Jernarbejderne er udført af Firmaet Bonnesen & Danstrup, er meget vellykket i alle Henseender og fungerer særdeles godt.

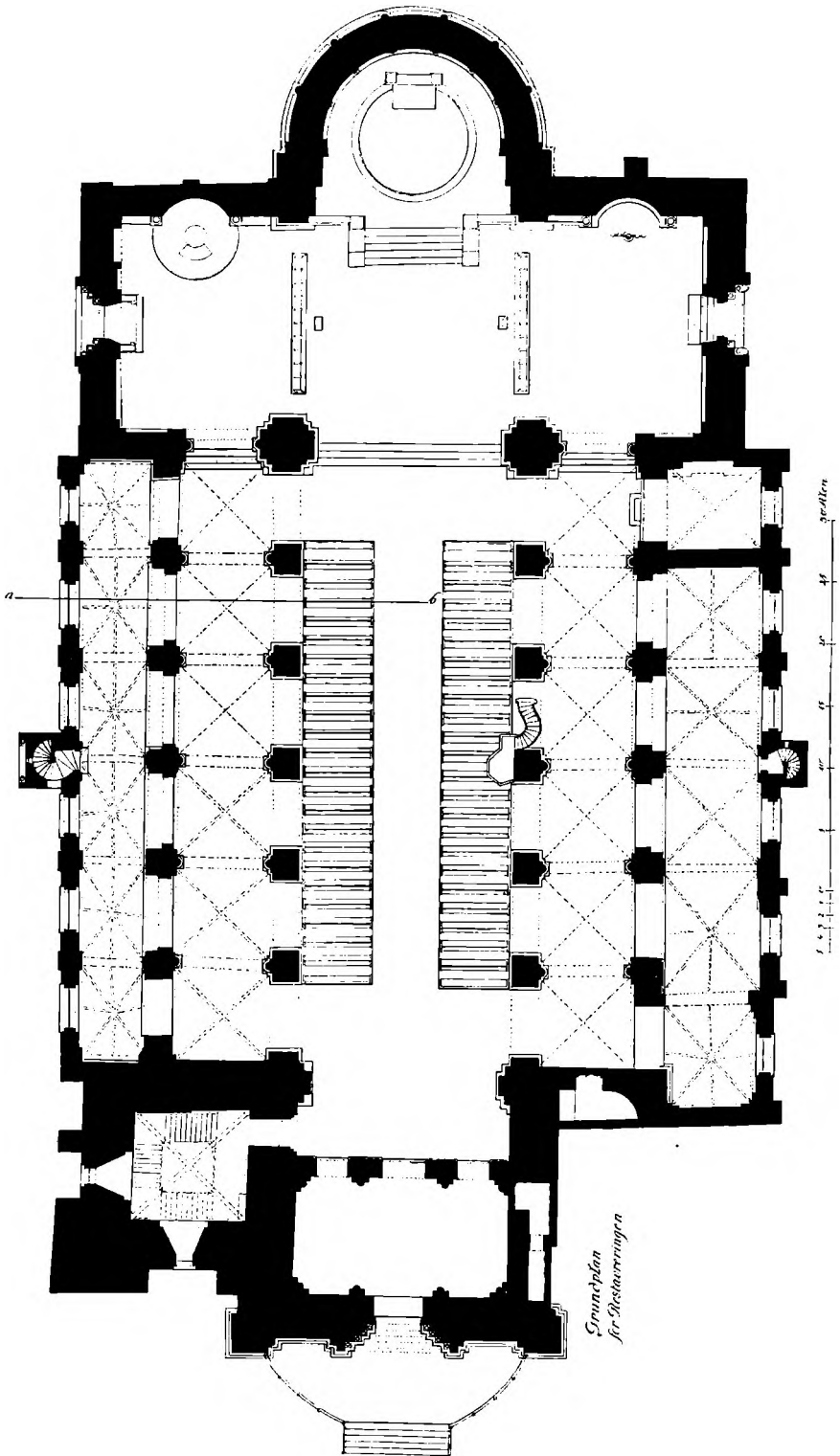
Midsommeren 1904 vare Arbejderne afsluttede og Forberedelserne til Indvielsen af Domkirken kunde tage deres Begyndelse. Under Ledelse af Hs. Exc. Kultusminister J. C. Christensen, Kirkeinspektionen og Ribe Stiftsøvrighed og Byraad udarbejdedes det for Genindvielsen bestemte Program. Den 7. August 1904 fejredes den store Kirke- og Folkefest, da Kirken atter aabnedes for Menigheden. I Overværelse af Hs. Maj. Kong Christian IX, Deres kgl. Højheder Kronprinsen og Kronprinsessen, og den kongelige Familie, af samtlige Ministre og Rigsdagens Finansudvalg og af talrige indbudte Mænd og Kvinder fra hele Landet fandt den skønne Indvielse af Domkirken Sted. Den gamle Stad havde smykket sig paa det prægtigste til Modtagelsen af de mange Gæster, der havde indfundet sig for at overvære den smukke Kirke- og Nationalfest.

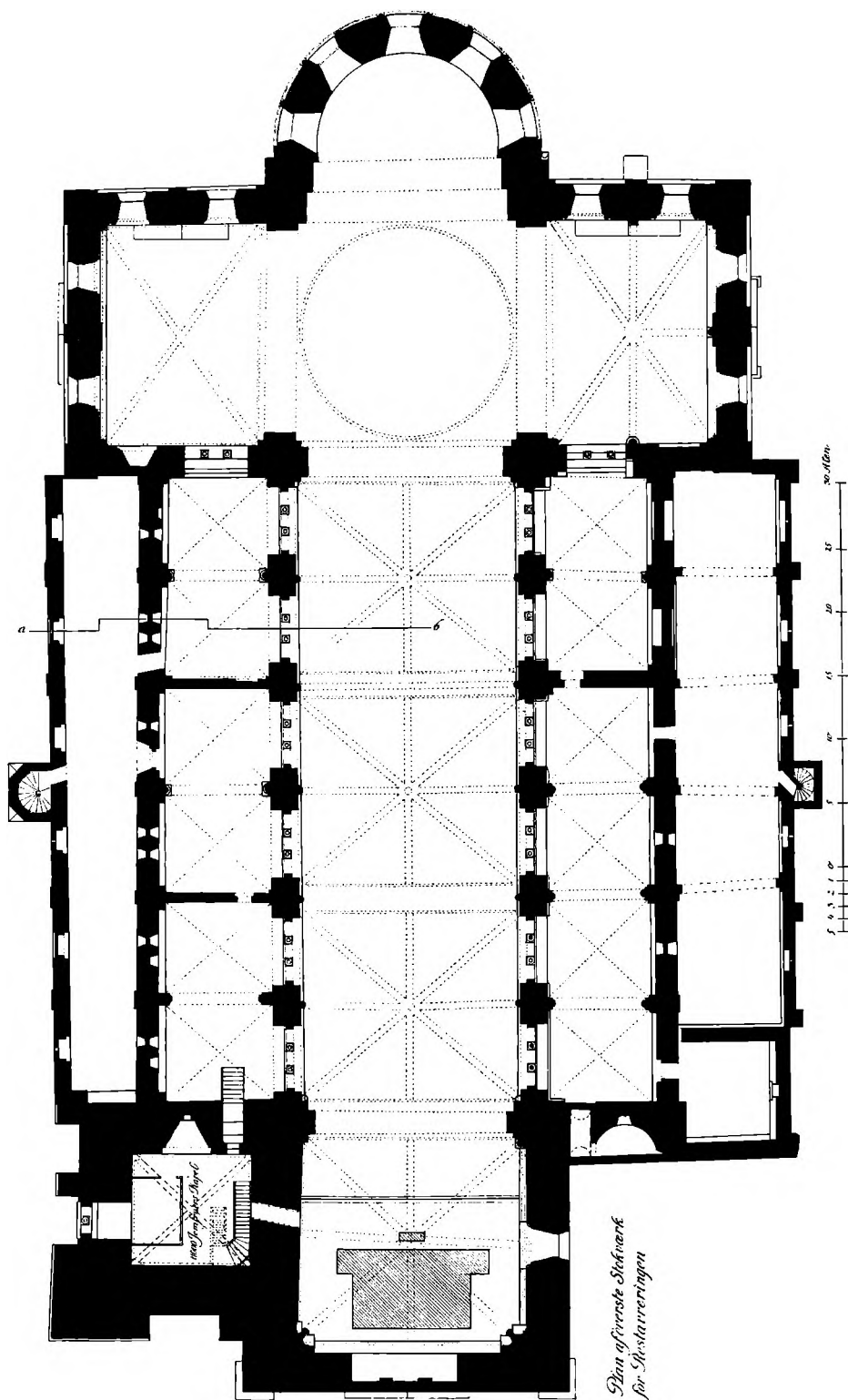
DOMKIRKEN FØR ISTANDSÆTTELSEN

TEGNINGERNE

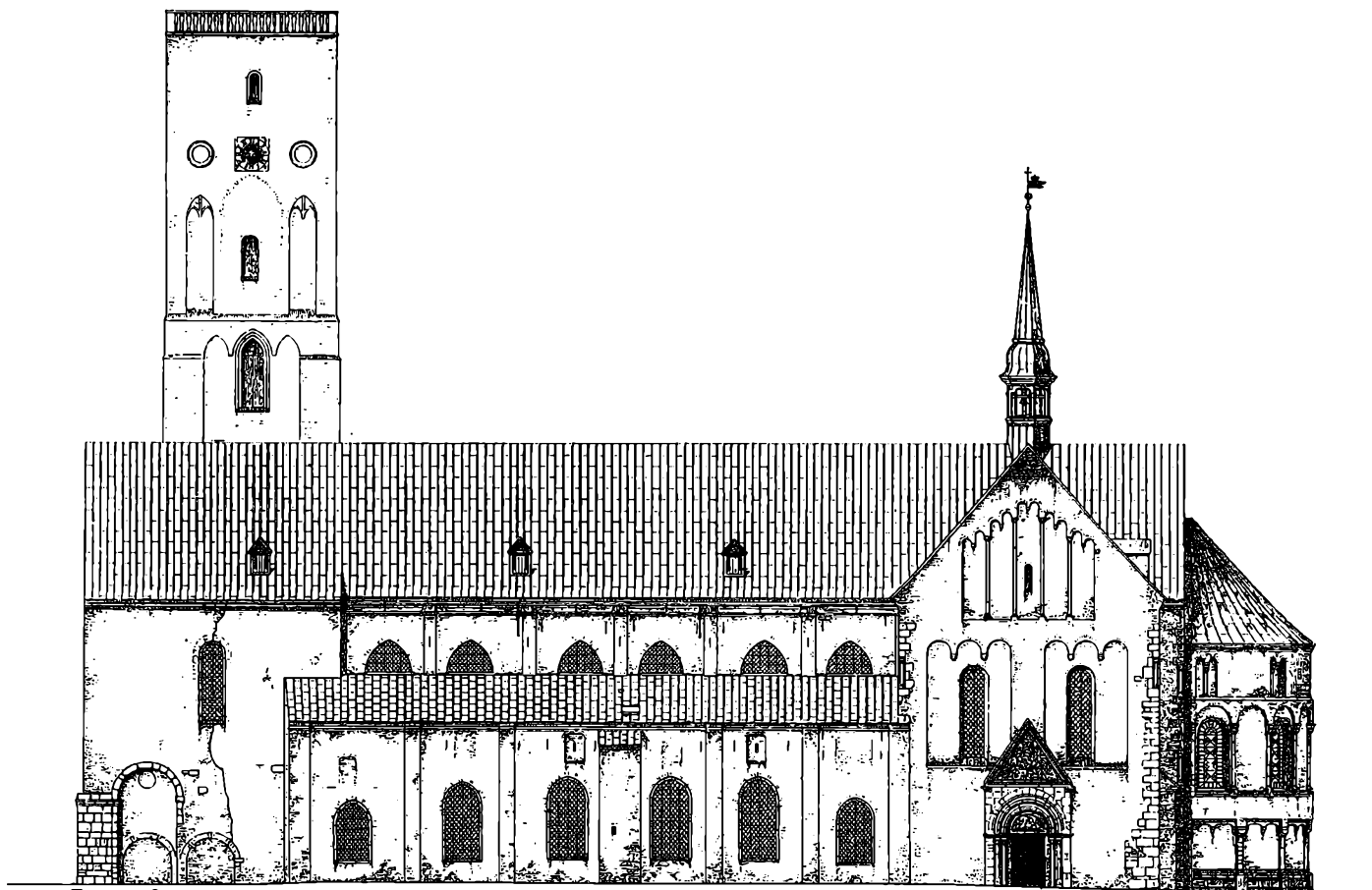
AF

H. C. AMBERG

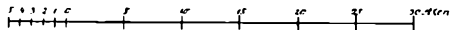

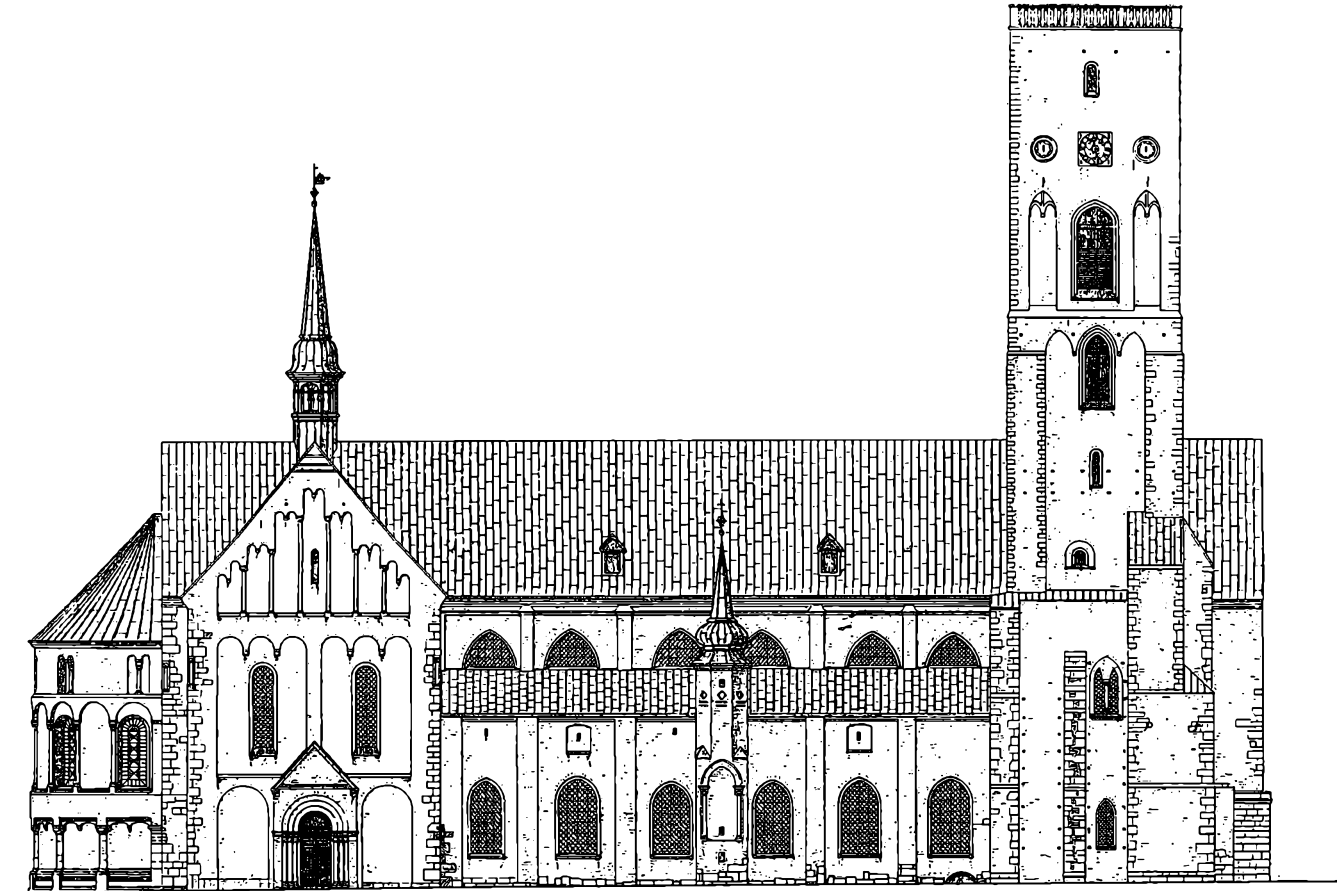

Plan af første Stockværk
for Stortingningen

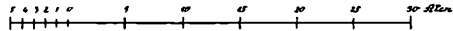

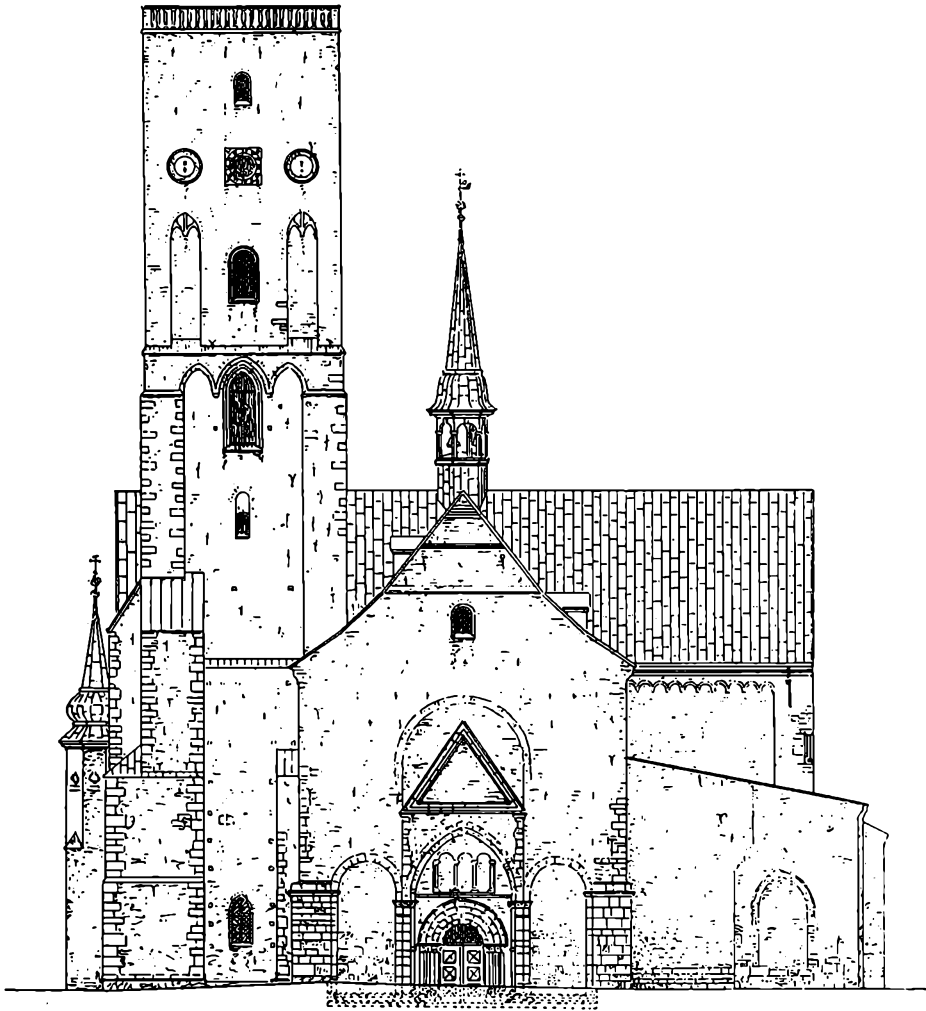
*Facade med Syd
for Restaureringen*

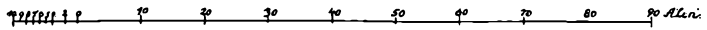

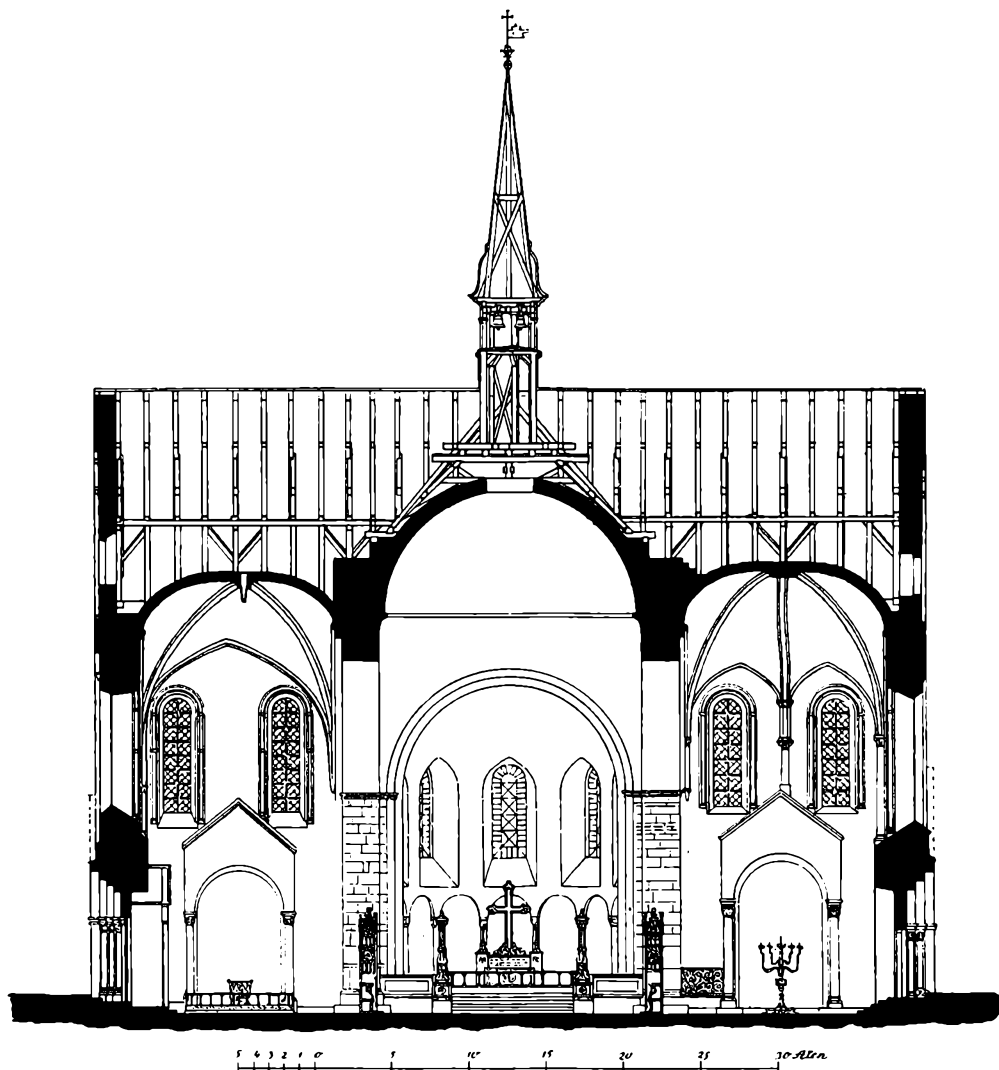
*Facade mod Nord
for Sverrekerken*

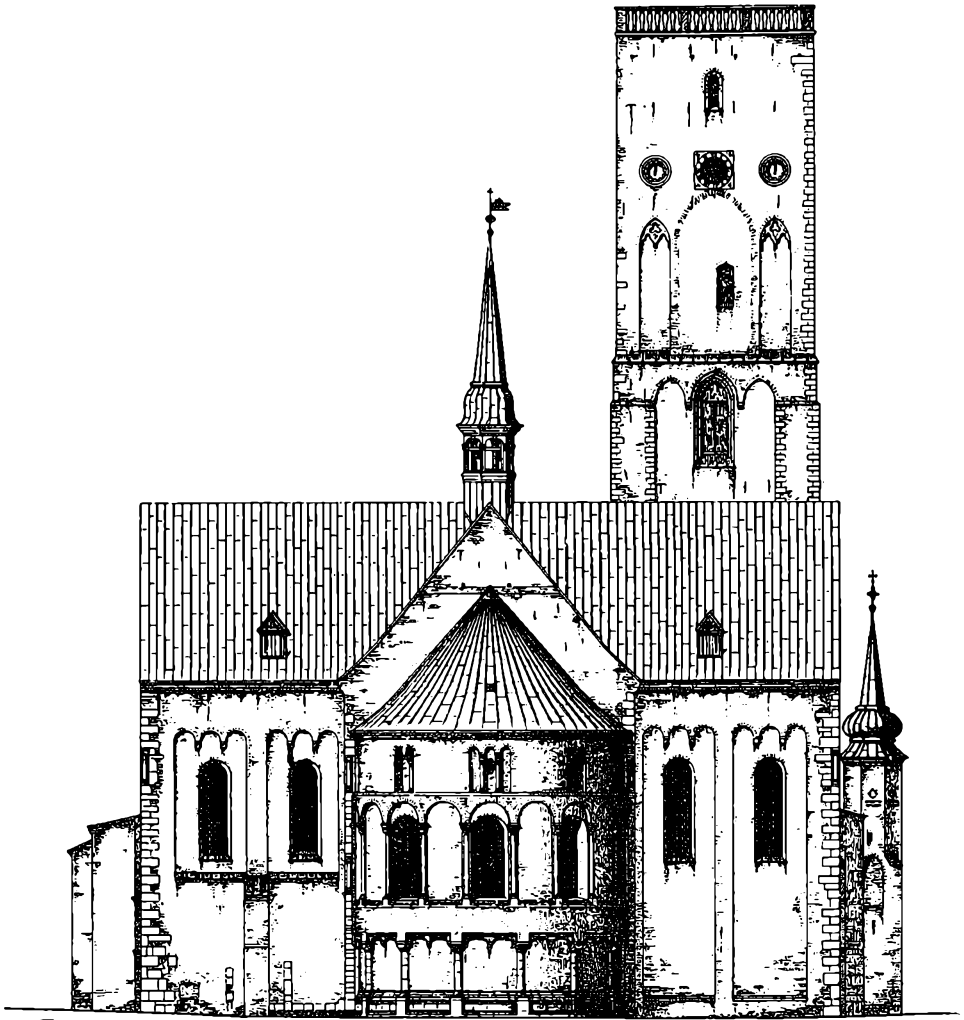

*Facade med klet,
for Restaureringen*

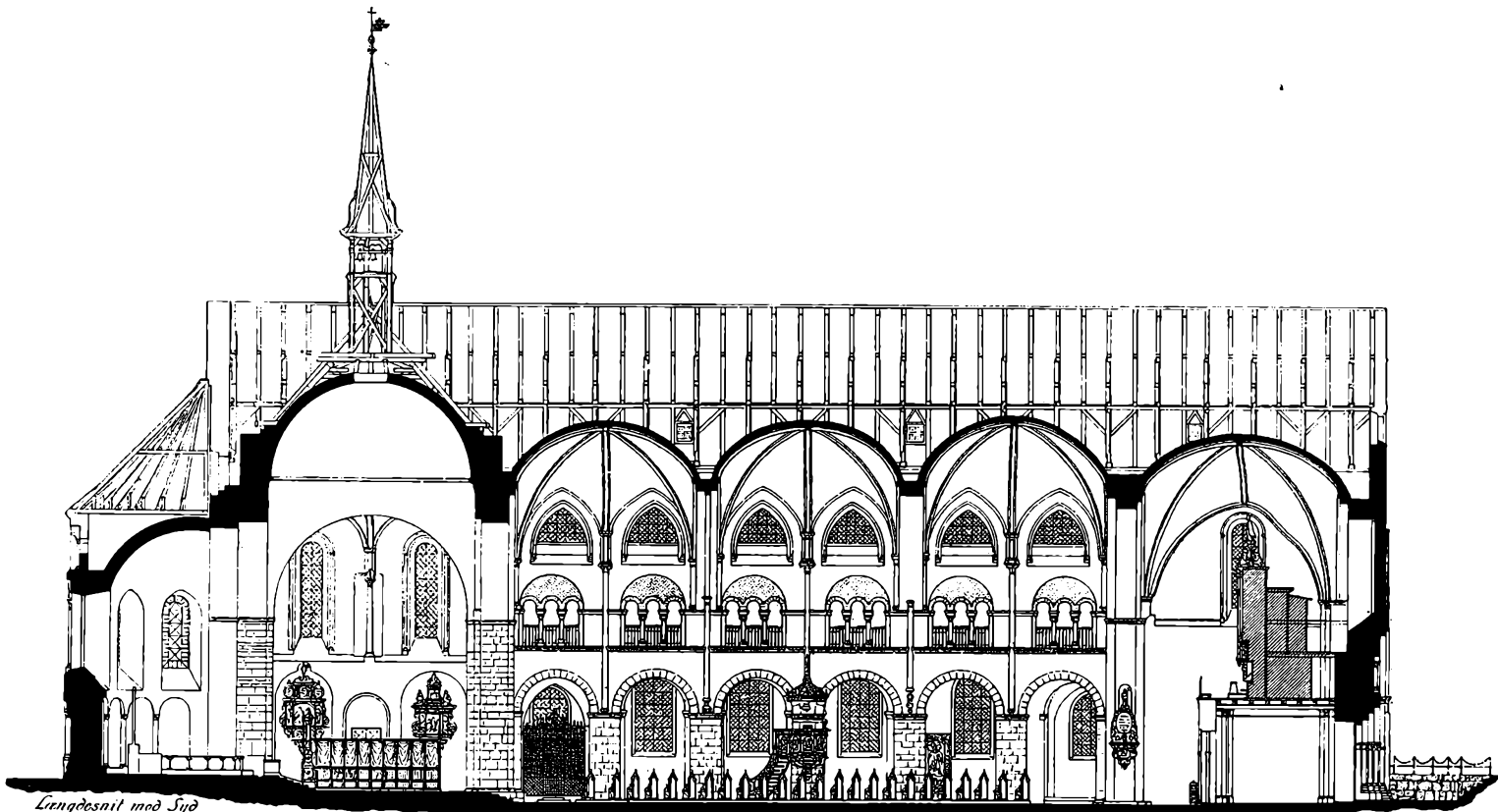

*Langdesnit af Korsarmene
for Restaureringen*

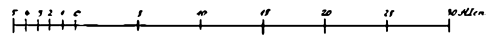

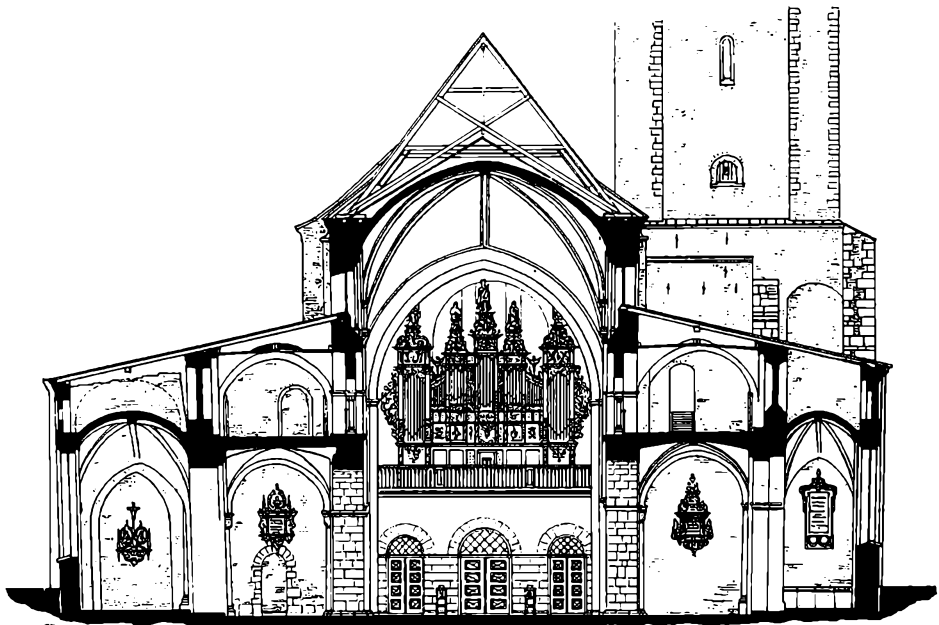
*Facade mod Gyt
for Restavreringen*

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

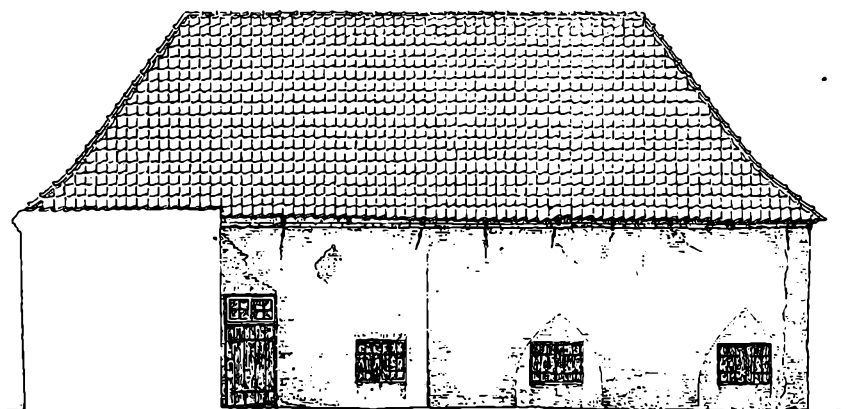
*Længdesnit mod Syd
for Restavreringen*

*Profil af Høikirken
set mod Vest
for Restaureringen.*

5 6 3 2 1 0 5 10 15 20 25 30 Alen

*Rest. af Processionsgangen
for Restaureringen.*

DOMKIRKEN EFTER ISTANDSÆTTELSEN

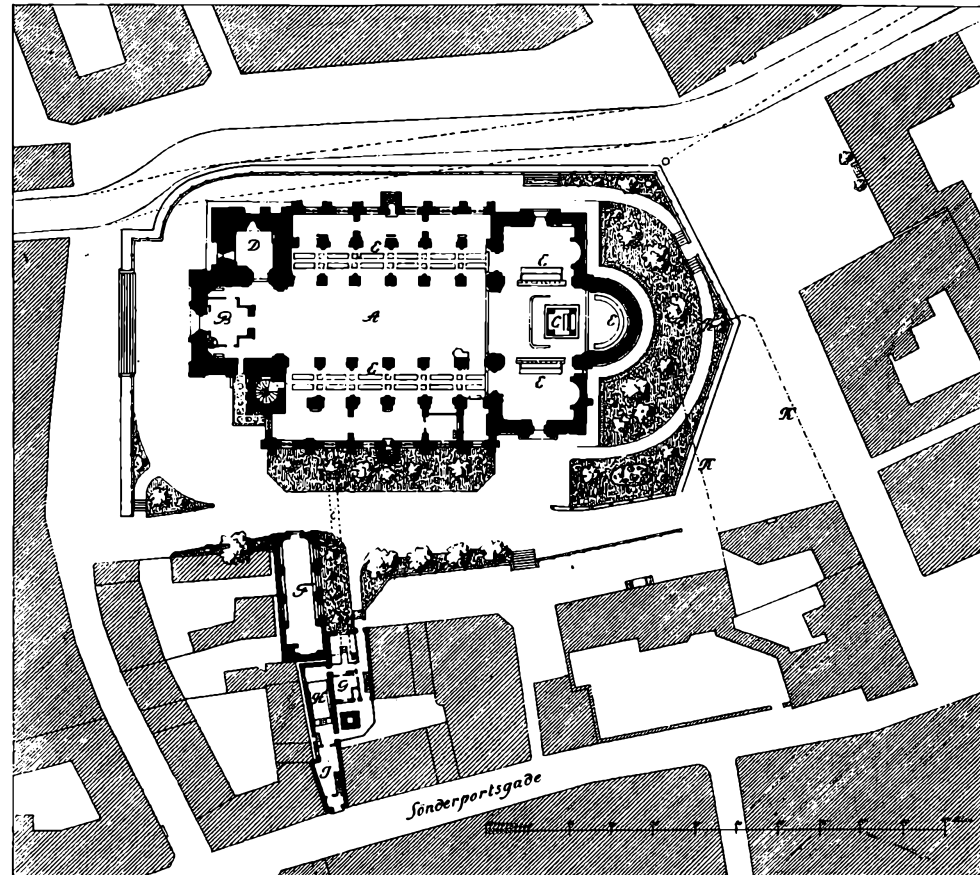
TEGNINGERNE

AF

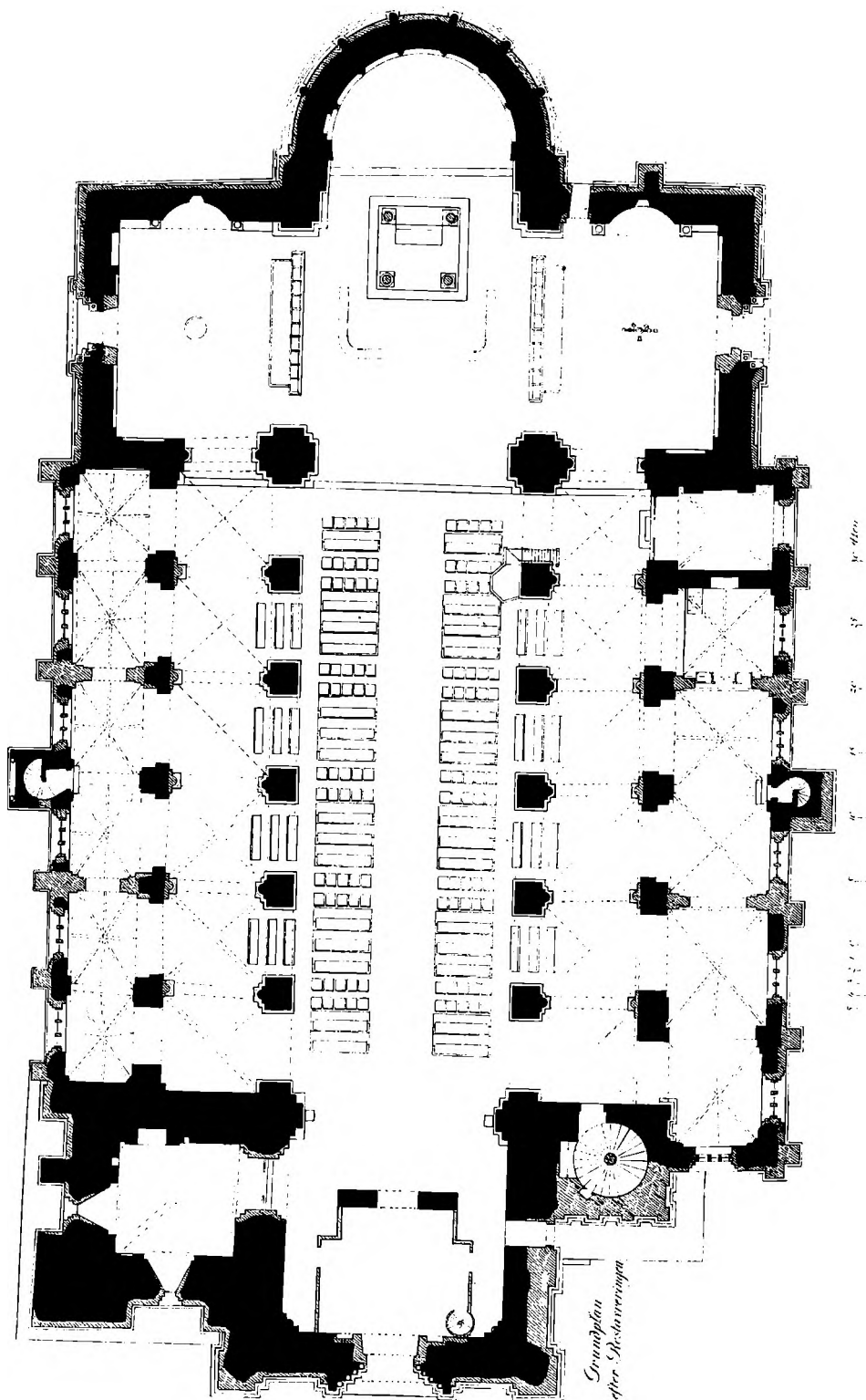
H. C. AMBERG

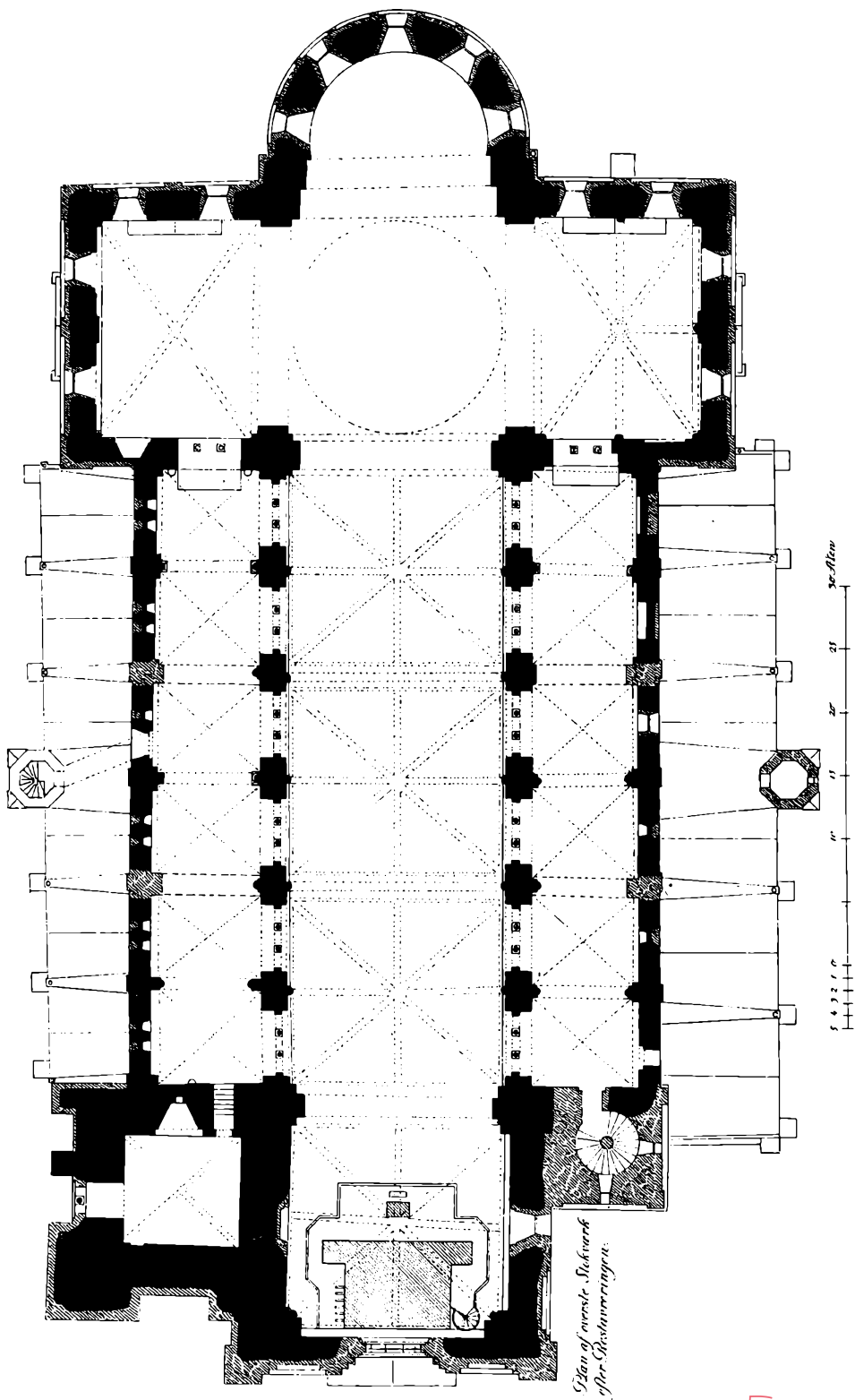
SITUATIONSPLAN:

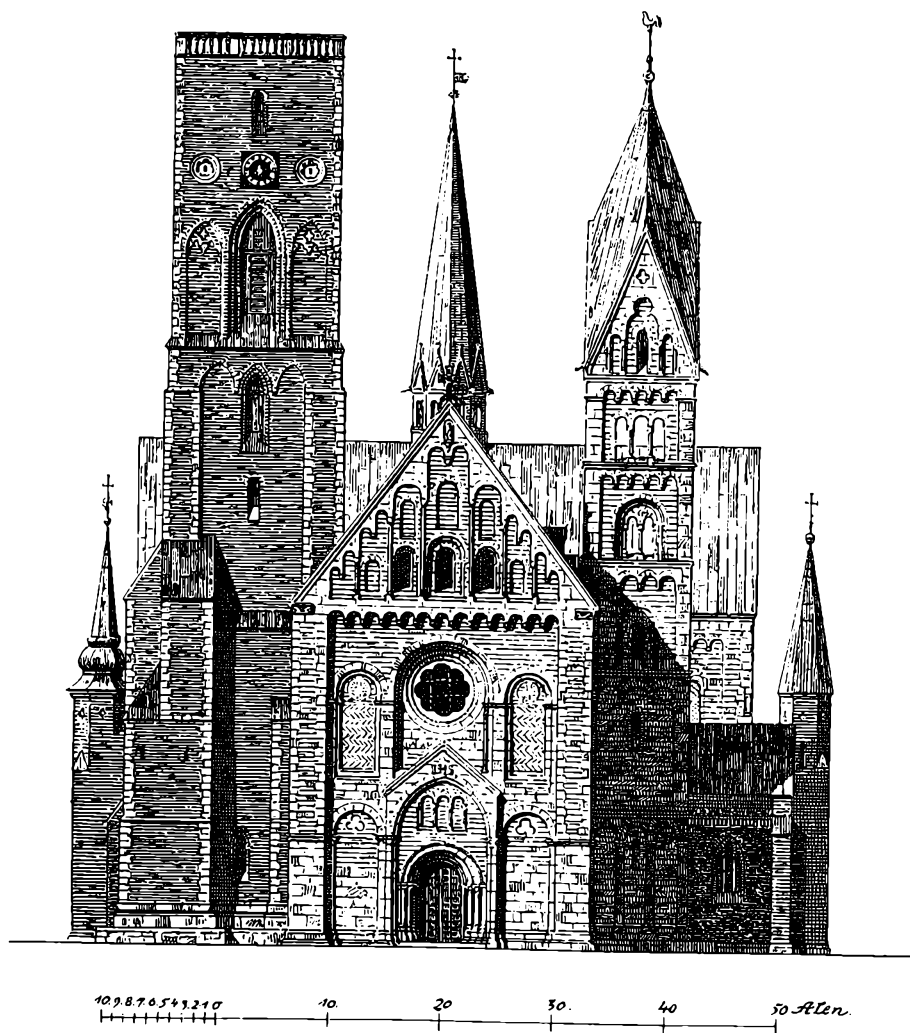
- A. Domkirken.
- B. Vestibule.
- C. Alteret.
- D. Sct. Lucius Kapel.
- E. Varmeledninger.
- F. Resten af Processionsgangen.
- G. Maskinhus og Bolig for Kirkebetjenten.
- H. Dampkjedelhus.
- J. Kul- og Materialrum.
- K. Punkteret Linie, som angiver Omfanget af de nedrevne Huse.

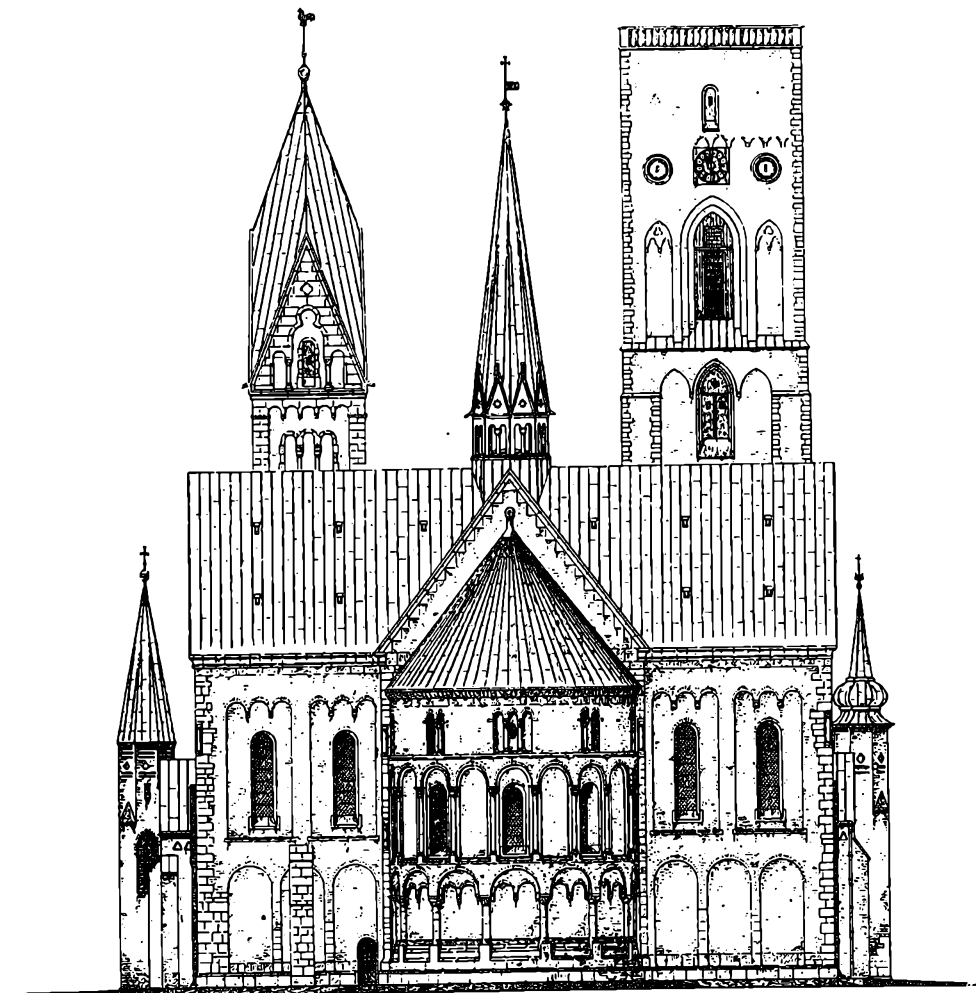
—> ØST

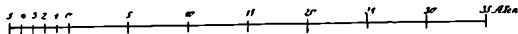

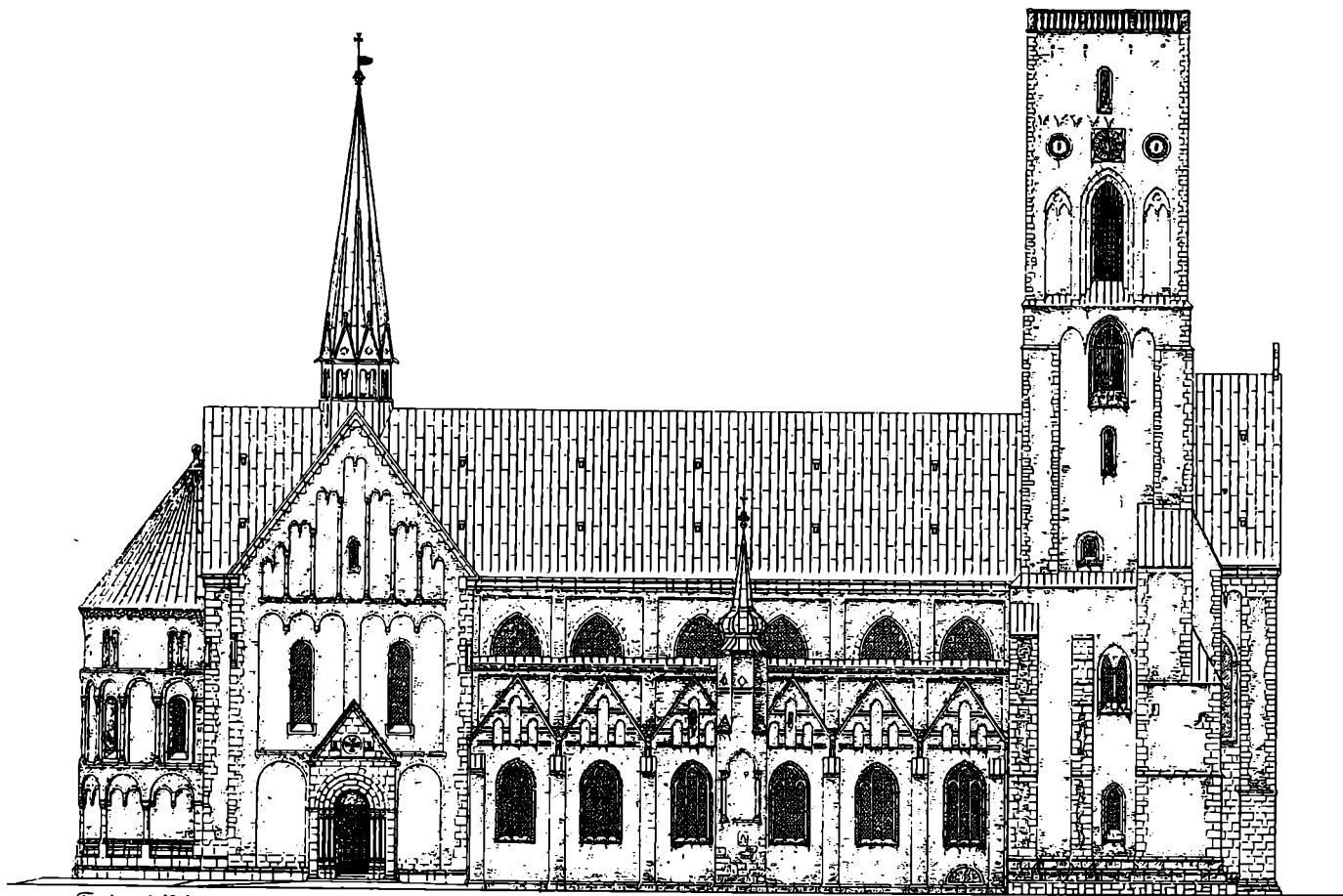

*Facade med Vest
efter Restaureringen*

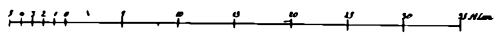

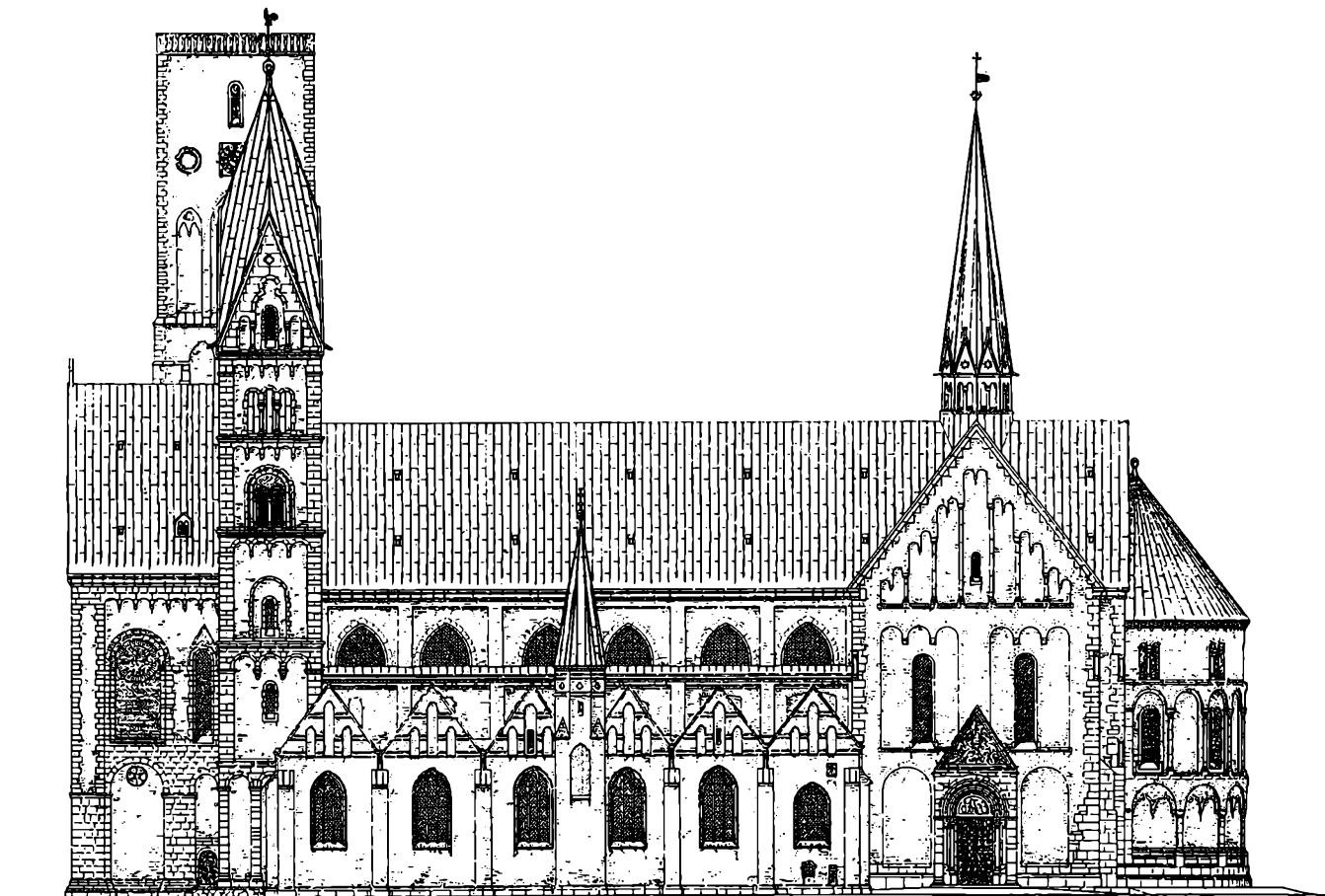
*Facade med Øst
efter Restaureringen*

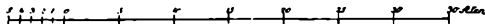

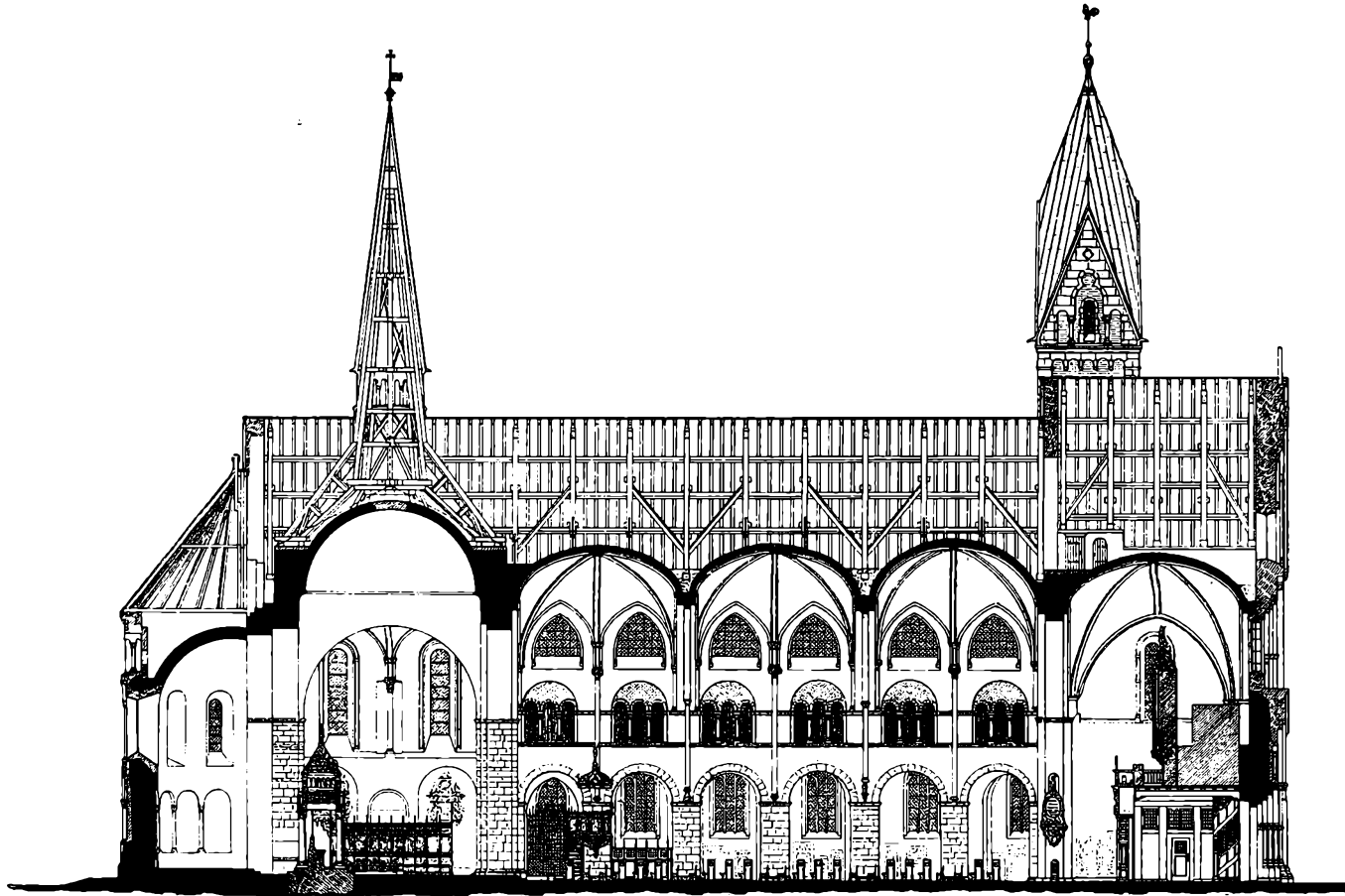
*Fasade med Nord
efter Restaureringen*

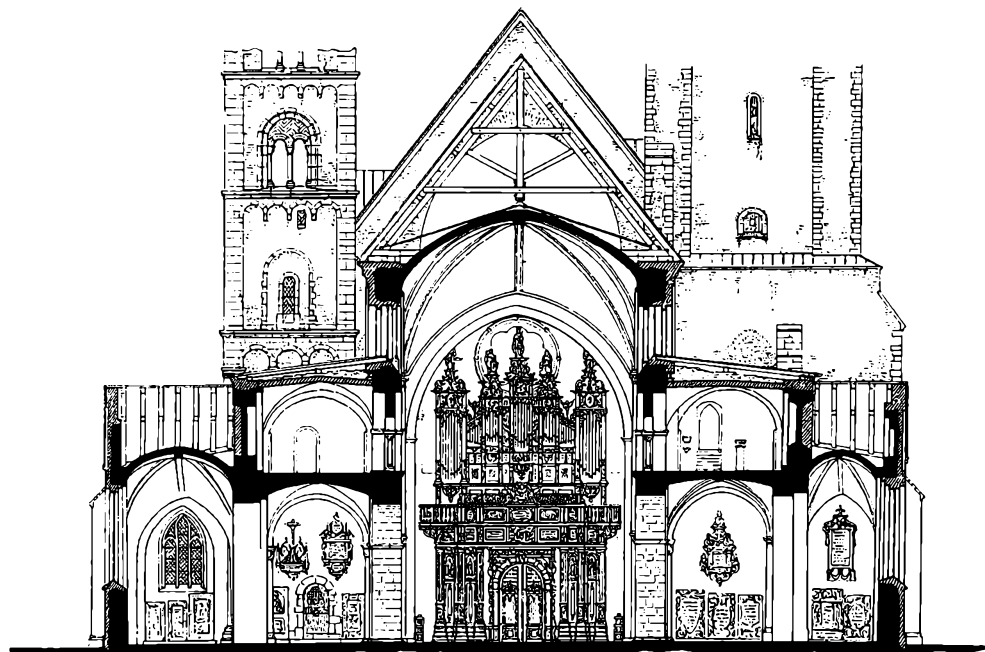
*Facade med Syd
efter Restaureringen*

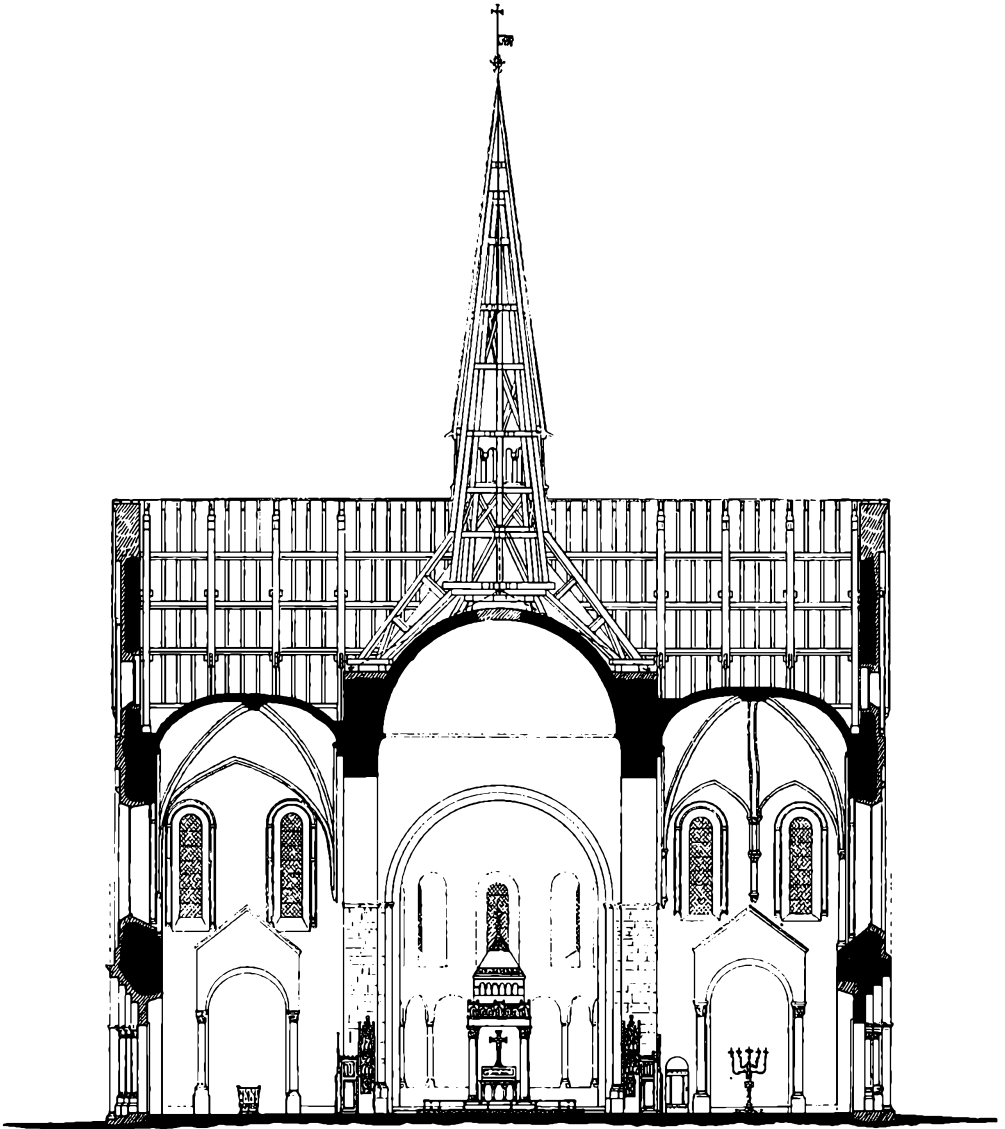
*Langdvsnit med Syd
eller Vestindgangen*

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

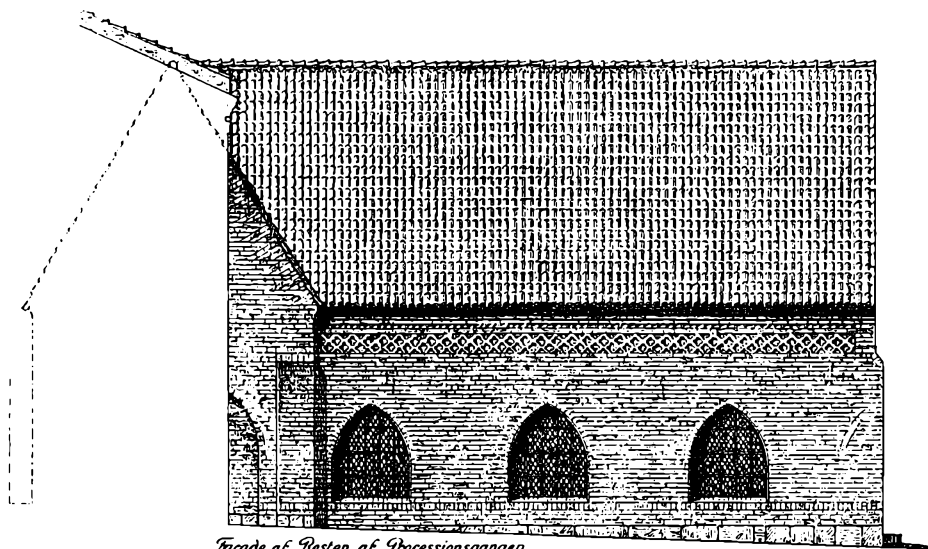

*Snit af Høikirken mod Vest
Efter Restaurationen*

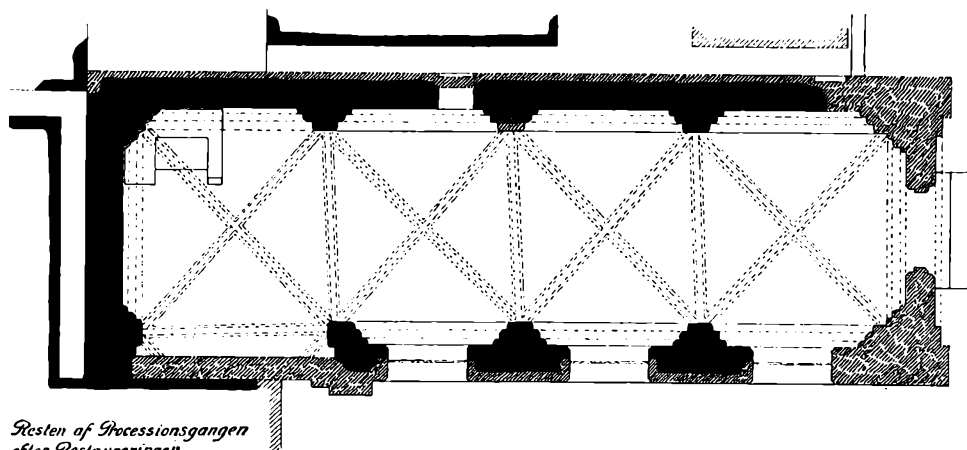
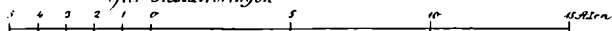
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

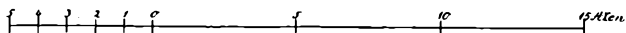
*Langdesnit af Kors-
armene,
efter Restavreringen.*

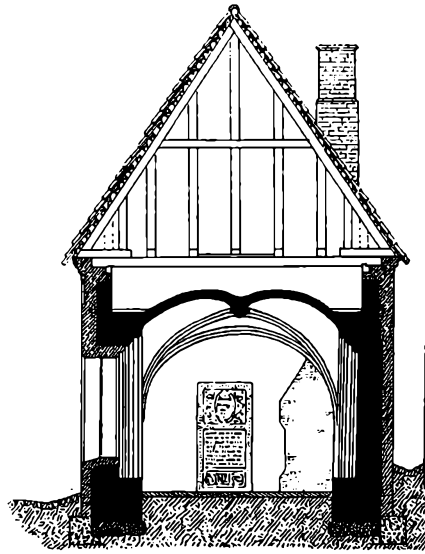

*Facade of Resten af ProceSSIONSgangen
efter Restavreringen*

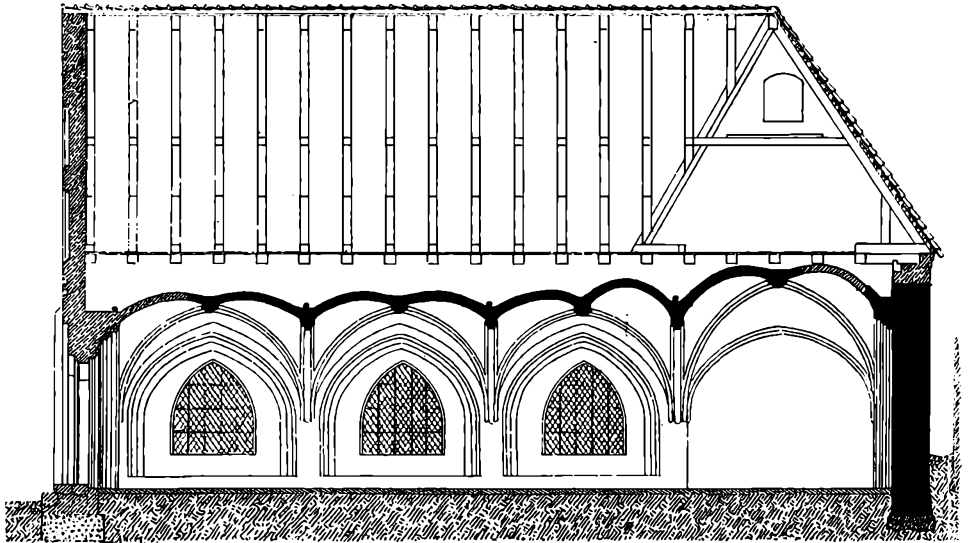

*Resten af ProceSSIONSgangen
efter Restavreringen.*

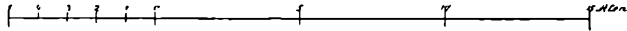

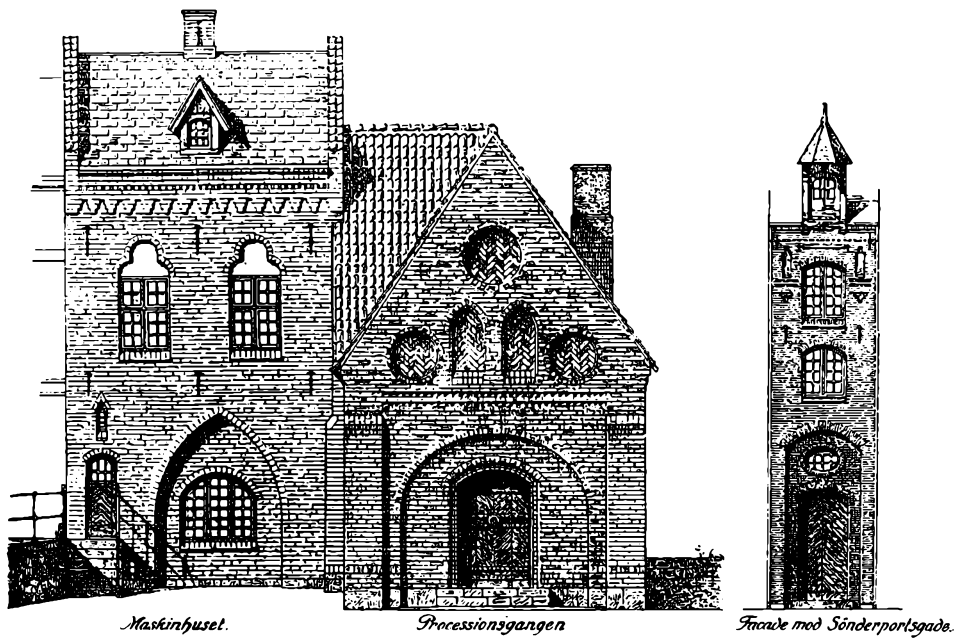

Profil af Processionsgangen

*Resten af Processionsgangen
efter Restaureringen.*

Maskinhuset.

Processionsgangen

Færd mod Sønderportsgade.